

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ШЛЯХОВСЬКА ІРИНА МИКОЛАЇВНА

УДК 347.2/.3

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ОБМЕЖЕНО
ОБОРОТОЗДАТНИХ ОБ'ЄКТІВ**

081 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії в галузі права

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **І. М. Шляховська**

Науковий керівник **Петрончак Юлія Олегівна**
кандидат юридичних наук, доцент

Львів – 2023

АНОТАЦІЯ

Шляховська І. М. Цивільно-правове регулювання обігу обмежено оборотоздатних об'єктів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2023.

Проведення дисертаційного дослідження обумовлене потребою у напрацюванні теоретико-правового підходу до розуміння режиму, який запроваджено національним законодавцем щодо обмежено оборотоздатних об'єктів.

Дисертацію доцільно визначати як комплексне дослідження особливостей правового врегулювання відносин, що виникають з приводу об'єктів, оборотоздатність яких обмежена в Україні. На його основі сформульовано висновки та пропозиції щодо удосконалення рівня нормативного регулювання у цій галузі приватноправових відносин.

У *Розділі 1 «Загальнотеоретична характеристика об'єктів, обмежених у цивільному обороті»* досліджено генезу правового регулювання відносин щодо обмежених у обороті об'єктів та виокремлено ключові її етапи. Початок першого визначається датою відновлення незалежності України, а закінчення – прийняттям Конституції України. Після цього український закон вступає у нову фазу свого розвитку, яка триває до моменту набрання чинності ЦК України. Легалізувавши поняття об'єктів, що обмежені в обороті, основний акт цивільного законодавства на тривалий час визначив подальший вектор розвитку приватноправових відносин. Однак після офіційного закріплення Україною євроінтеграційного курсу, у вітчизняному законі стартувала нова віха нормативного врегулювання відносин, пов'язаних із обмеженими в обороті

об'єктами, яка триває і по сьогодні.

У розділі розглянуто ключові джерела права, які визначають порядок та особливості передачі обмежено оборотоздатних об'єктів однією особою іншій, а також звернуто увагу на проблему опосередкування досліджуваних відносин підзаконними нормативними актами. Дослідниця критикує застосування на практиці постанови Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» № 2471-ХІІ від 17.06.1992 року та наголошує на необхідності визнання її такою, що втратила чинність.

Зважаючи на приписи статті 178 ЦК України, а також необхідність систематизації правових норм у цій сфері, авторка запропонувала прийняти спеціальний закон, який визначатиме загальні положення про цивільний оборот обмежено оборотоздатних об'єктів, встановлюватиме особливості правового режиму цих об'єктів та закріплюватиме їх розширений перелік.

Розділ 2 «Правовий режим об'єктів, обмежених у цивільному обороті за законодавством України» присвячений визначенню поняття обмежених у обороті об'єктів та виокремленню їх ознак. Авторка дослідила правову категорію «цивільний оборот» та «оборотоздатність», надала їх визначення, а також розглянула питання здатності до обороту окремих об'єктів цивільних прав, перелік яких міститься у статті 177 ЦК України.

Після аналізу законодавчих актів, які пов'язані із досліджуваними об'єктами, було встановлено способи обмеження їх обороту та критерії віднесення об'єктів цивільних прав до категорії обмежено оборотоздатних. Відповідні критерії засновані на властивостях (ознаках) об'єктів зі спеціальним правовим режимом.

На підставі цього, сформульовано власну дефініцію обмежено оборотоздатних об'єктів, яка розкриває їх характеристики, ґрунтується на нормах закону та пояснює обумовленість їх виокремлення у самостійний різновид.

У цьому розділі також вперше розроблено природну та штучні класифікації досліджуваних об'єктів. Встановлено, що в абзаці 2 частини 2 статті

178 ЦК України закріплено формальну класифікацію, а також наголошено на потребі легалізації класифікації, яка буде заснована на істотних ознаках, обмежених у обороті об'єктів.

У Розділі 3 «Особливості переходу прав на обмежені у цивільному обороті об'єкти» досліджено такі форми переходу обмежених у обороті об'єктів від однієї особи до іншої, як договір і правонаступництво, з'ясовано їх специфіку та виокремлено їхні особливості.

Проаналізовано функціонування принципу свободи договору при переході обмеженого в обороті об'єкта між сторонами договірного зобов'язання. Запропоновано внести низку змін до ЦК України, наказу Міністерства внутрішніх справ України № 622 від 21.08.1998 року в частині, що стосується договірного обороту досліджуваних об'єктів та переходу прав на них у порядку правонаступництва. Сформульовано власні пропозиції щодо удосконалення окремих положень Законопроєкту № 5708 у частині, що стосується договірних зобов'язань.

Досліджено момент правонаступництва юридичних осіб. Запропоновано передбачити у ЦК України фікцію зворотної сили прийняття для відносин переходу прав та обов'язків від юридичної особи-правопередника до юридичної особи- правонаступника.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає у тому, що вперше: доведено висновок про необхідність прийняття спеціального законодавчого акта, який систематизує правові норми щодо обмежено оборотоздатних об'єктів та який визначатиме загальні положення про цивільний оборот цих об'єктів, встановлюватиме особливості їх правового режиму та закріплюватиме їх розширений перелік; запропоновано закріпити у ЦК України критерії віднесення об'єктів цивільних прав до категорії обмежено оборотоздатних, серед яких, виокремлено небезпечний вплив на державу, суспільство, окремого індивіда, навколишнє середовище тощо; вплив на економічні інтереси держави; особливу цінність; природний зв'язок із людським організмом; сформульовано визначення обмежено оборотоздатних об'єктів, як законодавчо передбаченої

самостійної групи об'єктів цивільних прав зі спеціальним правовим режимом допуску і перебування у цивільному обороті (дозвільним або суб'єктно визначеним), який запроваджено у зв'язку із їх специфічними властивостями (ознаками), серед яких можуть бути виокремлені небезпечний вплив на державу, суспільство, окремого індивіда, навколишнє середовище; вплив на економічні інтереси держави; особлива цінність; природний зв'язок із людським організмом та ін.; проведено природну класифікацію обмежено оборотоздатних об'єктів на підставі такого критерію, як причини, які обумовлюють віднесення об'єкта цивільних прав до категорії обмежених в обороті, та запропоновано відобразити її безпосередньо у нормах ЦК України. Також на підставі таких критеріїв, як спосіб обмеження обороту, джерело закріплення, суб'єкт права на обмежено оборотоздатний об'єкт, характер відносин, усталеність підходу до розуміння, реалізовано штучні класифікації досліджуваних об'єктів, чого раніше не здійснювалось; зроблено висновок, що загальний строк договору не повинен перевищувати строку дії дозволів сторін договору, а його закінчення позбавляє права вчиняти будь-які юридично значущі дії щодо обмеженого в обороті об'єкта. Визначено, що закінчення строку дії договору варто пов'язувати із закінченням строку дії дозволу. При цьому зобов'язальні відносини сторін, які існували на момент закінчення договору, не припиняються; запропоновано доповнити Главу 58 ЦК України нормою такого змісту: у випадку, якщо предметом договору оренди (найму) виступає річ, яка обмежена в обороті та може перебувати у ньому лише за наявності спеціального дозволу, то договір оренди (найму) може укладатися на строк, що не перевищує загального строку дозволу, виданого тій стороні договору (наймодавцеві або наймачеві), у якої строк дії такого дозволу спливає раніше; обґрунтовано необхідність закріплення на рівні закону загального обов'язку наймодавця після закінчення строку дії дозволу або у випадку його анулювання (скасування) здати обмежену в обороті річ, яка передавалась в оренду, у найкоротші строки у відання повноважних органів державної влади; запропоновано доповнити Книгу шосту ЦК України нормою про те, що

спадкування прав на обмежено оборотоздатні об'єкти відбувається в загальному порядку з урахуванням умов та обмежень, визначених законом; обґрунтовано необхідність закріплення у ЦК України норми такого змісту: юридичній особі- правонаступнику належать права (обов'язки) юридичної особи-правопередника від дня державної реєстрації юридичної особи, незалежно від часу прийняття відповідного комплексу прав (обов'язків). Завдяки цьому можна буде стверджувати, що права на обмежено оборотоздатні об'єкти із довільним режимом переходять до правонаступника від дня державної реєстрації, а не з моменту отримання спеціального дозволу; встановлено потребу у врегулюванні наказом Міністерства внутрішніх справ України № 622 від 21.08.1998 року порядку й особливостей переходу прав на зброю від юридичної особи-правопередника до юридичної особи- правонаступника.

Також у дисертації удосконалено: висновок, відповідно до якого послуга не володіє здатністю до обороту; положення про ознаки, яким повинні відповідати об'єкти цивільних прав для встановлення натуральної оборотоздатності, та наголошено на тому, що саме можливість сепарованого існування об'єкта цивільних поза суб'єктом прав на нього є вирішальним при з'ясуванні наявності чи відсутності у нього здатності до обороту; підходи до визначення особливостей переходу прав на обмежено оборотоздатні об'єкти в порядку спадкування та правонаступництва реорганізованих юридичних осіб; позицію щодо моменту правонаступництва реорганізованих юридичних осіб.

Окрім цього, набули подальшого розвитку та обґрунтування: позиції щодо недоцільності застосування на практиці постанови № 2471-ХІІ від 17.06.1992 року. З огляду на пряму суперечність статтям 41, 92 Конституції України, її варто визнати такою, що втратила чинність; положення щодо розуміння змісту категорії «цивільний оборот». На основі існуючих підходів до визначення цього поняття, ми запропонували детермінувати його як забезпечене правовими механізмами переміщення (рух) об'єктів цивільних прав між учасниками цивільних правовідносин з урахуванням вимог та

дотриманням обмежень встановлених законом, метою якого є досягнення зміни стану присвоєності. Вказану дефініцію необхідно закріпити у Розділі III ЦК України; положення про обмеження принципу свободи договору, який укладено щодо обмежено оборотоздатного об'єкта. Таке обмеження проявляється у звуженні кола сторін договору, строків існування зобов'язальних відносин, можливості обирати вид договору, що урегулюватиме взаємні права та обов'язки сторін; позиції щодо необхідності прийняття спеціального закону у сфері обігу вогнепальної зброї. Проаналізовано проєкт Закону про право на цивільну вогнепальну зброю № 5708 від 25.06.2021 року та запропоновано удосконалити його із врахуванням наших зауважень; висновки щодо недосконалості порядку спадкування прав на зброю. Запропоновано також передбачити на нормативному рівні права спадкоємців на відшкодування вартості зброї, яка була реалізована, та встановити порядок такого відшкодування і методики розрахунку його розміру.

Сформульовані висновки, пропозиції та рекомендації у дослідженні зможуть бути використані при проведенні подальших загальнотеоретичних досліджень проблематики правового регулювання обмежено оборотоздатних об'єктів; оновленні національного законодавства, вивченні навчальної дисципліни «Цивільне право України», у навчальному та освітньому процесі при підготовці здобувачів вищої юридичної освіти.

Ключові слова: цивільний оборот, оборотоздатність, об'єкт цивільних прав, обмежено оборотоздатний об'єкт, право власності, відчуження, договір, спадкування, правонаступництво, правова підстава.

ANNOTATION

Shliakhovska I. M. Civil and legal regulation of circulation of restricted turnover objects. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 «Law». – Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, 2023.

Conducting the dissertation research is due to the need to develop a theoretical and legal approach to understanding the regime introduced by the national legislator regarding restricted turnover objects.

The dissertation should be defined as the comprehensive study of the peculiarities of the legal settlement of relations arising in connection with the restricted turnover objects in Ukraine. On its basis, conclusions and proposals for improving the level of regulatory regulation in this field of private law relations were formulated.

The Section 1 «General theoretical characteristics of the restricted turnover objects» examined the genesis of the legal regulation of relations regarding objects restricted in circulation and highlighted its key stages. The beginning of the first was determined by the date of restoration of Ukraine's independence, and the end – by the adoption of the Constitution of Ukraine. After that, the Ukrainian law entered a new phase of its development, which lasted until the entry into force of the Civil Code of Ukraine. After legalization the concept of objects restricted in circulation, the main act of civil legislation for a long time determined the further vector of the development of private law relations. However, after Ukraine's official adoption of the European integration course, a new milestone in the regulatory regulation of relations related to restricted objects has begun in the national law, which continues to this day.

The key sources of law that determine the order and features of the transfer of

restricted assets from one person to another, as well as draws attention to the problem of mediation of the studied relations by subordinate regulatory acts were examined in the section. The researcher criticized the application in practice of the resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the ownership of certain types of property» No. 2471-XII of June 17, 1992 and emphasized the need to recognize it as having lost its validity.

Taking into account the prescriptions of the Article 178 of the Civil Code of Ukraine, as well as the need to systematize legal norms in this area, the author proposed to adopt a special law in order to determine the general provisions on the civil turnover of restricted turnover objects, establish the peculiarities of the legal regime of these objects and establish their extended list.

The Section 2 «Legal regime of the restricted turnover objects under the legislation of Ukraine» has been devoted to defining the concept of objects restricted in circulation and distinguishing their features. The author researched the legal categories of «civil circulation» and «liquidity», provided their definitions, and also considered the issue of liquidation of individual objects of civil rights, the list of which is contained in the Article 177 of the Civil Code of Ukraine.

After the analysis of legislative acts related to the studied objects, methods of limiting their circulation and criteria for assigning objects of civil rights to the category of restricted circulation were established. The relevant criteria are based on the properties (characteristics) of objects with a special legal regime.

On the basis of this, an own definition of limited turnover objects has been formulated, which reveals their characteristics, is based on the norms of the law and explains the conditions for their separation into an independent variety.

In this section, natural and artificial classifications of the studied objects have been also carried out for the first time. It has been established that the formal classification is established in paragraph 2 of part 2 of the Article 178 of the Civil Code of Ukraine, as well as the need to legalize the classification, which will be based on the essential features of restricted objects.

In the Section 3 «Peculiarities of the transfer of rights to the restricted turnover

objects» such forms of transfer of restricted objects from one person to another as contract and legal succession were investigated, their specifics were clarified and their features were highlighted.

The operation of the principle of freedom of contract during the transfer of an object restricted in the turnover between parties to a contractual obligation was analyzed. It was proposed to make a number of changes to the Civil Code of Ukraine, the order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. 622 of 21.08.1998 in the part related to the contractual turnover of the investigated objects and the transfer of rights to them in the order of legal succession. We formulated our own proposals for improving certain provisions of Draft Law No. 5708 in the part related to the contractual obligations.

The moment of legal succession of legal entities was studied. It was proposed to provide in the Civil Code of Ukraine the fiction of retroactive acceptance for relations of transfer of rights and obligations from the legal entity-predecessor to the legal entity-successor.

The scientific novelty of the dissertation consists in the fact that for the first time: it was proved the conclusion on the need to adopt a special legislative act in order to systematize legal norms regarding objects with restricted turnover and to determine the general provisions on the civil turnover of these objects, establish the peculiarities of their legal regime and establish their extended list; it was proposed to enshrine in the Civil Code of Ukraine the criteria for assigning objects of civil rights to the category of restricted turnover, among which the dangerous influence on the state, society, an individual, the environment, etc.; influence on the economic interests of the state; special value and also natural connection with the human body were singled out; the definition of restricted turnover objects was formulated, as a legally provided independent group of objects of civil rights with a special legal regime of admission and stay in the civil turnover (permissive or subjectively determined), which was introduced in connection with their specific properties (characteristics), among which dangerous effects on the state, society, an individual, and the environment; influence on the economic interests of the state; special value

and also natural connection with the human body, etc. can be singled out; it was conducted a natural classification of restricted objects on the basis of such a criterion as the reasons that condition the assignment of the object of civil rights to the category of restricted turnover, and proposed to reflect it directly in the norms of the Civil Code of Ukraine. Also, on the basis of such criteria as the method of restricting turnover, the source of fixation, the subject of the right to a restricted turnover object, the nature of the relationship, the stability of the approach to understanding, artificial classifications of the studied objects were implemented, which had not been done before; it was concluded that the total term of the contract should not exceed the validity period of the permits of the parties to the contract, and its expiration deprives the right to take any legally significant actions regarding the restricted object. It has been determined that the expiration of the contract should be associated with the expiration of the permit. At the same time, the binding relations of the parties that existed at the time of the termination of the contract are not terminated; it was proposed to supplement the Chapter 58 of the Civil Code of Ukraine with the following norm: in the event that the subject of a lease (hire) contract is an object that is restricted in turnover and can be in it only with a special permit, the lease (hire) contract may be concluded for a period which does not exceed the total term of the permit issued to the party to the contract (the lessor or the lessee) in which the term of validity of such permit expires earlier; the necessity of enshrining at the level of the law the general obligation of the lessor after the expiration of the permit or in case of its annulment (cancellation) to hand over the restricted turnover object that was leased to the competent state authorities as soon as possible; it was proposed to supplement the Sixth Book of the Civil Code of Ukraine with the rule that the inheritance of rights to restricted turnover objects is carried out in a general manner, taking into account the conditions and restrictions defined by law; the need to enshrine in the Civil Code of Ukraine the norm of the following content has been justified: the rights (obligations) of the predecessor legal entity belong to the legal entity-successor from the date of state registration of the legal entity, regardless of the time of the adoption of the corresponding set of rights (obligations). Thanks to this, it

will be possible to claim that the rights to restricted turnover objects with an arbitrary regime pass to the successor from the day of the state registration, and not from the moment of obtaining a special permit; it has been established the need to regulate the procedure and features of the transfer of rights to weapons from a legal entity-predecessor to a legal entity-successor by the Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. 622 of 21.08.1998.

Such thesis also were improved: the conclusion according to which the service does not have the ability to turnover; provisions on the characteristics that objects of civil rights must meet in order to establish natural turnover capacity, and it has been emphasized that the very possibility of the separate existence of a civil object outside the subject of rights to it is decisive when clarifying the presence or absence of its capacity to turnover; approaches to determining the specifics of the transfer of rights to limited assets in the order of inheritance and legal succession of reorganized legal entities; position regarding the moment of legal succession of reorganized legal entities.

In addition, the following has obtained the further developement and substantiation: the position regarding the impracticality of applying Resolution No. 2471-XII of June 17, 1992. In view of the direct contradiction with the Articles 41 and 92 of the Constitution of Ukraine, it should be recognized as having lost its validity; provisions regarding the understanding of the content of the «civil turnover» category. On the basis of existing approaches to the definition of this concept, we proposed to determine it as provided by legal mechanisms for the movement (movement) of objects of civil rights between participants in civil legal relations, taking into account the requirements and observing the restrictions established by law, the purpose of which is to achieve a change in the state of appropriation. The specified definition must be fixed in the Section III of the Civil Code of Ukraine; provisions on the restriction of the principle of freedom of contract, which is concluded in relation to a restricted turnover object. This limitation is manifested in the narrowing of the circle of parties to the contract, the terms of existence of binding relations, the possibility of choosing the type of contract that will regulate the mutual

rights and obligations of the parties; positions on the need to adopt the special law in the field of firearms circulation. The draft of Law on the Right to Civilian Firearms No. 5708 dated 06.25.2021 had been analyzed and it was proposed to improve it taking into account our comments; the conclusions regarding the imperfection of the order of inheritance of rights to weapons. It was also proposed to provide at the normative level the rights of the heirs to reimbursement of the cost of the weapons that were sold, and to establish the procedure for such reimbursement and the methodology for calculating its amount.

Formulated conclusions, proposals and recommendations in the study can be used in conducting further general theoretical studies of the problems of legal regulation of restricted turnover objects; updating the national legislation, studying the academic discipline «Civil Law of Ukraine», in the academic and educational process in the preparation of applicants for higher legal education.

Keywords: civil turnover, negotiable capacity, object of civil rights, restricted turnover object, ownership, alienation, contract, inheritance, legal succession, legal ground.

**СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:
наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації:**

1. Шляховська І. М. Поняття обмежено оборотоздатних об'єктів: цивільно-правові аспекти. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право.* 2022. Том 1. № 74. С. 137–141. URL : <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/272948/268455>.

(DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.23>).

2. Шляховська І. М. Перехід прав на обмежені у цивільному обороті об'єкти у порядку спадкового правонаступництва. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 1. С. 212–216. URL : http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/APP_01_2023_FINAL.pdf. (DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.32>).

3. Shliakhovska I. M. The contract as the ground for the emergence of rights

and obligations regarding restricted turnover objects in civil trade. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2023. № 61. Р. 2.31.–2.38.

URL : <https://scijournals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/view/6627/6864>. (DOI: <https://doi.org/10.15330/apiclu.61.2.31-2.38>).

Наукові публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Шляховська І. М. Правове регулювання обмежено оборотоздатних об'єктів в Україні. *Актуальні проблеми приватного права в умовах євроінтеграційних процесів в Україні*: збірник тез доповідей учасників науково-практичного семінару (11 листопада 2022 р.) / за заг. ред. М. С. Долинської, І. В. Красницького, Ю. М. Юркевича. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 131–134.

2. Шляховська І. М. Окремі питання правового режиму обмежено оборотоздатних об'єктів в Україні. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні*: збірник матеріалів VI Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 09 грудня 2022 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 367–371.

3. Шляховська І. М. Деякі питання правового унормування об'єктів, оборотоздатність яких обмежена. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 лютого 2023 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 422-425.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	16
ВСТУП.....	18
Розділ 1. Загальнотеоретична характеристика об'єктів, обмежених у цивільному обороті.....	28
1.1. Генеза правового регулювання відносин, пов'язаних із об'єктами, що обмежені у цивільному обороті в Україні.....	28
1.2. Джерела правового регулювання об'єктів, обмежених у цивільному обороті в Україні.....	47
Висновки до Розділу 1.....	67
Розділ 2. Правовий режим об'єктів, обмежених у цивільному обороті за законодавством України.....	69
2.1. Поняття та ознаки об'єктів, обмежених у цивільному обороті в Україні.....	69
2.2. Класифікація об'єктів, обмежених у цивільному обороті в Україні.....	87
Висновки до Розділу 2.....	105
Розділ 3. Особливості переходу прав на обмежені у цивільному обороті об'єкти	110
3.1. Особливості переходу обмежених у цивільному обороті об'єктів на підставі договорів.....	110
3.2. Перехід прав на обмежені у цивільному обороті об'єкти у порядку правонаступництва.....	128
Висновки до Розділу 3.....	146
ВИСНОВКИ.....	151
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	158
ДОДАТКИ.....	180

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
Закон № 755-IV	Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» № 755-IV від 15.05.2003 р.
Законопроект № 5708	Законопроект про право на цивільну вогнепальну зброю № 5708 від 25.06.2021 р.
ЗК України	Земельний кодекс України
КЗПЛ	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.
Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 622 від 21.08.1998 р.	Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів

до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів» № 622 від 21.08.1998 р.

Постанова № 2471-ХІІ

Постанова Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» № 2471-ХІІ від 17.06.1992 р.

Угода про асоціацію

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована 16.09.2014 р.

ЦК України

Цивільний кодекс України

ЦК УРСР

Цивільний кодекс Української РСР № 1540-VI від 18.07.1963 р.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У межах приватноправових відносин обіг об'єктів цивільних прав відбувається згідно із презумпцією вільної оборотоздатності, яка дозволяє передачу об'єкта однією особою та його прийняття іншою без особливих передумов чи обмежень. Водночас безперервний розвиток суспільних відносин призводить до виникнення об'єктів, перебування яких у межах цивільного обороту неможливе без встановлення щодо них спеціального правового режиму. Неконтрольний оборот таких об'єктів може негативно відобразитися на об'єктивній дійсності, перешкоджати стабільному розвитку держави та створювати ризики для суспільства в цілому.

Зважаючи на це, проголошена презумпція повної оборотоздатності може бути обмежена, однак винятково у випадках, передбачених законом. Відповідні обмеження покликані захистити основи конституційного ладу, створити умови для дотримання норм суспільної моралі, прав та законних інтересів людини, збереження її життя, здоров'я, гарантувати обороноздатність держави і т. д.

Об'єкти, щодо яких встановлено чіткі межі перебування в обігу, іменуються обмежено оборотоздатними. Вони можуть належати лише певним учасникам цивільного обороту або ж перебувати в обороті виключно на підставі спеціального дозволу (ліцензії). Правове забезпечення порядку обігу об'єктів, обмежених у цивільному обороті, охоплює низку нормативних актів різної юридичної сили, зокрема, Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 р. (надалі – ЦК України), Земельний кодекс України № 2768-III від 25.10.2001 р. (надалі – ЗК України), Кодекс України про надра № 132/94-ВР від 27.07.1994 р., Закон України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» № 863-XIV від 08.07.1999 р., Постанову Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» № 2471-XII від 17.06.1992 р. (надалі – Постанова № 2471-XII), що

містить додаток – Перелік об'єктів, що обмежені в цивільному обороті» та ін.

Незважаючи на це, існуючий механізм правового регулювання відносин, які виникають щодо обмежених у обороті об'єктів, є недосконалим, створює складнощі при використанні таких об'єктів та визначенні їхнього правового режиму. Крім цього, обмежений перелік таких об'єктів цивільних прав не враховує динаміку розвитку суспільних відносин, залишає поза увагою неоднозначність розуміння окремих юридичних категорій і т. п.

Вирішення зазначених проблем можливе виключно шляхом повноцінного оновлення нормативної правової бази, підвищення рівня її якості та збалансованості. Удосконалення норм цивільного законодавства України у сфері регулювання обігу об'єктів, обмежених у цивільному обороті, покликане створити належні умови для розвитку суспільних відносин та має ґрунтуватися на аналізі практики застосування чинних правових норм.

Дослідженню відповідної наукової проблематики присвятили свої праці багато учених, серед яких У. Б. Андрусів, С. Б. Булеца, М. З. Вовк, А. О. Гордеюк, М. М. Гудима, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, Ю. О. Заїка, В. Ф. Зверховська, В. М. Коссак, О. О. Кот, Я. В. Кравців, Г. Л. Крушельницька, Н. С. Кузнєцова, О. В. Куций, О. М. Лісничка, Х. В. Майкут, В. А. Мартинюк, К. В. Москаленко, Н. Б. Москалюк, В. Я. Погребняк, З. В. Ромовська, В. В. Савчак, В. Л. Скрипник, А. С. Сліпченко, І. В. Спасибо-Фатєєва, Н. Ю. Філатова, Р. Б. Шишка, Я. М. Шевченко, Ю. М. Юркевич, О. С. Яворська та багато інших.

Поряд із цим, комплексного теоретичного аналізу проблем правового регулювання обігу об'єктів, обмежених у цивільному обороті, проведено не було.

Вищевикладене підтверджує актуальність дисертаційного дослідження, спрямованого на виявлення та обґрунтування специфіки правового регулювання обігу об'єктів, обмежених у цивільному обороті.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.
Дисертаційне дослідження виконане відповідно до Національної стратегії у

сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24.03.2021 № 119/2021, Постанови Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан та законодавче забезпечення розвитку науки та науково-технічної сфери держави» від 11.02.2015 року № 182-VIII, а також теми науково-дослідних робіт Львівського державного університету внутрішніх справ на 2020–2023 роки «Проблеми правового регулювання приватних відносин в умовах гармонізації законодавства України з правом Європейського Союзу» (номер державної реєстрації: 0120U102681). Тема дисертаційної роботи затверджена Вченою Радою Львівського державного університету внутрішніх справ (Протокол № 5 від 30.12.2021 року).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у напрацюванні комплексного теоретико-правового підходу до розуміння обмежено оборотоздатних об'єктів, дослідженні відносин, які виникають з приводу цих об'єктів, а також визначенні особливостей їх правового регулювання, з'ясуванні способів удосконалення національного законодавства у цій сфері.

Мета дослідження визначається його теоретико-прикладним характером та охоплює такі завдання:

- дослідити генезу правового регулювання об'єктів, обмежених у цивільному обороті в Україні;
- здійснити характеристику джерел правового регулювання об'єктів, обмежених у цивільному обороті в Україні;
- проаналізувати поняття та ознаки об'єктів, обмежених у цивільному обороті в Україні;
- здійснити класифікацію об'єктів, обмежених у цивільному обороті в Україні;
- охарактеризувати особливості переходу прав на обмежені у цивільному обороті об'єкти на підставі договорів;
- провести теоретичний аналіз переходу прав на обмежені у цивільному обороті об'єкти у порядку спадкового правонаступництва;

– з'ясувати особливості переходу прав на обмежені у цивільному обороті об'єкти у разі припинення юридичних осіб;

– розробити науково-обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення цивільного законодавства України у сфері регулювання обігу об'єктів, обмежених у цивільному обороті.

Об'єктом дослідження є сукупність приватноправових відносин, які виникають, змінюються та припиняються стосовно обмежених у обороті об'єктів.

Предмет дослідження становить правове регулювання обігу об'єктів, обмежених у цивільному обороті.

Методологічну основу дослідження склали загальні методи наукового пізнання, а також спеціальні методи, що застосовуються у юридичній науці. Так, за допомогою діалектичного методу вдалося дослідити обмежено оборотоздатні об'єкти в усій їх багатогранності, виявити прогалини у регулюванні відносин, які виникають щодо досліджуваних об'єктів, а також з'ясувати шляхи і способи усунення цих прогалин. Завдяки застосуванню системно-структурного методу, ми розглянули обмежені в обороті об'єкти як певну систему та провели їх класифікацію на підставі різноманітних критеріїв.

Історико-правовий метод дав змогу встановити закономірності та тенденції розвитку правового регулювання відносин щодо обмежено оборотоздатних об'єктів. На підставі порівняльно-правового методу вдалося напрацювати пропозиції щодо усунення нерегульованих аспектів обороту досліджуваних об'єктів.

Із використанням формально-юридичного методу було досліджено зміст положень проєкту Закону про право на цивільну вогнепальну зброю № 5708 від 25.06.2021 р., сформульовано пропозиції щодо його удосконалення. Метод комплексного аналізу та узагальнення використовувався для формулювання наукових визначень та висновків. Окрім цього, під час дослідження широко застосовувалися методи аналізу, синтезу, дедукції та індукції та ін.

Нормативно-правову основу дослідження склали приписи Конституції

України, ЦК України, ЗК України, наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів» № 622 від 21.08.1998 р. (надалі – наказ Міністерства внутрішніх справ України № 622 від 21.08.1998 р.), а також інших нормативно-правових актів.

Емпіричну базу дисертаційної роботи становлять матеріали судової практики з розгляду справ, пов'язаних із обмежено оборотоздатними об'єктами, а також рішення Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ).

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вперше на дисертаційному рівні проведено комплексне дослідження правового регулювання обмежено оборотоздатних об'єктів, ключових аспектів їх цивільного обороту та сформульовано на його основі науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення національного законодавства у цій сфері. На основі проведеного дослідження автор сформулювала та винесла на захист такі наукові положення, які містять елементи новизни:

вперше:

1. доведено висновок про необхідність прийняття спеціального законодавчого акта, який систематизує правові норми щодо обмежено оборотоздатних об'єктів та який визначатиме загальні положення про цивільний оборот цих об'єктів, встановлюватиме особливості їх правового режиму та закріплюватиме їх розширений перелік;

2. запропоновано закріпити у ЦК України критерії віднесення об'єктів цивільних прав до категорії обмежено оборотоздатних, серед яких, виокремлено небезпечний вплив на державу, суспільство, окремого індивіда, навколишнє середовище тощо; вплив на економічні інтереси держави; особливу

цінність; природний зв'язок із людським організмом;

3. сформульовано визначення обмежено оборотоздатних об'єктів, як законодавчо передбаченої самостійної групи об'єктів цивільних прав зі спеціальним правовим режимом допуску і перебування у цивільному обороті (дозвільним або суб'єктно визначеним), який запроваджено у зв'язку із їх специфічними властивостями (ознаками), серед яких можуть бути виокремлені небезпечний вплив на державу, суспільство, окремого індивіда, навколишнє середовище; вплив на економічні інтереси держави; особлива цінність; природний зв'язок із людським організмом та ін.;

4. проведено природну класифікацію обмежено оборотоздатних об'єктів на підставі такого критерію, як причини, які обумовлюють віднесення об'єкта цивільних прав до категорії обмежених в обороті, та запропоновано відобразити її безпосередньо у нормах ЦК України. Також на підставі таких критеріїв, як спосіб обмеження обороту, джерело закріплення, суб'єкт права на обмежено оборотоздатний об'єкт, характер відносин, усталеність підходу до розуміння, реалізовано штучні класифікації досліджуваних об'єктів, чого раніше не здійснювалось;

5. зроблено висновок, що загальний строк договору не повинен перевищувати строку дії дозволів сторін договору, а його закінчення позбавляє права вчиняти будь-які юридично значущі дії щодо обмеженого в обороті об'єкта. Визначено, що закінчення строку дії договору варто пов'язувати із закінченням строку дії дозволу. При цьому зобов'язальні відносини сторін, які існували на момент закінчення договору, не припиняються;

6. запропоновано доповнити Главу 58 ЦК України нормою такого змісту: у випадку, якщо предметом договору оренди (найму) виступає річ, яка обмежена в обороті та може перебувати у ньому лише за наявності спеціального дозволу, то договір оренди (найму) може укладатися на строк, що не перевищує загального строку дозволу, виданого тій стороні договору (наймодавцеві або наймачеві), у якої строк дії такого дозволу спливає раніше;

7. обґрунтовано необхідність закріплення на рівні закону загального обов'язку наймодавця після закінчення строку дії дозволу або у випадку його анулювання (скасування) здати обмежену в обороті річ, яка передавалась в оренду, у найкоротші строки у відання повноважних органів державної влади;

8. запропоновано доповнити Книгу шосту ЦК України нормою про те, що спадкування прав на обмежено оборотоздатні об'єкти відбувається в загальному порядку з урахуванням умов та обмежень, визначених законом;

9. обґрунтовано необхідність закріплення у ЦК України норми такого змісту: юридичній особі- правонаступнику належать права (обов'язки) юридичної особи-правопередника з дня державної реєстрації юридичної особи, незалежно від часу прийняття відповідного комплексу прав (обов'язків). Завдяки цьому можна буде стверджувати, що права на обмежено оборотоздатні об'єкти із довільним режимом переходять до правонаступника з дня державної реєстрації, а не з моменту отримання спеціального дозволу;

10. встановлено потребу у врегулюванні наказом Міністерства внутрішніх справ України № 622 від 21.08.1998 р. порядку й особливостей переходу прав на зброю від юридичної особи-правопередника до юридичної особи- правонаступника;

удосконалено:

11. висновок, відповідно до якого послуга не володіє здатністю до обороту;

12. положення про ознаки, яким повинні відповідати об'єкти цивільних прав для встановлення натуральної оборотоздатності, та наголошено на тому, що саме можливість сепарованого існування об'єкта цивільних поза суб'єктом прав на нього є вирішальним при з'ясуванні наявності чи відсутності у нього здатності до обороту;

13. підходи до визначення особливостей переходу прав на обмежено оборотоздатні об'єкти в порядку спадкування та правонаступництва реорганізованих юридичних осіб;

14. позицію щодо моменту правонаступництва реорганізованих юридичних осіб;

набули подальшого обґрунтування:

15. позиції щодо недоцільності застосування на практиці постанови № 2471-ХІІ від 17.06.1992 р. з огляду на пряму суперечність статтям 41, 92 Конституції України, її доцільно визнати такою, що втратила чинність;

16. положення щодо розуміння змісту категорії «цивільний оборот». На основі існуючих підходів до визначення цього поняття, ми запропонували детермінувати його як забезпечене правовими механізмами переміщення (рух) об'єктів цивільних прав між учасниками цивільних правовідносин з урахуванням вимог та дотриманням обмежень, встановлених законом, метою якого є досягнення зміни стану присвоєності. Вказану дефініцію необхідно закріпити у Розділі III ЦК України;

17. положення про обмеження принципу свободи договору, який укладено щодо обмежено оборотоздатного об'єкта. Таке обмеження проявляється у звуженні кола сторін договору, строків існування зобов'язальних відносин, можливості обирати вид договору, що урегулюватиме взаємні права та обов'язки сторін;

18. позиції щодо необхідності прийняття спеціального закону у сфері обігу вогнепальної зброї. Проаналізовано проєкт Закону про право на цивільну вогнепальну зброю № 5708 від 25.06.2021 р. та запропоновано удосконалити його із урахуванням наших зауважень;

19. висновки щодо недосконалості порядку спадкування прав на зброю. Запропоновано також передбачити на нормативному рівні права спадкоємців на відшкодування вартості зброї, яка була реалізована, та встановити порядок такого відшкодування і методики розрахунку його розміру.

Теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи. Отримані результати можуть бути використані: 1) у процесі проведення подальших загальнотеоретичних досліджень проблематики правового регулювання обмежено оборотоздатних об'єктів; 2) при прийнятті спеціального нормативно-

правового акта, який унормовуватиме відносини, що виникають щодо об'єктів, оборотоздатність яких обмежена; 3) при оновленні та внесенні змін до ЦК України, наказу Міністерства внутрішніх справ України № 622 від 21.08.1998 р., інших нормативно-правових актів; 4) при прийнятті закону, який визначатиме особливості обороту зброї; 5) при вивченні навчальної дисципліни «Цивільне право України», а також відповідних спецкурсів; при підготовці підручників та навчальних посібників, методичних рекомендацій та інших навчально-методичних матеріалів.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено в освітній процес Львівського державного університету внутрішніх справ (Акт впровадження № 23 від 24 квітня 2023 р.), можуть бути враховані під час здійснення повноважень суду, а також підлягають застосуванню під час обґрунтування висновків та внесення пропозицій щодо змін до чинних нормативно-правових актів (Акт впровадження Сихівського районного суду м. Львова б/н).

Особистий внесок здобувача. Кожен зі сформульованих у дисертації висновків ґрунтується на власних дослідженнях автора, є її особистим здобутком і результатом вивчення окресленої у роботі проблематики.

Апробація результатів дисертаційної роботи. Результати дисертаційного дослідження апробовано на таких науково-практичних заходах: Міжнародній науково-практичній конференції «Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів» (м. Дніпро, 28 лютого 2023 р.), VI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні» (м. Львів, 9 грудня 2022 р.), науково-практичному семінарі «Актуальні проблеми приватного права в умовах євроінтеграційних процесів в Україні» (м. Львів, 11 листопада 2021 р.).

Публікації. Основні висновки та положення дисертаційної роботи відображено в шести публікаціях, з яких: 3 – у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань, затверджених МОН України, 3 – у збірниках тез доповідей на науково-практичних конференціях та семінарах.

Структура дисертації обумовлена її метою та завданнями. Дисертаційне дослідження складається із анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 185 сторінок, з яких список використаних джерел з 200 найменувань на 22 сторінках та додатки на 6 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБ'ЄКТІВ, ОБМЕЖЕНИХ У ЦИВІЛЬНОМУ ОБОРОТІ

1.1. Генеза правового регулювання відносин, пов'язаних із об'єктами, що обмежені у цивільному обороті в Україні

Дослідження правового регулювання об'єктів цивільних прав, у тому числі тих, що обмежені у цивільному обороті, важко вважати повноцінним та послідовним без висвітлення історичних аспектів його розвитку. Історичний підхід відіграє важливу роль у вивченні еволюції підходів до упорядкування суспільних відносин. Результати його застосування мають як загальнотеоретичне, так і прикладне значення.

Як зазначає Д. А. Шигаль, такий підхід має ретроспективний характер, тобто наукове пізнання відбувається із минулого до сьогодення, а також є реконструктивним, що обумовлено неможливістю безпосереднього почуттєвого сприйняття минулого [176, с. 181].

Аксіологія історичного підходу полягає, по-перше, у можливості дістатися до своєрідного фундаменту, першооснови правового регулювання правовідносин, пов'язаних із об'єктами, що вивчаються нами у рамках цієї дисертаційної роботи, та крізь призму часу дослідити видозміну відповідного урегулювання.

По-друге, враховуючи той факт, що внаслідок динаміки суспільних відносин відбувається переосмислення, трансформація парадигми ставлення до того чи іншого об'єкта цивільних прав, історичний підхід допомагає у хронологічному порядку відстежити цей процес, з'ясувати його закономірності загалом та у розрізі окремих історичних періодів.

По-третє, він дозволяє виявляти прогалини у правовому регулюванні, які

могли виникнути лише з плином часу, та, завдяки цьому, своєчасно зреагувати на них, наприклад, шляхом удосконалення або повноцінного реформування сучасного законодавства.

Погодимось із думкою М. М. Терещука про те, що вивчення правових явищ потрібно проводити у безпосередньому взаємозв'язку з історією країни, адже від правового минулого залежить сучасний стан правових явищ [159, с. 136].

Еволюція правового регулювання будь-яких правовідносин обумовлена тією дійсністю, що існувала в межах конкретного державного утворення у відповідний період його розвитку. Чим триваліший та стабільніший такий період, тим чіткіше можна з'ясувати підхід держави до визначення порядку правового унормування суспільних відносин, виокремити його особливості, встановити закономірності такого урегулювання та оцінити перспективи його можливого розвитку.

Вагоме значення має насамперед та правова реальність, яка не надто віддалена від сьогодення та є часово близькою до нього. При цьому загальна тривалість часового проміжку існування цієї реальності та події, що її формують, повинні бути такими, що допускають можливість розчленування на етапи.

Зважаючи на це, необхідно дослідити правове регулювання правовідносин щодо обмежених у обороті об'єктів в Україні, починаючи із моменту набуття нашою державою суб'єктності та визнання її світовою спільнотою повноправним носієм міжнародного права.

Вважаємо, що понад тридцять років після відновлення незалежності України, а також події, що відбувались упродовж цього періоду, забезпечують існування необхідних умов для висвітлення генези правового регулювання відносин, пов'язаних із об'єктами, що обмежені у цивільному обороті, з'ясування актуальних тенденцій національного законодавства у цій сфері та його найближчого майбутнього.

Варто зауважити, що ми не намагаємося применшити значення тих

періодів правового врегулювання обмежених в обороті об'єктів, які існували до відправної точки, що взята за основну у цьому дослідженні, а лише зміщуємо акцент на той період, що обраний нами.

Аналізуючи законодавство у сфері обмежено оборотоздатних об'єктів часів незалежної України можна стверджувати, що виокремити певні етапи його розвитку із чітким визначенням початку і кінця кожного із них є доволі складним завданням.

Такий стан справ обумовлений об'єктивними факторами. Щоб здійснити періодизацію розвитку нормативно-правової бази, необхідно виокремити специфічні особливості окремих відрізків часу, виявити їх закономірності, на основі яких можна було б відрізнити один етап від іншого. Разом із цим, у зв'язку із довготривалою відсутністю чіткого вектора розвитку держави, політичною нестабільністю, непослідовністю у нормотворчому підході та неодноразовою його зміною законодавство у цій сфері розвивалось доволі хаотично і нерівномірно, що перешкоджає належному історико-часовому розподілу.

Яскравим прикладом законодавчої непослідовності є історія урегулювання відносин щодо ліцензування господарської діяльності, у тому числі тієї, що пов'язана із обмеженими у обороті об'єктами. З моменту відновлення незалежності України і до сьогодні відповідне законодавство постійно зазнавало змін. Так, починаючи з 1991 р. застосовувалась ціла система нормативно-правових актів, серед яких чільне місце належало Закону України «Про підприємництво» № 698-ХІІ від 07.02.1991 р. та Постанові Кабінету Міністрів України «Про порядок ліцензування підприємницької діяльності» № 1020 від 03.07.1998 р. Надалі було прийнято спеціалізований Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» № 1775-ІІІ від 01.06.2000 р., який розширював перелік випадків обов'язкового ліцензування. У подальшому цей закон втратив чинність у зв'язку із прийняттям Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» № 222-VІІІ від 02.03.2015 р., якому приманний обмежений підхід до переліку видів

господарської діяльності, для здійснення яких необхідна ліцензія.

Складним є також процес зміни правового унормування відносин щодо земельних ділянок, більшість із яких законодавчо обмежені в обороті. Земельний кодекс України № 561-ХІІ від 18.12.1990 р. обмежував власників земельних ділянок, які були передані їм Радою народних депутатів, у праві продавати або іншими способами відчужувати належну їм земельну ділянку протягом шести років з часу набуття права власності, крім передачі її у спадщину або Раді народних депутатів на тих же умовах, на яких вона була передана (частина 2 статті 17) [31]. 26.12.1992 р. відповідна норма була частково зупинена на підставі Декрету Кабінету Міністрів України № 15-92 «Про приватизацію земельних ділянок».

Надалі Законом України «Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)» № 2242-ІІІ від 18.01.2001 р. встановлювалася тимчасова заборона для суб'єктів права приватної власності укладати угоди щодо відчуження земельної частки (паю). Термін її дії визначався моментом врегулювання Земельним кодексом України порядку реалізації прав громадян і юридичних осіб на земельну частку (пай) [129]. Як зазначає К. В. Наконечна, запровадження заборони було радше політичним кроком і не обумовлювалося якимись реально існуючими проблемами чи загрозами [82, с. 20].

01.01.2002 р. із набуттям чинності Земельним кодексом України № 2768-ІІІ від 25.10.2001 р., заборона щодо відчуження видозмінилася та встановлювала, що до 01.01.2005 р. громадяни та юридичні особи не вправі відчужувати належні їм земельні ділянки для ведення селянського (фермерського) господарства та іншого товарного сільськогосподарського виробництва, а громадяни України – земельні частки (паї) [30].

Після 2005 року мораторій на відчуження земельних ділянок неодноразово змінювався, а строк його дії продовжувався. Лише 01.07.2021 р. набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» № 552-ІХ від 31.03.2020 р., яким дія мораторію була фактично скасована, що

створило належні умови для функціонування ринку сільськогосподарських земель в Україні [100].

Необхідно зауважити, що означене вище законодавство є лише невеликою складовою складної системи нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини, пов'язані із обмеженими в обороті об'єктами. Широка сфера правової дії законодавства у цій сфері певною мірою ускладнює можливість проведення періодизації, оскільки у різний час та за відмінних умов вузькоспеціалізоване законодавство змінювалось, а за ним, відповідно, нерівномірно трансформувалось і правове регулювання у досліджуваній нами сфері.

Наведене вище, однак, повністю не виключає можливості визначити етапи розвитку національного законодавства, хоча й доволі умовно. Проведення впорядкування є можливим завдяки знаковим подіям, що визначали вектор розвитку українського закону в цілому та мали беззаперечний вплив на урегулювання відносин щодо обмежено оборотоздатних об'єктів зокрема.

Відправною точкою систематизації масиву нормативних документів у хронологічно послідовний ряд є прийняття законодавчим органом 16.07.1990 р. Декларації про державний суверенітет України [22]. Декларація створила юридичні засади для початку державотворчого процесу та реалізації українською нацією права на самовизначення. За своєю природою вона є політико-правовим документом, у якому системно взаємопов'язані політичні та правові положення. При цьому її посилені юридична складова набуває особливого значення, що має екзистенційне значення для існування державності [95, с. 91–92].

Ще одним основоположним документом є Акт проголошення незалежності України, затверджений постановою Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки № 1427-XII від 24.08.1991 р. Відповідно до цього нормативного акта проголошувалася незалежність та створення самостійної української держави – України [2].

З метою повноцінного утвердження положень згаданого вище документа, законодавчим органом було оголошено про проведення 01.12.1991 р. всеукраїнського референдуму із винесенням на голосування єдиного питання: «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?». Як зазначає А. А. Омарова, звернення до референдуму для підтвердження свого нового статусу ставило крапку в радянському минулому нашої держави [86, с. 25].

Референдум став вирішальною подією на шляху повної ліквідації центральних владних структур і цивілізованого оформлення права українців на власну державу [175, с. 72]. Безпрецедентна підтримка незалежності України, відображена у результатах референдуму, остаточно закріпила курс на побудову самостійної, суверенної держави.

У цьому контексті важливо також згадати Закон України «Про правонаступництво України» № 1543-ХІІ від 12.09.1991 р., який визначав ключові питання, пов'язані із органами державної влади, дією Основного Закону та національних нормативних актів, державним кордоном, міжнародними зобов'язаннями, правонаступництвом за міжнародними договорами Союзу РСР, громадянством тощо [124].

У своїй сукупності означені вище документи заклали підвалини для побудови національної системи права та модернізації того нормативного базису, що був успадкований з радянського періоду. Без їх прийняття ми б не могли говорити про існування та дію в межах окремої суверенної території українського законодавства, а отже виключалася б можливість дослідження правового регулювання відносин щодо обмежених в обороті об'єктів в Україні.

Із моменту декларації Україною суверенітету відбувається реформування усіх без винятку галузей права. Приймається низка важливих нормативно-правових актів, як-от Закон «Про економічну самостійність Української РСР» № 142-ХІІ від 03.08.1990 р., у якому, серед іншого, виокремлено три основні форми права власності включно з індивідуальною, закріплено загальні положення щодо відносин власності на такі обмежено оборотоздатні об'єкти, як надра, водні й інші природні ресурси, та встановлено, що вони регулюються

відповідно до законодавства Української РСР. У статті 10 цього закону також передбачено загальні норми щодо охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування [105].

Важливість цього закону полягає й у тому, що він закріпив рух до поступового переходу до ринкової економіки, що заклало основи для майбутнього розширення змісту цивільних правовідносин та збільшення випадків перебування у цивільному обороті обмежено оборотоздатних об'єктів.

З метою забезпечення реалізації закону Верховною Радою Української РСР прийнято постанову № 143-ХІІ від 03.08.1990 р., відповідно до якої Раді Міністрів УРСР доручено підготувати проекти законодавчих актів про власність, землю, оренду, підприємництво, цінні папери і фондовий ринок, роздержавлення власності, охорону природи тощо [126].

У цей період відбувається нагромадження великої кількості законодавчих актів, що стосуються досліджуваних об'єктів. Так, 07.02.1991 р. Верховною Радою Української РСР задля реалізації Декларації про державний суверенітет України прийнято Закон «Про власність» № 697-ХІІ, яким урегулювались основні питання володіння, користування та розпорядження об'єктами права власності, порядку та особливостей його здійснення тощо.

Частиною 4 статті 13 цього Закону передбачалося, що законодавчими актами України може бути встановлено спеціальний порядок набуття права власності громадянами на окремі види майна, а також види майна, що не може перебувати у власності громадян. Окрім цього, статтею 18 унормовувалось, що умови і порядок відчуження національних, культурних та історичних цінностей встановлюються спеціальним законодавством України [99].

17.06.1992 р. постановою Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» № 2471-ХІІ було врегульовано спеціальний порядок набуття права власності громадянами на окремі види майна, зокрема вогнепальну гладкоствольну мисливську зброю, радіоактивні речовини та інше [123].

25.06.1991 р. прийнято Закон «Про охорону навколишнього природного

середовища» № 1264-ХІІ, яким передбачалася можливість здійснення спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям на підставі спеціальних дозволів [119].

У межах цього дослідження доцільно виокремити такі законодавчі акти, які стосуються обмежено оборотоздатних об'єктів: Закони України «Про форми власності на землю» № 2073-ХІІ від 30.01.1992 р. (втратив чинність), «Про тваринний світ» № 3041-ХІІ від 03.03.1993 р., «Про насіння» № 3690-ХІІ від 15.12.1993 р. (втратив чинність), «Про племінну справу у тваринництві» № 3691-ХІІ від 15.12.1993 р., Лісовий кодекс України № 3852-ХІІ від 21.01.1994 р., Кодекс України про надра № 132/94-ВР від 27.07.1994 р., Закони України «Про пестициди і агрохімікати» № 86/95-ВР від 02.03.1995 р., Водний кодекс України № 213/95-ВР від 06.06.1995 р., Закони України, «Про поводження з радіоактивними відходами» № 255/95-ВР від 30.06.1995 р., «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального» № 481/95-ВР від 19.12.1995 р.

Однією із найважливіших подій в історії, що якісно змінила підхід до правового регулювання суспільних відносин у цілому, вважається ухвалення Конституції України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. Із її прийняттям процес юридичного оформлення української державності було переважно завершено [175, с. 73].

Як правовий акт вищої юридичної сили, вона виступила фундаментом правової системи країни, її законодавства, стала документом програмного характеру, який націлив українське суспільство, органи державної влади на демократичні реформи у сфері вітчизняного державотворення й організації громадянського суспільства [70, с. 160–161].

Основний Закон вплинув у тому числі на відносини щодо обмежено оборотоздатних об'єктів. У ньому закріплено вихідні положення щодо права власності як невід'ємного права українського народу в цілому, так і окремого індивіда зокрема. Конституція України, серед іншого, містить положення про

належність українському народу природних ресурсів, які знаходяться в межах території України, природних ресурсів її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони тощо, а також про гарантування громадянам права власності на землю, яке набувається у порядку, визначеному законом [41].

Надалі законодавчим органом влади приймалися такі нормативно-правові акти: Закони України «Про видобування і переробку уранових руд» № 645/97-ВР від 19.11.1997 р., «Про оренду землі» № 161-XIV від 06.10.1998 р., «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» № 1007-XIV від 16.07.1999 р. (втратив чинність), «Про мисливське господарство та полювання» № 1478-III від 22.02.2000 р., «Про охорону культурної спадщини» № 1805-III від 08.06.2000 р., Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про забезпечення ліцензування виготовлення (виробництва) оптової і роздрібною реалізації лікарських засобів та акредитації аптечних закладів» № 187 від 31.07.2000 р., Земельний кодекс України № 2768-III від 25.10.2001 р., Закони України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення» № 2918-III від 10.01.2002 р., «Про Червону книгу України» № 3055-III від 07.02.2002 р. та ін.

Із наведеного вище випливає, що на початковому етапі розвитку національного законодавства, яке стосується обороту обмежено оборотоздатних об'єктів, вітчизняний законодавець намагався охопити якомога ширше коло правовідносин, пов'язаних із такими об'єктами. Відповідний процес обумовлений необхідністю відходу від радянського законодавства та формування власного бачення правового режиму кожного із об'єктів цивільних прав, незалежного від загальносоюзного підходу, який як правило наслідувався державами-учасницями.

Разом із цим, протягом тривалого часу в межах України продовжує діяти законодавство, прийняте в радянський період. Окрім цього, згідно із постановою Верховної Ради України № 1545-XII від 12.09.1991 р. на території України допускається застосування законодавчих актів Союзу РСР у частині тих питань, що не врегульовані українським законодавством, однак до моменту

прийняття відповідних актів законодавства та лише за умови, що вони не суперечать Конституції і законам України [122].

Зауважимо, що такий стан справ характерний переважно для усього періоду незалежності, проте особливо яскраво він проявляється протягом першого десятиліття. Це пов'язано із тим, що свою юридичну силу до певного моменту у часі зберігають передусім основоположні акти-регулятори суспільних відносин, що стосуються обмежених в обороті об'єктів. Йдеться, наприклад, про Земельний, Водний, Лісовий кодекси Української РСР, які застосовувалися після відновлення української незалежності до дати набрання чинності новими кодифікованими актами.

Очевидно, що до цього переліку належить і Цивільний кодекс Української РСР № 1540-VI від 18.07.1963 р. (надалі – ЦК УРСР), який втратив чинність 01.01.2004 р. у зв'язку із набранням юридичної сили Цивільним кодексом України № 435-IV від 16.01.2003 р.

Коротко зазначимо, що застосовані в означених вище нормативних документах підходи до урегулювання відносин відрізняються. Така відмінність проявляється передусім у визначенні предмета правового регулювання. Якщо ЦК УРСР урегулював майнові і пов'язані з ними особисті немайнові відносини (включаючи і ті, що виникали з адміністративних та інших публічних актів), а основою перших була соціалістична система господарства і соціалістична власність, то ЦК України поширював свою дію на цивільні відносини, тобто особисті немайнові та майнові відносини [3, с. 35–36].

Їх принципова відмінність полягає також у тому, що ЦК УРСР був розроблений з урахуванням ідеологічних засад соціалістичної юриспруденції, що об'єктивно позбавляло можливості розглядати його як основу для розвитку громадянського суспільства та ринкової економіки [89, с. 25]. Своєю чергою як зауважує Р. О. Стефанчук, ЦК України наповнений новим, непритаманним йому раніше духом: духом поваги до прав та свобод людини, духом вільного ринку, духом свободи підприємництва [156, с. 17]. Його прийнято розглядати як другу конституцію, кодекс громадянського суспільства, необхідний чинник

функціонування ринкового суспільства [55, с. 52].

Станом на сьогодні, ЦК України є основним актом цивільного законодавства України, який може бути застосований до врегулювання будь-яких відносин, що знаходяться у сфері дії приватного права. У зв'язку із його прийняттям, відбувається виведення цивільно-правового регулювання на якісно новий рівень. Цей процес супроводжується впровадженням новел у регламентації приватноправових відносин.

Так, у Книзі першій ЦК України закріплено окремий розділ, присвячений об'єктам цивільних прав, у якому містяться загальні положення, зокрема про речі, майно, цінні папери, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформацію та ін. [171]. Цивільний цкодекс УРСР не містив таких приписів, а питання правового регулювання окремих об'єктів прав лише частково містилися у розділі, що стосувався права власності.

Цивільний кодекс України вводить у свій понятійно-категоріальний апарат термін оборотоздатність, застосовуючи його до усіх вищеперелічених об'єктів цивільних прав та розкриваючи його зміст у статті 178, зокрема через категорії «відчуження», « правонаступництва», «спадкування», чого раніше не було у радянському цивільному законодавстві.

За критерієм оборотоздатності ЦК України класифікує усі об'єкти цивільних прав на вільні в обороті, ті, що обмежені або заборонені до обороту, та вказує на їх кваліфікуючі ознаки. У абзаці 2 частини 2 статті 178 кодексу фактично викладено визначення обмежено оборотоздатних об'єктів, містяться вказівки на їх вирізняльні ознаки, а також на зовнішню форму закріплення їх різновидів [171].

Із відповідним положенням повністю узгоджена, наприклад, норма статті 7 Закону України «Про Червону книгу України» № 3055-III від 07.02.2002 р., згідно із якою тварини, занесені до Червоної книги України, можуть належати особі на праві приватної власності лише за наявності дозволу уповноваженого органу державної влади [130].

Отже, завдяки застосованому способу викладу правових норм

забезпечується визначеність цивільних правовідносин та створюються належні умови для встановлення спеціальних режимів правового регулювання окремих об'єктів, які в силу своїх властивостей повинні перебувати в обороті тільки за певних чітко передбачених умов.

Заради справедливості відзначимо, що у статті 129 ЦК УРСР передбачалося положення про те, що законодавством Союзу РСР і Української РСР визначається перелік предметів, що за своїм значенням для народного господарства, з міркувань державної безпеки або з інших підстав можуть бути придбані лише з особливого дозволу (зброя, вибухові і радіоактивні речовини, сильнодіючі отрути, шрифти, множильні апарати тощо), а також порядок видачі цих дозволів на ці предмети. Крім цього, визначено, що валютні цінності можуть бути предметом угод лише в порядку і межах, встановлених законодавством Союзу РСР [173].

Однак, аналізуючи норму статті 178, а також розділ III «Об'єкти цивільних прав» ЦК України, та зіставляючи отримані результати із нормами ЦК УРСР, можна дійти висновку, що новий кодифікований акт більш системно та комплексно підходить до врегулювання питань, пов'язаних із об'єктами цивільних прав та їх оборотоздатністю.

Він також більш широко розкриває зміст обмежено оборотоздатних об'єктів, відносячи до них ті, що можуть належати лише певним учасникам цивільного обороту. Для таких суб'єктів отримання спеціального дозволу не вимагається, вони можуть бути носіями права на об'єкт в силу закону.

Окрім цього, ЦК України зовсім по-іншому підходить до врегулювання питання оборотоздатності окремих об'єктів цивільних прав, розширюючи таким способом сферу своєї дії. Як слушно відзначає Н. Р. Кобецька, у радянський період ЦК УРСР виключав зі сфери свого урегулювання природноресурсові відносини та відносив їх до виключної власності держави із вилученням їх із цивільного обороту. Натомість, чинний ЦК України відносить природні ресурси до об'єктів цивільних прав [35, с. 124].

Так, дійсно, у статті 9 ЦК України передбачено, що положення цього

кодексу застосовуються до врегулювання відносин, які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля [171].

Не залишаємо поза увагою і те, що стаття 129 ЦК УРСР стосується виключно відносин власності, адже закріплена у Главі 12 «Виникнення і припинення права власності». Своєю чергою ЦК України не обмежує учасників цивільного обороту якимось конкретним видом правовідносин та фактично передбачає можливість переходу об'єкта від однієї особи до іншого у межах орендних чи будь-яких інших відносин.

Зважаючи на все викладене вище, ми переконанні, що набрання чинності ЦК України варто вважати однією із найважливіших подій в історії розвитку законодавства, що стосується обмежено оборотоздатних об'єктів. Цивільний кодекс України значною мірою підвищив рівень правового регулювання приватноправових відносин та заклав основу для майбутнього їх стабільного розвитку.

Він закріпив вектор розвитку цивільного законодавства у напрямку лібералізації та ознаменував остаточний відрив від застарілих та морально неспроможних радянських підходів до унормування цивільних відносин.

Після 01.01.2004 р. у досліджуваній нами сфері прийнято такі нормативно-правові акти: Закони України «Про охорону археологічної спадщини» № 1626-IV від 18.03.2004 р., «Про теплопостачання» № 2633-IV від 02.06.2005 р., «Про виноград та виноградне вино» № 2662-IV від 16.06.2005 р., Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Правил виписування рецептів на лікарські засоби і медичні вироби, Порядку відпуску лікарських засобів і медичних виробів з аптек та їхніх структурних підрозділів, Інструкції про порядок зберігання, обліку та знищення рецептурних бланків» № 360 від 19.07.2005 р., Закони України «Про захист тварин від жорстокого поводження» № 3447-IV від 21.02.2006 р., «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» № 1103-V від 31.05.2007 р., «Про газ (метан) вугільних родовищ» № 1392-VI від 21.05.2009 р., «Про рибне господарство,

промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» № 3677-VI від 08.07.2011 р., Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (окрім активних фармацевтичних інгредієнтів)» № 929 від 30.11.2016 р., Закони України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» № 2427-VIII від 17.05.2018р., «Про валюту і валютні операції» № 2473-VIII від 21.06.2018 р., Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Про затвердження переліків видів тварин, що заносяться до Червоної книги України (тваринний світ), та видів тварин, що виключені з Червоної книги України (тваринний світ)» № 29 від 19.01.2021 р., Закон України «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією» № 2804-IX від 01.12.2022 р.

Необхідно зазначити, що еволюція вітчизняного законодавства завжди обумовлена політичною ситуацією в країні, прагненнями та очікуваннями соціально-активної частини суспільства.

Як зазначають Н. С. Кузнєцова та О. В. Кохановська з часу набуття незалежності для України стало актуальним питання про орієнтаційні напрями свого розвитку [56, с. 50]. Дійсно, Україна досить довго не могла остаточно обрати західний чи східний вектор розвитку, що негативно позначалося на її сприйнятті на міжнародній арені та породжувало невдоволення всередині країни.

На щастя, остаточний цивілізаційний вибір було здійснено українським народом ще у 2014 році. За результатами Революції Гідності, стратегічною метою нашої держави стала інтеграція і членство в Європейському Союзі (надалі – ЄС). Як вдало зауважує А. С. Довгерт, євроінтеграційна спрямованість України виступає сьогодні найсуттєвішим чинником реформ в усіх сферах суспільства [24, с. 27].

Для досягнення поставленої мети та набуття повноцінного членства, Україні необхідно насамперед привести власне законодавство до *acquis* ЄС.

Передумови для цього процесу закладені Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (надалі – Угода про асоціацію) [162], яку було ратифіковано 16.09.2014 р.

Угоду про асоціацію розглядають як основу для інноваційних перетворень в Україні. Вона стала важливою віхою у подальшому становленні національного законодавства, початком нового етапу правової регламентації, що вплинув на усі сфери правового регулювання.

Не є винятком із загального правила і законодавство щодо обмежено оборотоздатних об'єктів, яке на тлі євроінтеграційних процесів досить активно удосконалює правотворець.

Наприклад, протягом тривалого періоду часу в межах території України діяв Закон України «Про донорство крові та її компонентів» № 239/95-ВР від 23.06.1995 р., який зовсім нещодавно (25.01.2021 р.) втратив чинність. На його заміну прийнято Закон України «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» № 931-ІХ від 30.09.2020 р.

У пояснювальній записці до закону № 931-ІХ вказано, що потреба у його прийнятті обумовлена виконанням взятих нашою державою зобов'язань згідно із Угодою про асоціацію та потребою у поступовому наближенні свого законодавства і практики до принципів правової системи ЄС у сфері служб крові через імплементацію положень Директиви № 2002/98/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 27.01.2003 р., а також Директив Комісії № 2004/33/ЄС від 22.03.2004 р., № 2005/62/ЄС від 30.09.2005 р., № 2005/61/ЄС від 30.09.2005 р. [94].

Одним із ключових нововведень стало створення уповноваженого органу у сфері донорства крові та компонентів крові, функціонування системи крові, до основних функцій якого належить ліцензування господарської діяльності суб'єктів системи крові (стаття 9). Окрім цього, суб'єктам господарювання приватної форми власності надали право здійснювати заготівлю, переробку, зберігання, розподіл та реалізацію донорської крові та компонентів крові, хоча

й за певних умов (стаття 22) [96].

Зміни торкнулися також й інших обмежено оборотоздатних об'єктів, як-от лікарських засобів. 28.07.2022 р. Верховна Рада України прийнято Закон України «Про лікарські засоби» № 2469-ІХ, який покликаний гармонізувати правові системи України і ЄС та який враховує, зокрема положення Директиви № 2001/83/ЕС Європейського Парламенту та Ради від 06.11.2001 р.

Принагідно зауважимо, що станом на сьогодні залишається чинним Закон України «Про лікарські засоби» № 123/96-ВР від 04.04.1996 р., а Закон № 2469-ІХ вводиться в дію лише через тридцять місяців після завершення воєнного стану.

Зобов'язання за Угодою про асоціацію також стали поштовхом до оновлення законодавства щодо енергетичних ресурсів. Із прийняттям Законів України «Про ринок природного газу» № 329-VIII від 09.04.2015 р. та «Про ринок електричної енергії» № 2019-VIII від 13.04.2017 р., втратили чинність старі нормативно-правові акти, а саме Закони України «Про засади функціонування ринку природного газу» № 2467-VI від 08.07.2010 р. та «Про електроенергетику» № 575/97-ВР від 16.10.1997 р.

Таких прикладів доволі багато, у зв'язку із чим немає сенсу зосереджуватися на усіх із них.

Усе вказане вище дає можливість простежити загальну тенденцію до оновлення правового регулювання правовідносин щодо обмежено оборотоздатних об'єктів, яка обумовлена апроксимацією однієї правової системи з іншою. Результативність таких процесів у контексті ефективності правового унормування варто оцінювати постфактум.

Доцільно погодитись із думкою О. Б. Мороз про те, що ухвалення згідного з правом ЄС українського законодавства ще не означає належного функціонування цих правових механізмів. Створення національної правової системи відповідно до європейських норм необхідно проводити одночасно з адаптацією вже наявних законів, приймаючи нові узгоджені з правовим полем ЄС нормотворчі акти [78, с. 22].

У той же ж час, варто пам'ятати, що запозичення правових конструкцій, апробованих у закордонних правових системах, не завжди є виправданим [139, с. 88]. В інтеграційних процесах важливо враховувати український контекст, а не займатися бездумним копіюванням.

Наостанок зазначимо, що майбутнє правового регулювання обмежено оборотоздатних об'єктів очевидно змінюватиметься. Це пов'язано, по-перше, із виникненням все нових і нових об'єктів цивільних прав, правовий статус яких поки що не врегульований належно або невизначений взагалі. Йдеться, наприклад, про штучний інтелект, криптовалюту, космічні об'єкти та небесні (космічні) тіла, цифровий контент, невзаємозамінні токени (NFT), онлайніві облікові записи та інші. Відтак, Україні потрібно буде формувати власний підхід до означених вище об'єктів та поширювати на них, наприклад, правовий режим обмеженої оборотоздатності.

По-друге, повномасштабне вторгнення держави-агресорки активізує суспільні дискусії щодо належного забезпечення права цивільної особи на доступ до окремих обмежено оборотоздатних об'єктів, зокрема щодо вогнепальної зброї. Як буде досягнуто компроміс між державною та суспільством у цьому питанні покаже час.

Окрім цього, нічим не спровокована війна в Україні призводить до поступового «очищення» законодавства у досліджуваній нами сфері. Наприклад, Законом України «Про дерадянізацію законодавства України» № 2215-ІХ від 21.04.2022 р. затверджено перелік актів органів державної влади та органів державного управління Української РСР (Української СРР), що не застосовуються на території України відповідно до пункту 1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України. Серед таких документів, зокрема Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про вилучення вогнестрільної зброї і бойових припасів у деяких категорій громадян» № 6758-ХІ від 25.10.1988 р. [102].

Говорити про подальші законодавчі зміни, які відбудуться внаслідок безпрецедентного вторгнення держави-агресорки на територію суверенної

держави, досить складно. Водночас загальне спрямування розвитку українського права варто оцінювати позитивно.

Підсумовуючи все викладене вище, вважаємо за можливе умовно розподілити процес розвитку правового регулювання відносин, пов'язаних із об'єктами, що обмежені у цивільному обороті в Україні на наступні етапи:

1. Етап 1991–1996 рр. Його можна назвати етапом становлення, який розпочав свій перебіг із моменту відновлення незалежності України та тривав до набрання чинності Конституцією України. Визначальною характеристикою означеного темпорального проміжку є початок переходу на рейки ринкової економіки, що підвищило частоту обороту об'єктів цивільних прав і зумовило необхідність у нормативному врегулюванні цього процесу, зокрема у частині встановлення певних заборон. У цей період часу були закладені законодавчі першооснови врегулювання правовідносин щодо об'єктів, обмежених в обороті. Знаковим став Закон «Про власність» № 697-ХІІ від 07.02.1991 р., який передбачав встановлення іншими актами законодавства обмежень у набутті права власності на окремі об'єкти цивільних прав. Деталізація цієї норми була здійснена у межах підзаконного нормативно-правового акту – постанови Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» № 2471-ХІІ від 17.06.1992 р., яка зберігає свою чинність дотепер. Згадана постанова вперше в незалежній Україні встановила специфіку набуття громадянами права власності на деякі обмежено оборотоздатні об'єкти.

2. Етап 1996–2004 рр. Необхідність виокремлення цього етапу пояснюється прийняттям Конституції України, якою серед іншого було закладено підвалини інституту права власності та визначено основи правового режиму, зокрема природних ресурсів як об'єктів права власності. Прийняття Основного Закону стало поштовхом до інтенсифікації процесу розробки національного масиву нормативно-правових актів, у тому числі і в досліджуваній нами сфері. Питома частка нормативно-правових актів часів Української РСР, які діяли у зв'язку з неможливістю їх моментальної заміни новими національними регуляторами, активно зменшувалася. Натомість,

ухвалювалися закони, які вносили в оборот таких об'єктів цивільних прав, як земля, лікарські засоби, об'єкти культурної спадщини, корисні копалини тощо.

3. Етап 2004–2014 рр. Відправною точкою цього періоду є подія, масштаби якої важко переоцінити, а саме – набрання чинності Цивільним кодексом України. Згаданий збір законів як центральний регулятор майнових та особистих немайнових правовідносин послугував фундаментом для якісно нового, порівняно із ЦК Української РСР, рівня правового унормування, а також остаточно закріпив принципи ринкової економіки у приватноправових відносинах. Розглядаючи норми ЦК України крізь призму досліджуваних нами відносин, не можна оминати увагою те, що в ньому законодавець вперше оперує категорією оборотоздатності. Саме із її використанням відбувається поділ усіх об'єктів цивільних прав на три різновиди, які в порядку градації відображають межі їх обороту: вільні, обмежені та заборонені в обороті. Не менш вагомим вкладом у розвиток законодавства, що регулює обмежено оборотоздатні об'єкти, є формулювання на рівні ЦК України деяких ознак їх правового режиму. Однак сам собою ЦК України априорі не може бути єдиним актом, що вносить в оборот досліджувані правовідносини – його норми потребують конкретизації у межах спеціальних законів та підзаконних нормативно-правових актів. Після прийняття ЦК України продовжується активізований раніше процес прийняття національних актів законодавства. Прийняті раніше нормативні акти, що регулюють відносини стосовно обмежених в обороті об'єктів, вдосконалюються шляхом внесення до них затребуваних змін, а вітчизняне законодавство в цій сфері набуває щоразу чіткіших рис.

4. 2014 рр. – сьогодні. Виділення цього етапу розвитку національного законодавства обумовлене євроінтеграційним процесом, який був започаткований підписанням та ратифікацією в 2014 році Угоди про асоціацію. З цього моменту акцентом подальшого нормативного врегулювання досліджуваних правовідносин є максимальне наближення до *acquis* ЄС. Підписавши Угоду про асоціацію, Україна взяла на себе зобов'язання

інтегрувати у вітчизняне законодавство директиви ЄС, зокрема ті, які пов'язані із обмежено оборотоздатними об'єктами. Законодавчі новації торкнулися таких обмежено оборотоздатних об'єктів, як лікарські засоби, донорська кров та її компоненти, енергетичні ресурси та ін. Зважаючи на те, що процес гармонізації національного законодавства із правом ЄС є довготривалим та повинен реалізовуватися поступово, із врахуванням усіх реалій українського суспільного життя, виокремлений етап продовжує тривати і станом на сьогодні.

1.2. Джерела правового регулювання об'єктів, обмежених у цивільному обороті в Україні

На будь-якому етапі розвитку людства право завжди відігравало ключову роль у формуванні та організації різноманітних суспільних відносин. Регулюючи взаємозв'язки, які виникали між учасниками того чи іншого соціального утворення, воно відображало рівень розвитку відповідної спільноти, а також загально визнану у ній думку.

Варто відзначити, що і сьогодні право виступає своєрідним дзеркалом суспільства, яке відображає його вади і позитивні сторони та дозволяє ніби збоку подивитися на тенденції, що відбуваються у ньому.

В об'єктивному розумінні право являє собою сукупність системно об'єднаних загальнообов'язкових норм, які встановлені й санкціоновані належними державі важелями впливу, поширені на широке коло суспільних відносин та які не залежать від свідомості конкретного індивіда.

Завдяки ним держава здатна встановлювати нормативно допустиму модель поведінки усіх без винятку суб'єктів, дотримання якої є необхідним у кожній конкретній ситуації; забезпечувати захист прав і законних інтересів кожної людини; взаємодіяти із учасниками правовідносин; інформувати їх про фундаментальні та не лише зміни, що відбуваються у межах визначеного курсу

розвитку; стимулювати прогрес й активність політичних, економічних, соціальних та культурних зв'язків тощо.

Задля донесення до широкого загалу правових норм, держава послуговується різного роду джерелами. Традиційно у юридичній науці під джерелом права прийнято розуміти зовнішню форму вираження й закріплення норм права. Об'єктивовані у певних документах, офіційно визнані та забезпечені примусом держави, правові норми покликані забезпечити безпеку і порядок у суспільстві, створити умови для стабільного його розвитку, а також визначити вектор такого розвитку у довгостроковій перспективі.

Джерела правового регулювання утворюють ієрархічно структуровану та складно взаємопов'язану систему, яка характеризується внутрішньою узгодженістю, відносною стабільністю, активністю та багаторівневістю.

До переліку першорядних джерел права належать Конституція України; нормативно-правовий акт (кодекс, закон, постанова, указ, наказ, інструкція та інші підзаконні нормативні акти); договір (як нормативний, так і цивільно-правовий); правовий звичай, тобто правило, яке хоча й не встановлене законодавчим актом, але є усталеним у певній сфері суспільних відносин; судовий прецедент.

У своїй сукупності вони спрямовані на врегулювання різного роду відносин, у тому числі цивільних. Наділений правом суб'єкт вступає у цивільні відносини задля задоволення власних інтересів, які пов'язані з певним об'єктом цивільних прав, а відповідне джерело права визначає обов'язковий алгоритм його дій та/або можливість відступу від нього.

Залежно від правового режиму, підхід до врегулювання відносин щодо окремого об'єкта різниться, а з огляду на динаміку таких відносин він може змінюватися.

Невпинний розвиток, поступова зміна та удосконалення суспільних відносин призводить до виникнення усе нових об'єктів цивільних прав, які не завжди наділені безпечними властивостями, а особливі характеристики або цінність цих об'єктів викликають потребу у впровадженні спеціальних правил

їх використання. Обіг таких об'єктів у цивільно-правовому обороті цілком передбачувано обмежується державою, наприклад, шляхом запровадження дозвільної системи здійснення того чи іншого виду діяльності. Встановлення обмежень дозволяє державі реалізовувати послідовну політику у сфері охорони і захисту суспільних відносин та, зокрема утверджувати конституційне положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [41; 182, с. 131].

Щоб належно унормувати порядок та особливості взаємодії учасників цивільних відносин із означеними вище об'єктами, Україна як держава континентальної правової сім'ї застосовує нормативно-правові акти різної юридичної сили як провідне джерело права. Саме завдяки ним встановлюється спеціальний правовий режим перебування та обороту об'єктів цивільних прав.

Основою правового регулювання обмежених в обороті об'єктів та правовідносин, у яких вони фігурують, є норми ЦК України. Призначення цього зводу законів полягає насамперед у створенні стабільної основи правового регулювання майнових відносин в усіх сферах громадянського суспільства [54, с. 461].

Окрім цього, керівна роль нормативно-правового акту у врегулюванні досліджуваних нами правовідносин підтверджується змістом абзацу 2 частини 2 статті 178 ЦК України, яким передбачено, що види об'єктів цивільних прав, оборот який обмежено, встановлюються законом, тобто нормативно-правовим актом вищої юридичної сили [171].

Згадана вище норма має відсильний характер, тобто передбачає необхідність звертатися до тих законодавчих актів, які фактично врегульовують правовідносини, пов'язані із обмежено оборотоздатними об'єктами. Зважаючи на широкий перелік об'єктів цивільних прав, варто констатувати, що система нормативно-правових актів-регуляторів згаданих суспільних відносин є досить складною і розгалуженою [182, с. 132]. Наприклад, користування надрами як обмежено оборотоздатним об'єктом відбувається в порядку, передбаченому

Кодексом України про надра [37]. Особливості обмеженої оборотоздатності таких об'єктів, як земля, ліси, води встановлюються Земельним, Лісовим та Водним кодексами України відповідно.

З метою здійснення господарської діяльності, пов'язаної із введенням обмежено оборотоздатного об'єкта цивільних прав у оборот, обов'язковим є отримання ліцензії. Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» № 222-VIII від 02.03.2015 р. передбачає ліцензування виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів; виробництва та ремонту вогнепальної зброї невійськового призначення і боєприпасів до неї, холодної зброї, пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду; виробництва вибухових матеріалів промислового призначення за переліком, що визначається Кабінетом Міністрів України та ін. [114].

Серед нормативно-правових актів у досліджуваній сфері виокремимо також Закони України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» № 60/95-ВР від 15.02.1995 р., «Про рослинний світ» № 591-XIV від 09.04.1999 р., «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» № 486-IV від 06.02.2003 р., «Про особливості оренди об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності» № 3687-VI від 08.07.2011 р. та ін., які уже були згадані нами у підрозділі 1 цього розділу.

Зауважимо, що правове регулювання відносин, пов'язаних із обмежено оборотоздатними об'єктами має подвійну правову природу, оскільки забезпечене нормами як приватного, так і публічного права. Зокрема, Л. А. Музика підкреслює, що конвергенція приватних і публічних начал у правовому регулюванні властива всім без винятку сучасним галузям права [81, с. 222].

До прикладу, якщо говорити про вогнепальну зброю, то правовідносини, пов'язані з поводженням із нею, опосередковані ЦК України та, приміром, Законом України «Про Національну поліцію» № 580-VIII від 02.07.2015 р.

Оскільки у цій науковій праці акцент зроблено на приватноправовому регулюванні обмежено оборотоздатних об'єктів, то ключова увага зосереджена нами саме на цивільному аспекті досліджуваних питань. Водночас у випадках, коли оминати згадки норм публічного права не видається за можливе або недоцільно, ми все ж послуговуватимемось і ними.

Національний законодавець недвозначно визначає загальне положення про обмежено оборотоздатні об'єкти, конкретизуючи, що їх види визначаються виключно на законодавчому рівні. Це свідчить про те, що норма абзацу 2 частини 2 статті 178 ЦК України встановлює правову гарантію недопущення безмежного обмеження правового режиму речей і довільного розширення переліку об'єктів цивільних прав, обмежених в обороті, шляхом їх закріплення, наприклад, у підзаконних нормативних чи відомчих актах [144, с. 38].

У цьому контексті зазначимо, що в умовах політичного, економічного та соціального зближення України із Європейським Союзом важливе значення відіграє відповідність загальноновизнаним європейським стандартам і принципам, зокрема у сфері верховенства права.

Одним із фундаментальних елементів верховенства права є принцип правової визначеності, який полягає у тому, що закон повинен бути доступним, а законодавство передбачуваним та стабільним. Кожна особа повинна мати можливість легко з'ясувати зміст права і забезпечену юридичними засобами здатність скористатися цим правом у тій чи іншій ситуації.

Отже, лише чітке та послідовне застосування закріпленого законодавцем у частині 2 статті 178 ЦК України підходу щодо визначення обмежено оборотоздатних об'єктів у законі змогло б забезпечити дотримання принципу правової визначеності [178].

Попри те, що ЦК України містить вказівку на закон, як єдине джерело врегулювання правовідносин, пов'язаних із обмежено оборотоздатними об'єктами, українське законодавство все ж вирішує відповідні питання у нормативних актах ієрархічно нижчого рівня [182, с. 132].

Станом на сьогодні, особливості обороту окремих об'єктів цивільних прав визначаються постановами, наказами, інструкціями, положеннями тощо. До прикладу, правовий режим вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, визначений наказом Міністерства внутрішніх справ України № 622 від 21.08.1998 р. [108].

Прикладом підзаконного регулювання можна також вважати постанови Кабінету Міністрів України: № 286 від 02.03.2016 р., якою затверджено ліцензійні умови провадження господарської діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини [109], та № 706 від 07.09.1993 р., якою передбачено правила продажу, придбання, реєстрації, обліку і застосування спеціальних засобів самооборони, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії [122]; накази Міністерства охорони здоров'я України: № 787 від 09.09.2013 р., яким врегульовано порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні [110], та № 360 від 19.07.2005 р., яким затверджено правила виписування рецептів на лікарські засоби і вироби медичного призначення, порядок відпуску лікарських засобів і виробів медичного призначення з аптек та їх структурних підрозділів, інструкцію про порядок зберігання, обліку та знищення рецептурних бланків [111].

Невідповідність вказаних вище підзаконних актів нормі абзацу 2 частини 2 статті 178 ЦК України ніяк не сприяє реалізації в Україні принципу правової визначеності. Ситуація, за якої правові норми щодо обмежено оборотоздатних об'єктів перебувають у відмінних за своїм змістом та сферою правового регулювання джерелах закріплення і не об'єднанні між собою логічними структурними взаємозв'язками, негативно відображається на досліджуваних нами відносинах, ускладнює правозастосування та перешкоджає розумінню обмежених у обороті об'єктів як відокремленої системи об'єктів цивільних прав.

Досліджуючи проблематику об'єктів цивільних прав та їх оборотоздатності, значна частина науковців посилається на Постанову № 2471-ХІІ) [123], як на певний приклад виконання частини 2 статті 178 ЦК України.

На наше глибоке переконання, Постанова № 2471-ХІІ є ненайкращим зразком реалізації норми ЦК України. Насамперед це пов'язано із очевидною невідповідністю її зовнішньої форми (підзаконний нормативно-правовий акт) імперативній вказівці статті 178 ЦК України. Доцільно також зауважити, що Постанову № 2471-ХІІ було прийнято задовго до набрання чинності ЦК України, в соціально-політичних умовах, далеких від сучасних реалій та викликів, а останні зміни, які вносились до неї, датовані аж 24.01.1995 р. Відтак, її узгодженість із сьогоденням залишається під питанням [178].

Тож, необхідно пам'ятати, що Постанова № 2471-ХІІ прийнята на виконання положення частини 4 статті 13 Закону «Про власність» № 697-ХІІ від 07.02.1991 р., який вже протягом тривалого відрізка часу не слугує регулятором суспільних правовідносин унаслідок втрати ним чинності невдовзі після прийняття ЦК України.

Поряд із цим, Постанова № 2471-ХІІ, прийнята на виконання вже нечинного закону, продовжує діяти на території України та активно застосовується усіма суб'єктами: від звичайних громадян до органів державної влади.

У цьому контексті важливо наголосити, що пунктом 1 Перехідних положень Конституції України передбачено, що закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності цією Конституцією, є чинними у частині, що не суперечить Конституції України [41].

Із аналізу статей 41, 92 Основного Закону випливає, що правовий режим власності визначається виключно законом, право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом, ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності [41].

Норми Конституції України чітко та зрозуміло визначають, що лише законом може бути встановлений особливий порядок набуття та припинення права власності на об'єкти цивільних прав, у т. ч. на ті, що обмежені в обороті. Відповідно й обмеження щодо них передбачаються лише у законі.

Зважаючи на це, можна стверджувати, що встановлення умов набуття громадянами України у власність обмежено оборотоздатних об'єктів у підзаконному нормативно-правовому акті, яким є Постанова № 2471-ХІІ, прямо суперечить приписам статей 41, 92 Конституції України. Відтак, питання правомірності встановлення у згаданій постанові відповідних обмежень у обороті об'єктів права власності та законності застосування її положень у межах цивільних правовідносин доцільно вважати риторичним.

Очевидно, що пряма суперечність нормам Конституції України застарілого підзаконного нормативно-правового акту є негативним явищем у національному законодавстві, яке потрібно усунути шляхом його визнання законодавчим органом державної влади таким, що втратив чинність. Лише у такому випадку можна говорити про докорінну зміну підходу до регулювання цивільних відносин.

Станом на сьогодні, Додаток № 2 до Постанови № 2471-ХІІ встановлює загальні умови набуття права власності на такі обмежено оборотоздатні об'єкти, як вогнепальна гладкоствольна мисливська зброя, вогнепальна мисливська нарізна зброя (мисливські карабіни, гвинтівки, комбіновану зброю з нарізними стволами), газові пістолети, револьвери і патрони до них, заряджені речовинами сльозоточивої та дратівної дії, холодна зброя та пневматична зброя калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду, об'єкти, що перебувають на державному обліку як пам'ятки історії та культури, радіоактивні речовини [123].

Аналізуючи положення уже згаданого вище Додатку № 2 до Постанови № 2471-ХІІ, можна дійти висновку про те, що закріплений у ньому перелік об'єктів цивільних прав не є вичерпним та залишає поза увагою, зокрема такі обмеженооборотоздатні об'єкти, як тварини, занесені до Червоної книги України, дикі тварини, електроенергія, природний газ, природні об'єкти, зокрема земля, надра та інші. У ньому також відсутня пряма вказівка на окремі види лікарських засобів. Висновок про їх обмежену оборотоздатність лише опосередковано впливає із Додатку № 1 до Постанови № 2471-ХІІ, згідно із

яким у власності громадян, громадських об'єднань, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав на території України не можуть перебувати наркотичні, психотропні, сильнодіючі отруйні лікарські засоби (за винятком отримуваних громадянами за призначенням лікаря) [123].

Безсумнівним є те, що громадяни мають право набувати наркотичні засоби або психотропні речовини за законодавчо визначеним переліком лише за рецептом лікаря в аптечних закладах державної та комунальної власності [187, с. 131]. Визначити, підлягає лікарський засіб відпуску за рецептом (що вказує на обмеженість його обігу) чи ні, можна за допомогою відповідної інструкції для медичного застосування.

Також О. В. Куций звертає увагу на те, що у Постанові № 2471-ХІІ закріплено не увесь перелік об'єктів, які обмежені в цивільному обороті та при цьому посилається на нормативно-правовий акт, що врегульовує основні засади регулювання виробництва й обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального [50, с. 170].

Відповідна постанова не вирішує і спірних питань, пов'язаних із можливістю поширення правового режиму обмеженої оборотоздатності на окремі об'єкти цивільних прав – анатомічні матеріали, зокрема органи людини. У цьому контексті варто звернути увагу на позицію представника львівської школи права В. М. Коссака, який вказує, що анатомічні матеріали (органи людини) набувають ознак об'єкта цивільних прав із моменту їх відокремлення від тіла людини для трансплантації та навіть пропонує доповнити Главу 15 ЦК України окремою статтею із метою врегулювання статусу згаданих об'єктів [45, с. 71]. Висловлюючи солідарність із процитованою позицією, зауважимо, що важливим аспектом правового регулювання обороту анатомічних матеріалів є вирішення питання про його межі.

У своєму дослідженні С. Б. Булеца висловлює позицію про те, що анатомічні матеріали не можуть бути віднесеними до обмежених в обороті, а підпадають лише під категорію об'єктів, вилучених з обороту. Проте надалі

науковець все ж висновує, що їх неможливо повністю віднести до жодного із різновидів об'єктів цивільних прав, а тому пропонує їх класифікацію на анатомічні матеріали абсолютно або відносно вилучені з цивільного обороту [6, с. 48]. Водночас, на переконання В. Л. Скрипника [141, с. 66], донорські органи варто відносити до об'єктів, обмежених в обороті.

Погодимось із думкою Н. С. Кузнецової про те, що наразі є необхідність визначити та закріпити правовий режим таких нетипових об'єктів цивільних прав, як донорські органи, анатомічні та біологічні матеріали людини [135, с. 525–526]. При цьому потрібно чітко встановити особливості обороту перелічених науковицею об'єктів та віднести їх до обмежених в обороті.

Окрім цього, залишаються невирішеними дискусії щодо належності до обмежено оборотоздатних об'єктів ембріона *in vitro*, який досить неоднозначно трактує наукова спільнота [179, с. 370]. Ті науковці, які відносять його до об'єктів, а не суб'єктів цивільних прав, розділяються у думках. Перші вважають, що ембріони належать до обмежено оборотоздатних об'єктів [42, с. 101], інші переконані, що визнання ембріона річчю є неможливим, адже це повністю знецінює його значення та необхідність надання йому особливої правової охорони [79, с. 23].

На жаль, законодавче врегулювання у цій сфері забезпечене наказом Міністерства охорони здоров'я України № 787 від 09.09.2013 р. [110], який повною мірою не вирішує усіх аспектів існуючої дискусії.

Не залишаємо поза увагою і те, що Постанова № 2471-ХІІ стосується тільки тих об'єктів, які набуваються у власність громадянами з відповідного дозволу, та не містить згадки про об'єкти цивільних прав із суб'єктно визначеним статусом належності.

Положення Постанови № 2471-ХІІ цілком виправдано піддаються критиці науковою спільнотою. Як передбачено, пунктом «б» Додатку № 2 до Постанови № 2471-ХІІ дозвіл на придбання громадянами об'єктів, що перебувають на державному обліку як пам'ятки історії та культури, надається

спеціально уповноваженими державними органами охорони пам'яток історії та культури (Мінкультури, Мінінвестбудом і Головархівом України) [123].

Учена В. Ф. Зверховська правильно зауважує, що Постанова № 2471-ХІІ не узгоджена з іншими нормативними актами щодо культурних цінностей у частині використання термінології та пропонує внести у процитований вище пункт зміни, а саме замінити слова «пам'ятки історії і культури» на слова «пам'ятки культурної спадщини» [29, с. 130–131].

Відповідно до пункту «в» Додатку № 2 до Постанови № 2471-ХІІ дозвіл на придбання громадянами радіоактивних речовин надається Державним комітетом України з ядерної та радіаційної безпеки у разі наявності висновку органів територіальної санітарно-епідеміологічної служби про можливість використання цих речовин майбутнім власником в існуючих у нього умовах [123].

Однак станом на сьогодні, Державного комітету України з ядерної та радіаційної безпеки не існує, а постанова, яка визначала його правовий статус втратила чинність [178].

Зважаючи на все викладене вище, вважаємо за необхідне виснувати, що значна кількість недоліків Постанови № 2471-ХІІ підкреслює її неактуальність, а невідповідність нормам Конституції України та ЦК України вказує на нагальну потребу в оновленні законодавства, що регулює особливості набуття у власність обмежено оборотоздатних об'єктів.

Послугування на практиці приписами Постанови № 2471-ХІІ варто відносити до неоднозначних питань. З одного боку, її положення не втратили чинності, є діючими, поширюються на цивільні правовідносини та фактично застосовуються на практиці. З іншого боку, контекст і час, у якому вона була прийнята, а також постійний розвиток України як правової держави свідчать про її непристосованість до реалій сьогодення.

На жаль, з моменту закріплення у ЦК України положення про закон як єдине джерело закріплення видів обмежених у обороті об'єктів та до сьогодні не було прийнято єдиного нормативно-правового акту із переліком об'єктів,

обмежених у цивільному обороті. Отже, це положення залишається невиконаним понад п'ятнадцять років, що негативно позначається на розвитку суспільних відносин.

Принагідно зауважимо, що проблематика є значно ширшою та не обмежується потребою у прийнятті виключно закону із переліком видів обмежено оборотоздатних об'єктів. Невід'ємною складовою цього процесу є також належне правове унормування правовідносин, пов'язаних із цими об'єктами, адже правовий режим деяких із них не завжди визначений, містить правові прогалини та породжує дискусії у наукових колах.

За таких умов видається правильним застосування комплексного підходу, який із дотриманням необхідного балансу здатен створити умови для досягнення якісно нового рівня правової визначеності [178].

Зважаючи все викладене вище, вважаємо за необхідне наголосити на нагальній потребі у прийнятті спеціального нормативно-правового акту, який визначатиме загальні положення про цивільний оборот обмежено оборотоздатних об'єктів, встановлюватиме особливості правового режиму цих об'єктів та закріплюватиме їх розширений перелік.

Важливою складовою врегулювання правовідносин, пов'язаних із обмеженим у обороті об'єктами виступають акти міжнародного характеру. Це твердження ґрунтується на конституційному положенні про те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [41].

До таких актів належать, зокрема Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення від 03.03.1973 р. [116], Роттердамська конвенція про процедуру Попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі від 10.09.1998 р. [125], Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням від 22.03.1989 р. [112], Рамкова конвенція Всесвітньої організації охорони здоров'я із боротьби проти тютюну від 21.05.2003 р. [133], Конвенція

про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13.01.1993 р. та ін. [106].

У розрізі досліджуваного питання все ж варто констатувати, що нормативно-правовий акт та міжнародні договори як джерела права апріорі неспроможні врегулювати абсолютно всі питання, що потенційно виникають у процесі обороту обмежено оборотоздатних об'єктів. Питання, які не врегульовані законодавством, чи ті, де нормодавець допускає дискрецію учасників цивільних правовідносин, доцільно вирішувати на розсуд сторін у договірному порядку.

Варто погодитись із думкою Н. С. Кузнецової про те, що сучасна доктрина цивільного права вже на першому етапі правового регулювання суспільних відносин розглядає договір як важливий елемент механізму правового регулювання [53, с. 406].

У наукових колах договір називають другим «щаблем» регламентації суспільних відносин [73, с. 68], універсальним засобом саморегуляції [134, с. 160], та, відмічаючи його рівноважність поруч із нормативно-правовим актом, характеризують його як alter-нормативний регулятор [47, с. 26].

На наше глибоке переконання, договір безумовно доцільно визнавати одним із джерел правового регулювання обмежено оборотоздатних об'єктів. Першочергово, це стосується нормативних договорів, які укладаються державою або уповноваженою нею органами та містять обов'язкові до виконання його сторонами приписи. Наприклад, це Імплементативна угода між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки (ОНП) про перезахоронення радіоактивних відходів, що утворилися внаслідок виконання військових програм колишнього СРСР в Україні, ратифікована Законом України № 526-VIII від 17.06.2015 р.

Не залишаємо поза увагою і цивільно-правовий договір, який також може визнаватися джерелом права. На це вказує норма статті 178 ЦК України, згідно із якою об'єкти цивільних прав можуть відчужуватися [171]. На провідній ролі договору як регулятора майнових правовідносин наголошує також В. В Луць

[63, с. 19].

Сам собою цивільно-правовий договір характеризується гнучкістю та ефективністю, адже дозволяє відносно швидко врахувати усі деталі, пов'язані із конкретним об'єктом цивільних прав, та, узгодивши їх на місці, задовольнити потреби кожної зі сторін.

Можливість договірного залучення об'єкта до обороту означає реальну спроможність учасників цивільних відносин урегулювати ті аспекти, пов'язані із його оборотом, які законодавчо знаходяться у межах гарантованої їм свободи договору. Як слушно зазначає О. С. Яворська, договір у цьому випадку стає формою права, оскільки є обов'язковим не тільки для його сторін, а й для органу (наприклад, суду), до компетенції якого належить право вирішувати спори, що між ними виникають [186, с. 155].

Однак у досліджуваному випадку рівень допустимої свободи учасників цивільних відносин є незначним, оскільки з огляду на специфіку обмежено оборотоздатних об'єктів нормативне врегулювання їх обороту завжди превалюватиме над договірним. Зважаючи на цю специфіку, а також на спеціальний правовий режим, встановлений державою для обмежено оборотоздатних об'єктів, сторони договору повинні беззаперечно дотримуватись усіх впроваджених законом вимог та обмежень.

У протилежному випадку їхні дії можуть бути кваліфіковані як протиправні, а до відповідальних осіб – застосовані заходи державного примусу у вигляді притягнення до встановленої законом відповідальності (адміністративної, кримінальної та інших).

Резюмуючи, можна констатувати, що у випадку із обмежено оборотоздатними об'єктами договір виступає джерелом правового регулювання виключно у тандемі із нормативно-правовим актом, який первинно визначає межі його обороту.

Більш детально особливості використання цивільно-правових договорів для забезпечення обороту обмежено оборотоздатних об'єктів розглянемо надалі, а тому пропонуємо зосередити увагу на такому.

Ще одним джерелом права виступає звичай – усталене правило поведінки, яке не закріплене у нормативно-правовому акті та яке не повинно йому суперечити [171]. Це стійке правило поведінки, яке сформувалося внаслідок багаторазового застосування та визнається державою [44, с. 16].

Незважаючи на вагомість звичаю як одного із найдревніших джерел права, він не є регулятором правовідносин, які складаються щодо обмежено оборотоздатних об'єктів. Специфіка унормування досліджуваних правовідносин полягає у визначальній ролі в цьому процесі державного впливу. Державі як суверену належить прерогатива обмежувати оборот певних об'єктів та визначати суть і рівень цих обмежень. При цьому регулювання правовідносин, пов'язаних із обмеженими в обороті об'єктами, не може містити неточності, двозначності і варіативності, а повинно бути максимально чітким. Саме тому формування у цій сфері звичаїв, які у процесі їх становлення та перетворення в усталене правило поведінки можуть багаторазово трансформуватися, поки набудуть рис незмінності, є майже неможливим. Окрім цього, обмеження оборотоздатності тих чи інших об'єктів забезпечується державним примусом, а звичай як засіб правового регулювання такої можливості не передбачає.

За таких умов, звичаєве врегулювання відносин щодо обмежено оборотоздатних об'єктів де-факто відсутнє.

Характерна риса сучасного українського права зумовлена усталеною і притаманною всім галузям (сферам) права тенденцією до збільшення багатоманітності джерел права, долучення до їх переліку нових видів і зміни їхнього співвідношення [66, с. 53].

Така тенденція безумовно є позитивним явищем, обумовленим насамперед впливом європейського права та інтеграцією України із ЄС. Досить тривалий час Україна перебувала у переговорному процесі щодо вступу до ЄС, логічним, однак не підсумовуючим результатом якого стали ратифікація Угоди про асоціацію [162] та отримання нашою державою кандидатського статусу на вступ до ЄС у перші місяці повномасштабного вторгнення держави-агресорки.

Головною метою Угоди про асоціацію є гармонізація українського законодавства із правом ЄС. В основу цього процесу закладено еволюційний принцип, тобто поступове узгодження однієї системи права з іншою, а полягає він у приєднанні України до міжнародних угод, які закріплюють міжнародні стандарти у відповідній галузі, а також у впровадженні положень окремих нормативних документів ЄС у національне законодавство.

Окремі із них безпосередньо стосуються обмежено оборотоздатних об'єктів. Так, конкретні кроки щодо інтеграції із ЄС визначено у Плані заходів з виконання Угоди про асоціацію, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 р. № 1106 [91]. Цей документ передбачає імплементацію Україною:

– Директиви Європейського парламенту і ради 2004/23/ЄС від 31.03.2004 р. про встановлення стандартів якості та безпечності для донації, заготівлі, тестування, перероблення, консервації, зберігання та реалізації людських тканин і клітин;

– Директиви Європейського парламенту і ради 2002/98/ЄС від 27.01.2003 р. про встановлення стандартів якості та безпечності для заготівлі, тестування, переробки, зберігання і розподілу крові людини та її компонентів та внесення змін і доповнень до Директиви 2001/83/ЄС;

– Директиви Ради 92/43/ЄЕС від 21.05.1992 р. про збереження природних середовищ існування і дикої фауни та флори;

– Регламенту комісії (ЄС) № 555/2008 від 27.06.2008 р. про встановлення детальних правил для імплементації Регламенту Ради (ЄС) № 479/2008 про спільну організацію ринку вина стосовно програм підтримки, торгівлі з третіми країнами, виробничого потенціалу та контролю в секторі вина;

– Директиви ради 2011/70/Євратом від 19.07.2011 р. про запровадження рамок Співтовариства для відповідального та безпечного управління відпрацьованим паливом та радіоактивними відходами;

– Директиви ради 2006/117/Євратом від 20.11.2006 р. про нагляд та контроль за перевезеннями радіоактивних відходів та відпрацьованого палива.

Цей перелік не є вичерпним та може бути доповненим, зокрема Директивами комісії 2006/86/ЄС від 24.10.2006 р.; 2006/17/ЄС від 08.02.2006 р.; 2004/33/ЄС від 22.03.2004 р.; 2005/62/ЄС від 30.09.2005 р. та іншими, схожими за своїм характером, документами.

Очевидно, що досягнення ідеальної гармонії є тривалим та складним завданням. Проте такий стан справ цілком природний, адже зближення національного законодавства з правом ЄС з різним ступенем актуальності є проблемою практично для усіх європейських держав [51, с. 309].

Ще одним джерелом правового регулювання обмежено оборотоздатних об'єктів варто визнавати судовий прецедент, який хоча й притаманний країнам англосаксонського права та активно застосовується ними, однак може бути використаний також країнами, що належать до романо-германської правової сім'ї.

Типовим прикладом такого явища є правова система України, яка відносячись до континентальної системи права, визнає прецедент як джерело права, проте у чітко передбачених законом випадках. Йдеться насамперед про практику ЄСПЛ, яку з огляду на статтю 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» № 3477-IV від 23.02.2006 р. суди застосовують при розгляді справ як джерело права [97].

Учена Н. А. Орловська вказує, що у рішеннях ЄСПЛ маємо справу з обов'язковим прецедентом тлумачення, який утворює правила правозастосування, що є обов'язковими при вирішенні всіх аналогічних справ. При цьому прецедентне значення мають доводи й обґрунтування, що містять відповідні правоположення, а не лише висновки судової інстанції [87, с. 122].

Судова практика ЄСПЛ багатогранна та охоплює широкий спектр питань, пов'язаних із дотриманням та/або недотриманням державою-учасницею взятих на себе зобов'язань щодо виконання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. (надалі – КЗПЛ), ратифікованої Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. [40]. Остання виступає

вихідною точкою діяльності суду та нормативною основою його діяльності.

Нерідко у рішеннях ЄСПЛ досліджуються обставини справи, у яких фігурують обмежено оборотоздатні об'єкти. Як правило, у такій категорії справ суд встановлює порушення зобов'язаним суб'єктом статей 2 (Право на життя), 3 (Заборона катування), 8 (Право на повагу до приватного і сімейного життя) КЗПЛ.

«Присутність» досліджуваних об'єктів у ситуації, яка виступає предметом судового розгляду, може обумовлювати саме порушення. До прикладу, у рішенні від 20.12.2004 р. у справі «Makaratzis v. Greece» ЄСПЛ встановлено порушення державою статті 2 КЗПЛ щодо дотримання обов'язку захищати право заявника на життя. Обставини справи стосувалися переслідування та затримання працівниками поліції заявника із застосуванням при цьому зброї.

У цьому рішенні суд, серед іншого, вказав, що допущене порушення обумовлене тим, що на час подій, які досліджуються, законодавство Греції про використання органами поліції вогнепальної зброї було недосконалим та не могло вважатися достатнім для того, щоб забезпечити належний рівень захисту права на життя, який вимагається в сучасних демократичних суспільствах Європи [196].

У рішенні від 12.01.2012 р. по справі «Горовенки та Бугара проти України» ЄСПЛ також встановив порушення державою статті 2 КЗПЛ, керуючись тим, що працівник міліції, який умисно застрелив двох осіб зі своєї табельної зброї, отримав її всупереч існуючим національним нормам, оскільки не було перевірено, де він її зберігатиме, коли не виконуватиме службові обов'язки, і що його особу не було правильно оцінено з огляду на попередні порушення ним дисципліни [193].

Виступаючи невід'ємним елементом обставин справи, обмежені в обороті об'єкти нерідко обумовлюють потребу у вивченні питань, що перебувають на межі етики та людської гідності. Згідно із обставинами справи «Petrova v. Latvia» внаслідок автомобільної аварії син заявника отримав травми, несумісні

з життям, від яких він помер після спроби врятувати його життя. Одразу після смерті, лікарями без отримання попередньої згоди пацієнта та його родичів, проведено лапаротомію, під час якої були вилучені нирки та селезінка для трансплантації органів. Відповідні дії були визнані судом порушенням державою статті 8 КЗПЛ, що вбачається зі змісту рішення від 24.09.2014 р.

Суд зауважив, що хоча латвійське законодавство встановлює правові рамки, які дозволяють найближчим родичам висловлювати свої бажання щодо вилучення органів для цілей трансплантації, воно не було достатньо чітким, що ускладнювало визначення обсягу відповідного зобов'язання або дискреційних повноважень, наданих лікарям чи іншим органам влади. Крім цього, залишається незрозумілим, як «система передбачуваної згоди», встановлена латвійським законодавством, працює на практиці в обставинах, у яких опинилася заявниця, за яких вона мала певні права як найближчий родич, але не була поінформована – не кажучи вже про надання будь-яких пояснень щодо того, як і коли ці права можуть бути використані [192].

У рішенні «Knecht v. Romania» від 02.04.2012 р. ЄСПЛ досліджував питання, які стосувалися умов зберігання та передачі заморожених ембріонів. Заявниця намагалася подолати проблему безпліддя шляхом екстракорпорального запліднення (ЕКЗ). Медичний центр С., де зберігалися заморожені ембріони заявниці, було закрито внаслідок відсутності ліцензії, а увесь знайдений там генетичний матеріал – вилучено та передано на експертизу до державної установи. Заявниця хвилювалася з приводу умов зберігання ембріонів та вимагала їх перенесення у спеціалізовану клініку, ідентифікуючи себе як їх власницю. Зробити їй це не дозволили, оскільки такі дії порушили би європейське та румунське національне законодавство щодо стандартів якості та безпеки для обробки та депонування тканин і клітин людини. Суд вирішив розглядати справу як таку, що стосується втручання у право заявниці на приватне життя, оскільки «...державні органи фактично перешкоджали їй використовувати свої ембріони». Водночас Суд зазначив, що рішення вилучити ембріони та помістити їх «під варту» в державну установу переслідувало

законну мету, а саме запобігання злочинам; захист здоров'я, моралі, прав і свобод інших осіб у контексті клініки, яка працює без необхідної ліцензії, необхідної в таких чутливих питаннях, як процедури допоміжної репродукції. В підсумку, Суд констатував відсутність порушення статті 8 Конвенції, оскільки органи державної влади Румунії добровільно виконали вимогу заявниці перенести ембріони в спеціалізовану клініку та запропонували їй необхідне відшкодування за порушення [194].

Отже, у згаданому вище рішенні ЄСПЛ напрацьовано узагальнений підхід до вирішення питання про зберігання та передачу (транспортування) ембріонів, донація яких за добровільним бажанням особи можлива з огляду на чинне національне законодавство [110].

Висновки до Розділу 1

1. Історія правового регулювання обмежено оборотоздатних об'єктів може бути розподілена на чотири етапи, а саме: з моменту відновлення незалежності України до набрання чинності Конституцією України (1991–1996 рр.); з часу визначення Основним Законом правових засад функціонування української держави до дати набрання чинності ЦК України (1996–2004 рр.); від початку врегулювання особистих немайнових та майнових відносин на засадах ринкової економіки до дня ратифікації Угоди про асоціацію (2004–2014 рр.); із дня закріплення євроінтеграційного курсу нашою державою (2014 рр.) до тепер.

2. З огляду на різноманітність досліджуваних відносин, в Україні сформувалася складна система джерел права, які визначають правовий режим обмежено оборотоздатних об'єктів. Вона охоплює Конституцію України; нормативно-правові акти, у т. ч. міжнародні; договір (нормативний, цивільно-правовий), прецедент тлумачення.

3. Основними регуляторами відносин, пов'язаних із обмеженими в обороті об'єктами, є нормативно-правові акти, провідне місце серед них належить ЦК України. Це пояснюється іманентною роллю державного впливу у встановленні умов та меж обороту окремих об'єктів цивільних прав. Правове регулювання обмеженої оборотоздатності об'єктів цивільних прав характеризується дуальністю, оскільки здійснюється одночасно нормами публічного та приватного права.

4. Попри чітку вказівку в абзаці 2 частини 2 статті 178 ЦК України на закон як джерело врегулювання відносин, пов'язаних із обмежено оборотоздатними об'єктами, українське законодавство все ж вирішує відповідні питання на рівні підзаконних нормативних актів. Несистематизованість правових норм щодо досліджуваних об'єктів у єдиному правовому документі перешкоджає їх розумінню як відокремленої системи об'єктів цивільних прав.

У зв'язку із цим, з метою виконання норми абзацу 2 частини 2 статті 178 ЦК України варто прийняти спеціальний закон, який визначатиме загальні положення про цивільний оборот обмежено оборотоздатних об'єктів, встановлюватиме особливості правового режиму цих об'єктів та закріплюватиме їх розширений перелік.

5. Урегулювання обороту окремих об'єктів цивільних прав Постановою № 2471-ХІІ є негативним явищем сучасного українського законодавства. Цей підзаконний акт є застарілим, неповно визначає перелік обмежено оборотоздатних об'єктів, містить низку неточностей, прогалин та не може розцінюватися як належне виконання вимоги статті 178 ЦК України. Доцільність послуговування ним на практиці є неоднозначною. Постанова не вирішує спірних питань щодо правового режиму анатомічних матеріалів, зокрема органів людини, які, на наше переконання, повинні бути віднесеними до категорії обмежених в обороті із чітким встановленням особливостей їх перебування у ньому. Більше того, положення Постанови № 2471-ХІІ прямо суперечать приписам статей 41, 92 Конституції України, а тому її потрібно визнати такою, що втратила чинність.

6. Цивільно-правовий договір може врегулювати досліджувані відносини тільки у сукупності із нормативно-правовим актом, а застосування у цій сфері правового звичаю є неможливим, оскільки він не забезпечений державним примусом та за своєю правовою природою може містити неточності, двозначності і варіативності, що є недопустимим у випадку із обмежено оборотоздатними об'єктами, правовий режим яких повинен бути чітко детермінованим.

7. Характерною ознакою сучасного національного права є тенденція до розширення переліку його джерел. Такий стан справ обумовлений євроінтеграційними процесами, які відбуваються у нашій країні, а також застосуванням судами при розгляді справ прецедентів тлумачення ЄСПЛ, які прямо пов'язані із досліджуваними об'єктами.

РОЗДІЛ 2.

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ОБ'ЄКТІВ, ОБМЕЖЕНИХ У ЦИВІЛЬНОМУ ОБОРОТІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

2.1. Поняття та ознаки об'єктів, обмежених у цивільному обороті в Україні

Цивільні відносини виникають, змінюються, припиняються щодо певних об'єктів цивільних прав, тобто матеріальних та нематеріальних благ, які здатні задовольняти потреби учасників таких відносин. Як вдало зауважує Ю. Є. Ходико, об'єкт є центральним складником будь-яких правовідносин, які обертаються навколо нього [166, с. 61]. Сучасна доктрина цивільного права визнає множинність об'єктів цивільних прав і заперечує можливість існування безоб'єктних цивільних правовідносин [167, с. 145].

Відповідне твердження ґрунтується на положеннях ЦК України, який закріплює досить широкий перелік об'єктів цивільних прав, відносячи до них речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформацію, а також інші матеріальні і нематеріальні блага [171]. При цьому, як правильно зауважено, цей перелік не є вичерпним [20, с. 155].

Зазначимо, що за своєю правовою природою цивільні відносини не є статичними, їм притаманна динаміка. Воля їх учасників завжди спрямована на той чи інший об'єкт, існування якого та інтерес у якому і спонукає відповідних суб'єктів до взаємодії між собою.

Динамічність відносин забезпечена юридичною можливістю та реальною спроможністю правомочного суб'єкта визначати долю того чи іншого об'єкта цивільних прав. Правові механізми для цього різноманітні: від цивільно-правових договорів до правонаступництва. Участь й інтерес другої сторони у

цьому процесі є необхідними та створюють умови для цивільного обороту об'єктів цивільних прав.

Термін «цивільний оборот» нерозривно пов'язаний із предметом нашого дослідження. Розкриття його змісту у межах цієї дисертаційної роботи видається не лише правильним, але й необхідним кроком, який допоможе значною мірою розширити підхід до розуміння обмежено оборотоздатних об'єктів.

Перш за все, зазначимо, що цивільний оборот є загальнопоширеним та загальнозживаним поняттям у цивілістичній науці. Водночас у спеціалізованій юридичній літературі існує плюралізм думок щодо його змістовного наповнення. На цю проблематику звертає увагу В. Л. Яроцький, який, серед іншого, вказує на відсутність визначення охопленої категорією «цивільний оборот» сфери і особливостей її термінологічного застосування [190, с. 435].

У своєму дослідженні, присвяченому дефініції «цивільний оборот» та її значенню у юриспруденції, А. С. Сліпченко перелічує основні підходи до розуміння цього терміна, до яких належать визначення останнього як сукупності усіх цивільних відносин, тобто таких, що охоплюють і особисті майнові та немайнові відносини; виключно як майнових відносин, які розподіляють на речові та зобов'язальні; виключно як зобов'язальних відносин; як сукупності юридичних фактів; як правонаступництва та ін. Паралельно науковець висвітлює вади та вразливі сторони кожного із них. До прикладу, вчений-цивіліст влучно зауважує, що невиправданим видається розуміння цивільного обороту одночасно як сукупності майнових та особистих немайнових відносин. Як впливає зі змісту самого найменування особистих немайнових відносин, вони в силу своєї правової природи є невіддільними від її носія, що унеможлиблює оборот відповідних благ. У результаті, він наголошує на потребі у проведенні подальших наукових досліджень правової категорії цивільного обороту [146, с. 203–205, 208].

У юридичній літературі можна також натрапити на думку про цивільний оборот як систему правовідносин щодо переходу благ від одних суб'єктів до

інших, які проявляються в зміні стану належності об'єктів цивільних прав (правовідносин) суб'єктам шляхом відчуження їх в одних і набуття іншими [19, с. 47].

Зокрема, С. І. Шимон пропонує розуміти під цивільним оборотом цивільні правовідносини, які опосередковують рух, обертання майнових цінностей (об'єктів) у суспільстві, відображають динаміку майнових відносин і регулюються нормами зобов'язального права [177, с. 842].

Вважаємо, що означені вище визначення хоча і є правильними, однак не позбавлені недоліків. За своїм змістом вони неповні, звужують обсяг категорії «цивільний оборот», залишаючи поза межами такі її форми, як правонаступництво, спадкування та ін.

Варто погодитись із позицією В. Л. Скрипника про те, що цивільний оборот – це перш за все процес, рух, унаслідок якого блага від одного суб'єкта переходять (чи можуть перейти) до іншого в порядку, який регламентують норми чинного законодавства. Тобто, цивільний оборот – це дії, внаслідок яких змінюються носій суб'єктивного права на об'єкт цивільних прав та обов'язків [143, с. 52].

Схожу позицію висловили і А. С. Сліпченко [148, с. 84], І. Є. Якубівський [189, с. 31], І. В. Спасибо-Фатєєва [155, с. 367] та ін.

Видається, що підхід до визначення категорії «цивільний оборот» крізь призму «руху» об'єкта цивільних прав від одного суб'єкта до іншого є цілком обґрунтованим, оскільки він відображає основну ідею обороту. Він також узгоджується із нормами ЦК України. Хоча цим кодексом і не передбачено легальної дефініції цивільного обороту, що певною мірою утруднює правозастосування, однак він багаторазово оперує цим терміном. Формулювання частини першої статті 178 ЦК України вказує на здатність об'єкта цивільних прав переміщатися (рухатися) від однієї особи до іншої внаслідок його відчуження або переходу в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим способом.

Для більш чіткого розуміння змісту відповідного терміна, вважаємо за

необхідне процитувати наведене в Академічному тлумачному словнику визначення «обороту», згідно із яким під означеним словом розуміється, серед іншого: а) повний повторюваний цикл у якомусь процесі; обіг, б) новий напрям у ході, перебігу, розвитку і т. ін. чого-небудь; використання, застосування [152].

Екстраполюючи загальноприйняте розуміння «обороту» на конструкцію «цивільного обороту», можна дійти висновку про те, що йдеться про динамічний процес, який відбувається у юридичній площині. Це дійсно так: спрощене розуміння категорії цивільного обороту передбачає саме перехід на визначених законом підставах об'єкта цивільних прав від одного суб'єкта цивільних правовідносин до іншого.

При цьому, як слушно відзначає А. С. Сліпченко, метою цього процесу є зміна стану присвоєності. Визначення мети допомагає оцінювати цивільний оборот як органічну систему. Кожен із елементів такої системи самостійно не спроможний призвести до зміни стану належності об'єкта цивільних прав, тоді як у їх взаємодії така мета є досяжною [147, с. 320].

Підсумовуючи, вважаємо за можливе виснувати, що найбільш правильним є підхід до визначення цивільного обороту як забезпеченого правовими механізмами переміщення (руху) об'єктів цивільних прав між учасниками цивільних правовідносин з урахуванням вимог та дотриманням обмежень встановлених законом, метою якого є зміна стану присвоєності.

Сформульоване нами визначення відображає сутність досліджуваної правової категорії, ґрунтується безпосередньо на приписах закону та вказує на її межі, а тому повинне бути відображеним безпосередньо у Розділі III ЦК України. Завдяки цьому вдасться усунути існуючі розбіжності у розумінні цивільного обороту та впровадити більш комплексний підхід до урегулювання цивільних відносин.

Проведення цього дисертаційного дослідження є неможливим також без розкриття змісту правової категорії оборотоздатності, яка нерозривно пов'язана із цивільним оборотом та об'єктами цивільних прав.

Загалом під оборотоздатністю розуміють допустимість здійснення

правочинів та інших дій щодо передачі об'єкта цивільних прав у межах цивільно-правових відносин [168, с. 36]. Відповідне поняття пов'язане винятково із тими об'єктами, які є або мають реальну перспективу бути залученими до цивільного обороту [90, с. 180].

Зокрема, В. Я. Погребняк пропонує розглядати його у широкому та вузькому розумінні. В першому випадку оборотоздатність ототожнюється із об'єктозданістю. Тобто йдеться про оборотоздатність як властивість об'єкта перебувати у цивільному обороті загалом, виступати об'єктом цивільних прав (зокрема, права власності). Її проявом може бути, серед іншого, перехід на цивільно-правових підставах між суб'єктами відповідних правовідносин. У другому випадку, оборотоздатність – це здатність певного об'єкта вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої певним способом (наприклад, в порядку правонаступництва, спадкування та ін.). Тобто оборотоздатність розглядається в розумінні «повної оборотоздатності», що в термінологічному ключі перебуває в одному ряді з «обмеженою оборотоздатністю» й «вилученням із цивільного обороту» [92, с. 86].

Здатність до обороту наявна лише в об'єктів із такими природними властивостями, завдяки яким існує можливість відокремлення конкретного об'єкта цивільних прав від його суб'єкта. Зокрема, книга як предмет матеріального світу може бути передана за договором купівлі-продажу іншій особі, оскільки за своїми фізичними властивостями вона може існувати окремо від її власника.

Водночас, якщо якийсь благо є нерозривно пов'язаним із його суб'єктом, то говорити про оборотоздатність загалом не доводиться. Наприклад, життя, честь та гідність людини апріорі не можуть бути залучені у цивільний оборот, оскільки у них відсутні необхідні природні властивості.

Отже, встановлення від'ємності об'єкта цивільних прав від суб'єкта, тобто його натуральної оборотоздатності, має важливе значення на практиці, адже дозволяє з'ясувати, чи може узагалі конкретний об'єкт бути залученим до цивільного обороту.

У спеціалізованій науковій літературі можна наявна позиція, що для встановлення натуральної оборотоздатності предмети матеріального та нематеріального світу мають відповідати таким ознакам: корисність, тобто здатність задовольняти потреби суб'єкта (споживча вартість, цінність); доступність для володіння; визначеність (відособленість); об'єктивованість; відмінність об'єкта від суб'єкта та здатність бути наданим однією особою іншій; здатність бути оціненим у грошах [48, с. 86].

Ми ж вважаємо, що вирішальне значення для встановлення здатності об'єкта до обороту має саме можливість сепарованого існування останнього поза суб'єктом прав на нього [181, с. 138].

Зауважимо, що наведене стосується насамперед речей, як предметів матеріального світу, які здатні фізично переміщуватися між суб'єктами права.

Варто погодитись із думкою про те, що оборотоздатність не можна зводити лише до оборотоздатності речей [143, с. 53], однак зауважимо, що такий підхід не повинен створювати враження про оборотоздатність як властивість усіх об'єктів цивільних прав. Не усі із перелічених у статті 177 ЦК України об'єктів, можуть переходити від однієї особи до іншої. Першочергово це стосується нематеріальних благ, які мають виражений особистісний характер, позаяк не можуть існувати у відриві від конкретної особистості [43, с. 120].

Що стосується послуг, то відповідь щодо їх здатності до обороту не завжди є ствердною, а проблематика пов'язана із з'ясуванням наявності у них відповідної властивості породжує правові дискусії.

Згідно із позицією В. Л. Скрипника, окремі види послуг доцільно вважати обмеженими в обороті, оскільки вони надаються суб'єктами підприємницької діяльності виключно за спеціальним дозволом [144, с. 37]. Натомість, на переконання Ю. О. Громенко, послуги не підлягають правовій оцінці за критерієм оборотоздатності [16, с. 35]. В. С. Мілаш наголошує на тому, що у випадку із послугами може йтися тільки про безпосередню можливість їх здійснення як наслідок нормативного дозволу [75, с. 81].

Ми поділяємо думку останніх учених та вважаємо недоцільним розглядати послугу на предмет її оборотоздатності. Відповідна позиція видається доволі вивіреною, з огляду на те, що послуга за своїм змістом – це дія (діяльність) невіддільна від суб'єкта її надання, яка спрямована на досягнення певного корисного результату. Зважаючи на такий її зміст, доволі складно уявити ситуацію переходу від однієї особи до іншої в порядку відчуження чи спадкування дії (діяльності). Очевидно, що описаного переходу на практиці не відбувається, оскільки він неможливий.

Важливим є також і те, що результат надання послуги, як правило, немає уречевленого результату, оскільки вона споживається в процесі її надання. Відтак, незрозуміло, оборот чого саме відбувається між учасниками цивільних відносин.

У випадку із роботою, як самостійним об'єктом цивільних прав, значно простіше стверджувати, що у процесі переходу бере участь індивідуалізований результат, у отриманні якого зацікавлений замовник. Вказане дає змогу стверджувати про оборотоздатність результатів роботи, а не роботи як такої.

Проте, варто зважати, що оцінка результатів робіт на предмет оборотоздатності залежить від їхньої правової природи. Наприклад, внаслідок виконання договору будівельного підряду відбувається одночасно введення в оборот результату підрядних робіт у вигляді нового об'єкта будівництва та безпосередній його оборот у вигляді переходу права власності на нього від підрядника до замовника. Водночас, якщо результатом договору є вдосконалення речі, то він не може оцінюватися за критерієм оборотоздатності [16, с. 35–36].

Цікавим залишається питання оборотоздатності майнових прав. На переконання О. І. Міхно, однією із ознак майнових прав є відсутність нерозривного зв'язку із суб'єктами цивільних правовідносин, що створює передумови для їх переходу на правових підставах від одного суб'єкта до іншого [76, с. 46].

Як зауважує В. Я. Погребняк, абзац 2 частини 2 статті 178 ЦК України

свідчить про належність суб'єктивних цивільних прав до об'єктів цивільного обороту, за умови що останні є віддільними від особи [92, с. 86]. О. В. Ільків також зазначає, що, наприклад, право користування земельною ділянкою є майновим правом, яке може бути об'єктом цивільного обороту [33, с. 162].

Згадані позиції безумовно не є небезпідставними, а тому мають право на існування. Однак за такого підходу варто зважати на те, що суб'єктивні права (обов'язки) можуть бути об'єктами цивільного обороту лише у випадку, коли вони виконують функцію об'єктів цивільних прав, тобто в конструкції «право на право», в усіх інших випадках динаміка прав являє собою форму цивільного обороту [148, с. 84].

Особливості «участі» об'єктів цивільних прав у обороті, межі та (або) умови перебування у ньому, встановлюються законодавством у формі певного правового режиму.

Під правовим режимом необхідно розуміти засновану на загальних засадах регулювання сукупність взаємопов'язаних між собою правових засобів, які забезпечують стійке нормативне впорядкування певної сфери суспільних відносин, виражають ступінь жорсткості юридичного регулювання, сприятливості чи несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права, припустимий рівень їх активності [153, с. 9].

Дотримання правового режиму перебування об'єкта у цивільному обороті є обов'язковим, а його з'ясування, як зауважує В. Л. Скрипник, дозволяє застосовувати на практиці відповідне законодавство та здійснювати належну охорону і захист прав та інтересів володільців об'єктів цивільних прав [143, с. 52].

Відповідно до частини 1 статті 178 ЦК України об'єкти цивільних прав можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим способом, якщо вони не вилучені з цивільного обороту, або не обмежені в обороті, або не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи.

Отже, ЦК України закріплює три самостійні види об'єктів цивільних прав

залежно від меж їх оборотоздатності. До першої групи належать ті об'єкти, що можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим способом. До другої та третьої груп входять відповідно об'єкти, обмежені в обороті та вилучені з цивільного обороту [171]. Відповідна класифікація враховує такі засади цивільного права, як справедливість і розумність, політична доцільність, а також звичаї, які склалися в суспільстві [142, с. 194].

Правовий режим кожної із виокремлених груп відрізняється та може характеризуватися диспозитивністю, імперативністю або їх поєднанням.

Зі змісту процитованої вище норми вбачається, що національне законодавство закріплює презумпцію вільної оборотоздатності об'єктів цивільних прав. З огляду на це, особливих умов, за яких допускається перехід конкретного об'єкта від одного учасника цивільних правовідносин до іншого не передбачено, як і не встановлено обмежень для таких процесів [179, с. 368].

Винятком із загального правила виступають об'єкти цивільних прав, які можуть переходити від однієї особи до іншої виключно із дотриманням певних умов. Обмежено оборотоздатні об'єкти є окремим різновидом об'єктів цивільних прав та виступають самостійним предметом правового регулювання. На відміну від об'єктів, вилучених із обороту, вони здатні переходити від однієї особи до іншої, тобто можуть перебувати та перебувають у динаміці. Водночас, така динаміка має свої законодавчо встановлені межі, що відрізняє їх від об'єктів вільних у цивільному обороті.

Цим об'єктам притаманні специфічні властивості й характеристики, які власне і зумовлюють потребу у запровадженні спеціального правового режиму, особливих правил та порядку їх залучення до цивільного обороту [179, с. 368]. Останні засновані на переважно імперативних вказівках закону та допускають обмежений вплив диспозитивності.

Дослідження правового статусу, з'ясування змісту та ознак цих об'єктів допоможе зрозуміти їх місце у системі координат цивільного права, виявити недоліки законодавчого підходу до впорядкування відносин, які виникають

щодо цих благ. Як зауважують О. С. Заяць та М. З. Вовк ефективне врегулювання обігу предметів обмеженого доступу є одним із актуальних питань сьогодення [200, с. 274].

Нормою-основою існування обмежено оборотоздатних об'єктів є припис абзацу 2 частини 2 статті 178 ЦК України, відповідно до якого види об'єктів цивільних прав, які можуть належати лише певним учасникам обороту або перебування яких у цивільному обороті допускається за спеціальним дозволом, встановлюються законом [171].

З її змісту можна встановити факт відсутності нормативного розуміння сутності досліджуваних об'єктів. Залишаючи поза увагою властивості, істотні ознаки, вона сконцентрована тільки на способах обмежень обороту та джерелі закріплення їх різновидів. Хоча останні й можна відносити до ознак-ідентифікаторів, однак їх навряд чи достатньо для того, щоб покласти в основу повноцінного визначення.

Погодимось із тим, що правова дефініція має розкривати зміст правового поняття шляхом указівки його основних юридично значущих ознак або елементів [21, с. 22]. Лише за таких умов можна говорити про якісно сформований законодавчий понятійно-категоріальний апарат.

При формулюванні нормативного визначення обмежено оборотоздатних об'єктів потрібно зважати на те, що сфери їх поширення неоднорідні, віддалені одна від одної, а тому дефініція повинна бути системоутворюючою, охоплювати за своїм обсягом якомога більше кваліфікуючих ознак, які із найбільшим ступенем точності допоможуть вирізняти об'єкти зі спеціальним правовим режимом серед розмаїтого спектру інших об'єктів цивільних прав. Окрім цього, вона має бути чіткою, зрозумілою, конкретною, несуперечливою, сформованою за допомогою та з дотриманням мовних правил і логічних прийомів.

Потреба у закріпленні у статті 178 ЦК України легального визначення обмежено оборотоздатних об'єктів, яке відповідатиме на питання, чим вони є, – беззаперечна. Це допоможе підвищити рівень правового регулювання, оновити

теоретичну базу законодавства та забезпечити єдність у праворозумінні.

Однією із передумов досягнення описаних вище цілей є проведення наукових напрацювань за цим напрямом, результати яких можуть бути апробовані і впровадженні на праворегулюючому рівні.

Перед тим як надати авторське визначення, потрібно констатувати, що станом на сьогодні відсутня не лише нормативна дефініція, але й не передбачено чіткого переліку критеріїв, якими послуговується законодавець при віднесенні об'єкта цивільних прав до обмежено оборотоздатних.

Зауважимо, що такі критерії не можуть бути надуманими, абстрактними, а повинні визначатися, керуючись реальними характеристиками об'єкта та дійсними потребами в охороні і врегулюванні суспільних відносин. Процес їх напрацювання (виокремлення) повинен гарантувати справедливий баланс між публічними та приватними інтересами, здійснюватися із урахуванням, зокрема таких загальноправових принципів, як верховенство права, гарантування права власності, охорона навколишнього природного середовища та ін.

Зважаючи на те, що режим дозволів та інших обмежень обороту застосовано законодавцем до уже існуючих об'єктів цивільних прав, встановити окремі із критеріїв видається цілком реальним завданням.

Перш за все зазначимо, що у юридичній літературі висловлено різноманітні позиції щодо підстав обмеження обороту об'єктів. Наприклад, укладачі науково-практичного коментаря до ЦК України виокремлюють серед них міркування економічної політики, ідеології та публічного порядку [172, с. 27].

Погодимось із тим, що впровадження обмежень викликане економічним складником, а саме потребою у забезпеченні економічної стабільності, створенні умов для розвитку державної економіки та її диверсифікації. Так, звичайною для вітчизняного законодавця практикою є запровадження спеціального режиму щодо природних ресурсів. Перебуваючи в обороті, вони становлять основу національної економіки, а тому поводження з ними повинно відбуватися із дозволу держави та при контролі зі сторони повноважних

органів.

Публічний порядок також варто вважати одним із ключових факторів, що враховує законотворець. А. О. Гордеюк зазначає, що поширення правового режиму обмеженої оборотоздатності обумовлене потребою в захисті приватних та публічних інтересів та пов'язане з властивостями самого об'єкта, який без належного контролю над ним може становити потенційну небезпеку для оточуючих [15, с. 75]. Запровадження обмежень через небезпечні властивості доволі поширена думка серед наукової спільноти, яку обстоюють, зокрема Г. Б. Яновицька та В. О. Кучера [170, с. 140–147].

Дійсно, встановлення обов'язку із отримання дозволу на володіння зброєю, викликане можливістю заподіяння шкоди життю та/або здоров'ю людини, загрозою пошкодження майна, порушення громадського порядку тощо. У випадку із радіоактивними речовинами аналогічне обмеження спрямоване на запобігання їх шкідливого впливу на людський організм, довкілля.

Поряд із цим, варто наголосити, що причини встановлення обмежень не зводяться лише до загрози заподіяння шкоди людині, її життю, здоров'ю, майну і т. д. Наприклад, коли йдеться про об'єкти, що перебувають на державному обліку як пам'ятки історії та культури, то особливі умови перебування в обороті зумовлені їх історико-культурною цінністю та необхідністю охорони з боку держави. У цьому випадку набуття громадянами права власності є можливим виключно у разі отримання дозволу спеціально уповноваженого державного органу охорони пам'яток історії та культури [123].

З наведеного вище випливає, що законодавець повністю не вилучає із цивільного обороту відповідні об'єкти, адже враховує потенційну необхідність зміни власника на нового, який на відміну від попереднього здатен утримувати об'єкт цивільних прав у належному стані.

Водночас, запроваджені ним обмеження покликані виключити випадки необґрунтованої передачі пам'яток історії та культури у власність особи, яка своїми діями може пошкодити чи знищити належний їй об'єкт. Тобто завдяки

запровадженню обмежень в обороті, держава забезпечує ефективну охорону окремих об'єктів цивільних прав.

Варто зазначити, що обмежено оборотоздатні об'єкти можуть володіти обома описаними вище властивостями. Отримання у приватну власність тварин, занесених до Червоної книги України, є можливим виключно у разі отримання дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища [130], оскільки, по-перше, вони є рідкісними і такими, що перебувають під загрозою зникнення, а тому знаходяться під особливою охороною держави, по-друге, вони можуть бути джерелом небезпеки для учасників цивільних правовідносин [181, с. 139].

Ще однією із підстав, яку доцільно виокремити, є природна пов'язаність із організмом людини. Людські органи (їх частини), тканини, анатомічні утворення, клітини, фетальні матеріали людини являють собою особливі об'єкти цивільних прав. Вони безпосередньо стосуються особистих немайнових прав людини на життя та здоров'я. Обмеження їх обороту спричинене морально-етичними міркуваннями.

Підсумовуючи викладене вище, можемо виснувати, що, хоча загальних закріплених критеріїв віднесення об'єктів цивільних прав до категорії обмежено оборотоздатних не передбачено, такими можуть виступати щонайменше такі: 1) небезпечний вплив на державу, суспільство, окремого індивіда, навколишнє середовище тощо; 2) вплив на економічні інтереси держави; 3) особлива цінність; 4) природній зв'язок із людським організмом.

Перелічені критерії ґрунтуються на специфічних властивостях (ознаках) об'єктів цивільних прав та розкривають дійсні причини особливого ставлення держави до їх приватноправового обігу.

Принагідно зауважимо, що в умовах відсутності нормативного визначення критеріїв існують ризики безпідставного та/або необґрунтованого обмеження обсягу оборотоздатності тих об'єктів, які виникають у процесі суспільного розвитку та для яких встановлення певного правового режиму є

першочерговим завданням законотворця.

Щоб створити умови для послідовного та узгодженого впровадження обмежень обороту щодо них, у ЦК України повинні бути відображені перелічені нами вище критерії. Тільки в такому випадку ми можемо говорити про дотримання принципу правової визначеності у національному законі.

Очевидно, що з огляду на динамічність цивільних відносин, розвитку та виникнення нових об'єктів цивільних прав, визначити точний перелік критеріїв майже неможливо, а тому вважаємо, що він не може бути вичерпним.

Впровадження обмежень доцільно розглядати як регламентований на нормативно-правовому рівні процес формування підходу до умов перебування об'єкта в обороті. При цьому лише держава в особі її законодавчого органу є суб'єктом, уповноваженим визначати, які об'єкти цивільних прав підлягають обмеженню у цивільному обороті.

Потрібно розуміти, що навіть при визначенні загального переліку критеріїв, держава завжди володітиме певним обсягом дискреції у питанні застосування обмежень. Такий стан справ обумовлений тим, що повна деталізація процесу встановлення спеціального правового режиму перебування об'єкта в обороті, який би врахував усі існуючі та ті, що тільки можуть виникнути кваліфікаційні ознаки останнього, є непосильним завданням.

Кожен із таких випадків унікальний, враховує широке коло питань і особливостей, а тому розробити універсальну (типову), придатну для будь-яких ситуацій схему застосування обмежень майже неможливо. Створення правової конструкції, за якої повністю виключатиметься суб'єктивізм у цьому питанні, є недосяжною ціллю. Однак такі висновки ніяк не повинні нівелювати реальну потребу у нормативному закріпленні хоча б приблизного переліку підстав для поширення особливих умов обороту на об'єкти зі специфічними властивостями.

Викладене вище безпосередньо пов'язане зі змістом об'єктів, які обмежені у цивільному обороті, що є лише частиною їх комплексного розуміння. Для повноцінної їх характеристики потрібно розглянути інший

аспект – обмеження, які застосовуються до перебування досліджуваних об'єктів у обороті. Вказівка на них міститься у статті 178 ЦК України.

Зміст першого обмеження полягає у тому, що об'єкти цивільних прав можуть належати лише певним учасникам обороту [181, с. 139].

Спеціальний суб'єкт права на обмежено оборотоздатні об'єкти прямо встановлюється законом. Так, ЗК України передбачає, що землі оборони можуть перебувати лише в державній власності [30]. Тож, якщо особа не зазначена у законодавчо встановленому переліку суб'єктів права на об'єкт цивільних прав, то вона не може визнаватися, наприклад, власником такого об'єкта.

Зауважимо, що те, як викладений зміст суб'єктного обмеження, а саме вказівка на «належність», свідчить про його безпосередній зв'язок із правом власності. На політичному рівні Основний Закон закріпив право громадянина на власність, як важливий атрибут правової держави і демократичного суспільства [52, с. 262]. Традиційно у цивілістичній науці право власності цілком закономірно вважають одним із основоположних прав людини та відносять до категорії абсолютних. Водночас, оскільки право власності як суб'єктивне право виконує соціально-значущу функцію, воно не може мати того абсолютного і всеосяжного характеру, яким воно наділене в теорії [34, с. 98]. При цьому положення ч. 1 ст. 386 ЦК України встановлює рівні умови захисту прав усіх суб'єктів права власності, а забезпечення рівності захисту всіх власників покладається на державу [185, с. 210]. Право власності, як і будь-яке інше право особи, стає практично цінним лише тоді, коли державою створюється механізм його реалізації та захисту [67, с. 2.1]. Також право власності захищається на найвищому наднаціональному рівні відповідно до статті 1 Протоколу № 1 до Європейської конвенції прав людини [195, с. 498].

Зважаючи на це, держава вправі обмежувати правовий режим об'єктів цивільних прав шляхом встановлення вимог до суб'єктів права, за дотримання яких останні здатні набути права на обмежено оборотоздатні об'єкти.

Однією із найпоширеніших вимог є досягнення певного віку. Так, особи,

які не досягли вісімнадцятирічного віку, позбавлені можливості придбати алкогольні та слабоалкогольні напої, тютюнові вироби, електронні сигарети тощо. Аналогічно й у випадку із реалізацією лікарських засобів малолітньою особою, яка заборонена на рівні закону [113].

Тобто лише після подолання вікового цензу відповідні особи можуть отримати доступ до окремих об'єктів цивільних прав та можуть визнаватися тим суб'єктом прав на обмежено оборотоздатні об'єкти, про якого ідеться у статті 178 ЦК України.

Встановлення відповідних вимог є цілком виправданим та відповідає меті обмеження правового режиму об'єктів цивільних прав, оскільки покликане запобігти негативному впливу властивостей обмежено оборотоздатного об'єкта на того учасника цивільних правовідносин, який, не володіючи достатнім обсягом знань та досвідом, повною мірою не здатен усвідомлено реалізовувати суб'єктивні цивільні права щодо такого об'єкта.

Доволі поширеним обмеженням кола суб'єктів права на обмежено оборотоздатний об'єкт є належність особи до громадянства України. Якщо іноземець має намір набути у власність земельну ділянку сільськогосподарського призначення, то реалізувати його він не зможе, оскільки він не віднесений до переліку суб'єктів права власності, який передбачений статтею 130 ЗК України [30]. У цьому випадку встановлення обмеження обумовлене потребою у захисті національних інтересів української держави, зокрема економічних, та реалізації норми Основного Закону про належність землі до об'єктів права власності українського народу.

Зокрема, Є. О. Ятченко також пропонує розглядати нерухоме майно виключно культового призначення як обмежено оборотоздатний об'єкт, тобто такий, який належить лише релігійним організаціям, державі, територіальним громадам і, як виняток, – громадянам – членам релігійних утворень без реєстрації юридичної особи [191, с. 70].

Стаття 178 ЦК України встановлює ще одне обмеження, яке пов'язане із необхідністю отримання учасником цивільних відносин спеціального дозволу.

Він виступає зовнішньою формою легалізації державою перебування об'єктів цивільних прав у цивільному обороті, адже надається уповноваженими органами державної влади у випадках, порядку та за наявності умов, які передбачені нормативно-правовими актами. До прикладу, полювання з використанням вогнепальної мисливської зброї дозволене лише особам, які в установленому порядку одержали документ дозвільного характеру на право користування цією зброєю [115]. Такий документ надається органами поліції у порядку, передбаченому наказом Міністерства внутрішніх справ України № 622 від 21.08.1998 р. [108].

Необхідність отримання дозволу обмежує коло суб'єктів власників обмежено оборотоздатних об'єктів, оскільки вони також повинні відповідати певним вимогам [181, с. 140]. Зокрема, для отримання дозволу на ту ж мисливську гладкоствольну зброю особа повинна бути громадянином України та досягти двадцятидворічного віку [181, с. 140].

Вимога про отримання спеціального дозволу може стосуватися не тільки права на конкретний об'єкт цивільних прав. З метою забезпечення безпеки та захисту економічних і соціальних інтересів держави, суспільства, прав та законних інтересів, життя і здоров'я людини, екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища державою запроваджено систему ліцензування господарської діяльності. Тобто, щоб ввести певний об'єкт у цивільний оборот, зокрема вогнепальну зброю, необхідно отримати ліцензію на здійснення господарської діяльності, види якої передбачено Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» № 222-VIII від 02.03.2015 р. [114].

З наведеного випливає послідовний підхід законодавця до визначення правового режиму обмежено оборотоздатних об'єктів, адже вимоги щодо вогнепальної зброї стосуються як того, хто хоче отримати права на цей об'єкт цивільних прав, так і того, хто вводитиме його в цивільний оборот.

Залежно від характеру відносин, які виникають щодо конкретного об'єкта, форма дозволу може відрізнятися. Це може бути дозвіл на спеціальне

водокористування, ліцензія на здійснення господарської діяльності, пов'язаної із виробництвом особливо небезпечних хімічних речовин, лісовий квиток, сертифікати відповідності, лікарський рецепт та ін. Незалежно від найменування, основний зміст і завдання цих документів є ідентичними.

Цікавим є питання визнання державної реєстрації своєрідним дозволом зі сторони держави на введення об'єкт у оборот. У своєму дослідженні Н. І. Грущинська та О. Т. Тур фактично розглядають її у такій якості. Науковиці звертають увагу на те, що новелою цивільного законодавства є доповнення статті 178 ЦК України положенням про особливості оборотоздатності об'єктів незавершеного будівництва, майбутніх об'єктів нерухомості. Згідно із їх позицією умовами перебування неподільного об'єкта незавершеного будівництва у цивільному обороті є державна реєстрація права власності або спеціального майнового права на нього, або обтяження на користь особи, яка сплатила частково ціну такого об'єкта, у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Водночас, подільний об'єкт незавершеного будівництва у цивільному обороті перебувати не може, окрім прямо передбачених випадків [17, с 156].

Принагідно зауважимо, що одночасна наявність обидвох обмежень не вимагається, про що свідчить використаний у статті 178 ЦК України розділовий сполучник «або» [181, с. 140].

На підставі викладеного вище, пропонуємо авторське визначення досліджуваних об'єктів. Під обмеженими у обороті об'єктами доцільно розуміти законодавчо передбачену самостійну групу об'єктів цивільних прав зі спеціальним правовим режимом допуску і перебування у цивільному обороті (дозвільним або суб'єктно визначеним), який запроваджено у зв'язку із їх специфічними властивостями (ознаками), серед яких можуть бути виокремлені небезпечний вплив на державу, суспільство, окремого індивіда, навколишнє середовище; вплив на економічні інтереси держави; особлива цінність; природний зв'язок із людським організмом та ін.

2.2. Класифікація об'єктів, обмежених у цивільному обороті в Україні

Проведення будь-якого дослідження повинно відбуватися із використанням такого методу наукового пізнання, як класифікація. Її ціннісне значення для науковця неможливо недооцінити. Виступаючи ефективним засобом поглиблення знань у тій чи іншій сфері та способом виявлення закономірностей, що існують у ній, вона відіграє важливу роль у напрацюванні теоретичного базису та може впливати на практичну сферу людської діяльності.

Термін «класифікація» має давню історію і походить від латинського *classis*, тобто розряд, та означає розподіл предметів за спільними ознаками з утворенням певної системи класів цієї сукупності предметів [151, с. 271]. Це складний, багатоступеневий, послідовний поділ обсягу поняття на споріднені види за певною істотною ознакою з метою систематизації, поглиблення знань про кожен член поділу [8, с. 427].

Як вдало зауважує І. Ю. Настасяк, класифікація допомагає встановити реальні зв'язки різноманітної об'єктивної реальності, групувати явища в необмеженій кількості, а відтак, відповідати найрізноманітнішим пізнавальним потребам [83, с. 39]. Завдяки класифікації можна більш повно та систематизовано дослідити суть об'єктів вивчення, з'ясувати їх місце у категоріальному просторі.

Внутрішня будова класифікації являє собою інтенціонально-екстенціональне відношення понять і класів, які утворюють єдине ціле, а її елементи перебувають між собою у вертикальних та горизонтальних відношеннях, які називаються класифікаційними рядами [158, с. 155].

Отже, проводячи класифікацію, можна встановити внутрішню організацію складних систем, простежити взаємозалежності між складовими елементами цих систем, а також виявити характеристики, що є типовими та відмінними для них.

Класифікація є класичним прикладом логічної операції. Відтак, вона повинна бути внутрішньо упорядкованою та здійснюватися із суворим дотриманням певних правил. О. В. Тягло пропонує виокремлювати такі із них: сумірний поділ, тобто сукупність членів поділу дорівнює обсягу розчленованого поняття; єдина підстава для виконання поділу; члени поділу повинні виключати одне одного; безперервність поділу [161, с. 61].

Сфера застосування класифікації є доволі широкою; вона практично необмежена. Винятком із цього правила не є і юриспруденція. Вивчаючи проблематику правової класифікації та підходи до її розуміння, О. С. Адамова доходить висновку про можливість її визначення як особливого методу, грамотне використання якого підвищує ефективність правового унормування, як особливого прийому юридичної техніки, правильне застосування якого сприяє вдосконаленню, як нормативно-правових актів, так і правового регулювання суспільних відносин [1, с. 23].

У межах цього дисертаційного дослідження, класифікація слугує інструментом, який допоміг осмислити, належно визначити та структурувати елементи системи обмежених в обороті об'єктів, надати їм класифікаційної форми та сформулювати цілісне розуміння згаданої системи.

Обмежені в обороті об'єкти є окремим різновидом об'єктів цивільних прав, виокремленим за ознакою меж оборотоздатності. Як самостійна видова одиниця, вона наповнена невизначеною кількістю елементів зі специфічними типовими для них ознаками.

Характеризуючись спільними якостями, які обумовлюють родову належність, відповідним об'єктам одночасно притаманні такі особливі ознаки, які допускають їх класифікацію всередині системи.

Зауважимо, що проблематика класифікації обмежено оборотоздатних об'єктів, попри її теоретичну та практичну значущість, залишається малодослідженою науковою спільнотою. Спеціалізовані юридичні напрацювання здебільшого стосуються особливостей обороту окремих об'єктів цивільних прав та не висвітлюють будь-яких питань упорядкування таких

об'єктів за певною ознакою.

Факт незацікавленості у вивченні недосконалостей та прогалин актуального законодавчого підходу до класифікації об'єктів зі спеціальним правовим режимом не повинен призводити до хибних висновків про відсутність потреби у проведенні досліджень за цим напрямом. Реально така необхідність існує, а тому пропонуємо розглянути окремі питання класифікації об'єктів, обмежених у цивільному обороті в Україні таким способом.

Перш за все, доцільно констатувати, що ефективність і повнота будь-якої класифікації залежить від правильного вибору критеріїв, на підставі яких проводитиметься розчленування. Термін «критерій» має грецьке походження та означає мірило для визначення, оцінки предмета, явища; ознака, взята за основу класифікації [151, с. 305].

Щоб визначити основу для розподілу обмежено оборотоздатних об'єктів, потрібно звертатися насамперед до положень закону. Саме нормативна класифікація повинна вважатися провідною при розподілі досліджуваних об'єктів, а застосовані для її реалізації критерії – виражати природу родового та видових понять.

Законодавчий розподіл об'єктів, що обмежені в обороті, представлений у абзаці 2 частини 2 статті 178 ЦК України [171]. Застосована при викладенні змісту цієї норми правотворча техніка прямо не вказує на критерій для класифікації, однак є такою, що уможливорює його опосередковане встановлення.

Проаналізувавши її зміст, можна дійти висновку, що з погляду законотворця обмежено оборотоздатні об'єкти можна розподілити на два види, послуговуючись при цьому однією підставою.

На наше переконання, в абзаці 2 частини 2 статті 178 ЦК України застосовано такий критерій для класифікації, як спосіб обмеження обороту. На підставі нього ми можемо говорити про існування:

– обмежено оборотоздатних об'єктів із дозвільним режимом. Ідеться про об'єкти, які обмежені в обороті з огляду на запроваджену систему дозволів та

ліцензій. Отримання офіційної згоди уповноважених державою органів вважається обов'язковою умовою перебування таких об'єктів у обороті;

– обмежено оборотоздатних об'єктів із суб'єктно визначеним статусом належності. Йдеться про об'єкти, які обмежені в обороті через закріплення на рівні закону конкретно визначеного (-их) учасника (-ів) обороту, якому (-им) може належати відповідний об'єкт. Якщо той чи інший суб'єкт не внесений до законодавчо визначеного переліку, то він не може претендувати на обмежено оборотоздатний об'єкт.

Отже, завдяки відповідній класифікації можна відрізнити обмежено оборотоздатні об'єкти за застосуванням до них спеціальним правовим режимом.

Спільними ознаками виокремлених різновидів є те, що вони повинні визначатися на нормативному рівні, не нижчому, ніж закон, а для отримання доступу до будь-якого із таких об'єктів необхідно відповідати певним вимогам.

Їх розмежування варто проводити на підставі комплексу заходів, які вчинятимуться державою для обмеження відповідного об'єкта цивільних прав у обороті. При застосуванні дозвільної системи впроваджуватиметься спеціальний порядок отримання дозволу, визначатиметься орган, уповноважений видавати дозвіл, встановлюватимуться вимоги до суб'єктів отримання дозволу, перелічуватимуться підстави для відмови у видачі або анулювання дозволу тощо.

Що стосується обмежено оборотоздатних об'єктів із суб'єктно визначеним статусом належності, то для впровадження правового режиму обмежень щодо них, як правило, достатньо на нормативному рівні закріпити конкретного суб'єкта, якому може належати відповідний об'єкт.

Для цього різновиду характерна також відносна безстроковість обмеження, яка ґрунтується на стабільності закону, незмінності останнього, а також на сталості підходу до урегулювання суспільних відносин. Очевидно, що у разі змін у нормативно-правовому регулюванні та доповненні або навпаки скороченні переліку суб'єктів права на обмежені в обороті об'єкти, така безстроковість похитнеться та внаслідок видозміни перейде у нову фазу

правового регулювання. Проте такі ситуації є радше винятком із правила, а не актуальною законодавчою тенденцією.

Своєю чергою обмеження щодо об'єктів цивільних прав із дозвільним режимом можуть бути як строковими, так і безстроковими. Наприклад, згідно із частиною 12 статті 13 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» № 222-VIII від 02.03.2015 р. ліцензія видається на необмежений строк [114]. До них належать, наприклад, ліцензії на постачання природного газу, електроенергії, на діяльність банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я України та ін.

Натомість, статтею 50 Водного кодексу України № 213/95-ВР від 06.06.1995 р. передбачено, що спеціальне водокористування може бути короткостроковим (на три роки) або довгостроковим (від трьох до двадцяти п'яти років) [7].

Відмінність виокремлених видів полягає також у інтенсивності обмеження доступу до об'єкта цивільних прав. Отримання дозволу (ліцензії) є такою вимогою, що допускає можливість перебування об'єкта у потенційному володінні більшої кількості суб'єктів, на відміну від об'єктів із суб'єктно визначеним статусом належності.

Варто зазначити, що спосіб обмеження обороту, як критерій для класифікації, вказує на зовнішню форму правового режиму об'єкта цивільних прав, стосується правового оформлення особливостей обороту такого об'єкта та не ґрунтується на сутнісних ознаках останнього.

У цьому контексті згадаємо, що за ступенем істотності підстав поділу розрізняють природні і штучні класифікації. Природна класифікація проводиться на підставі головних, істотних ознак об'єкта, які відображають його природу. Своєю чергою при здійсненні штучної класифікації за основу розподілу предметів на класи береться не істотна ознака, а зовнішня, другорядна [27, с. 60–61]. Результат природної класифікації відображений у системі знань з видовою супідрядністю, яка демонструє закономірні зв'язки і

відносини. Система знань отримана в результаті штучної класифікації, не демонструє основних закономірностей і зв'язків між її елементами. Тому не всі системи знання, отримані в результаті класифікування, є віддзеркаленням закономірних зв'язків між її видовими об'єктами [11, с. 21].

Отже, враховуючи, що застосований законодавцем критерій для класифікації не пов'язаний із природними характеристиками обмежених у обороті об'єктів, є побічним від них, то нормативну класифікацію не можна віднести до категорії природних. За своїм змістом вона є штучною (формальною).

На практиці, її застосування зводиться до випадків, коли потрібно обрати спосіб обмеження щодо об'єкта, який уже був детермінований як обмежений у обороті.

Поряд із цим, цінність означеної вище класифікації не потрібно применшувати. У праві законодавець формує класифікацію, керуючись цілями, що стоять перед ним, багато в чому штучно, приймаючи за основу класифікації ті ознаки, які найбільш відповідають цілям правового регулювання [1, с. 22].

Обраний критерій для класифікації відповідає меті правового регулювання, які переслідував законотворець, а саме створення особливого правового режиму обороту, за якого держава залишає за собою функції контролю за процесами, що відбуваються у рамках приватноправових відносин, а їх учасники мають чітко визначений обсяг свободи у виборі способів взаємодії щодо об'єктів зі спеціальним правовим режимом.

Окрім цього, завдяки чіткому та вичерпному визначенню способів обмеження, до нового об'єкта цивільних прав можна просто застосувати один із них, не вдаючись до пошуків інших альтернативних способів.

Зауважимо, що, з одного боку, це сприяє визначеності правового статусу об'єкта і правового регулювання відносин, які виникають щодо нього. Проте, з іншого боку, будь-яких правил, якими варто послуговуватися при виборі способу обмеження, не передбачено, що, на наше переконання, потребує доопрацювання.

На жаль, будь-яких інших критеріїв для класифікації на рівні ЦК України не передбачено, хоча передумови для цього закладено. Так, норма абзацу 2 частини 2 статті 178 вказує на існування окремого нормативно-правового акта, у якому за різноманітними критеріями могли б бути системно організовані види досліджуваних нами об'єктів.

Однак, на сьогоднішній день, єдиного врегулювання відносин щодо обмежено оборотоздатних об'єктів у документі, зовнішня форма якого відповідала б встановленим приписам, не запроваджено, як і не визначено навіть приблизного переліку таких об'єктів.

З юридичного погляду ситуацію, що склалася, можна охарактеризувати виключно негативно. За відсутності інших підстав для класифікації, єдиного критерію, визначеного у ЦК України, недостатньо для повноцінної систематизації об'єктів з особливим правовим режимом, дослідження їх внутрішньосистемної кореляції тощо. Все ускладнюється ще й тим, що нормативна класифікація не пов'язана із природними властивостями обмежених у обороті об'єктів, що перешкоджає більш глибокому вивченню останніх.

Такий стан справ повинен спонукати державу до розширення (доповнення) переліку критеріїв для класифікації. У випадку оновлення національного законодавства вдалось би послідовно упорядкувати систему обмежено оборотоздатних об'єктів, розвинути та розширити теоретико-методологічний базис, створити умови для більш комплексних досліджень та на підставі цього підвищити рівень, покращити якість правового регулювання.

Вважаємо, що внесення змін повинно відбуватись із урахуванням необхідності законодавчого закріплення таких критеріїв, які ґрунтуватимуться насамперед на істотних ознаках обмежено оборотоздатних об'єктів. Тобто важливою є легалізація саме природної класифікації. Завдяки ній вдасться розкрити сутність об'єктів, що вивчаються, та забезпечити таким способом повноцінне розуміння категорії «обмежена оборотоздатність».

У підрозділі 2.1. розділу 2 цього дослідження ми уже зазначили, що зі

змісту абзацу 2 частини 2 статті 178 ЦК України не зрозуміло, що таке обмежений у обороті об'єкт, які особливі характеристики обумовили визнання його таким та призвели до запровадження спеціального правового режиму, а також наголошено на необхідності вирішення цієї проблеми.

Фактично, ідеться про уже згадані вище істотні ознаки, закріплення яких є важливою передумовою для проведення природної класифікації.

Зокрема, М. М. Мацькевич зауважує, що необхідною умовою ефективності класифікації є те, що вона повинна відбуватися за окремо взятим критерієм, доцільність якого визначається завданням наукового пошуку [71, с. 61]. Своєю чергою Я. П. Дідух зазначає, що вибір основи поділу ґрунтується на двох аспектах: по-перше, це знання сутності системи, по-друге, аналіз ознак, які можна використати для поділу системи, та способі їх виміру [23, с. 35].

Зважаючи на це, потрібно застосувати такий критерій для класифікації, за допомогою якого можна систематизувати обмежені в обороті об'єкти у логічно послідовний ряд та при цьому висвітлити якості, що відображають їх сутність.

Правильне встановлення підстави для природної класифікації у межах цього дисертаційного дослідження має не лише загальнотеоретичне, але й прикладне значення, адже значно спростить роботу законодавця при підборі і застосуванні режиму оборотоздатності щодо нових об'єктів цивільних прав.

На підставі оцінки результатів аналізу нормативно-правового регулювання ми дійшли висновку про можливість виокремлення одного критерію, який відповідатиме визначеним вище цілям класифікації. Залежно від причин, що обумовлюють віднесення об'єкта цивільних прав до категорії обмежених в обороті, досліджувані об'єкти можна класифікувати так:

1) Обмежено оборотоздатні об'єкти, які визнані такими у зв'язку із їх небезпечними властивостями.

Специфіка цього виду об'єктів полягає у реальній можливості заподіювати шкоду, погіршувати або унеможливити нормальне функціонування держави, суспільства, окремого індивіда, навколишнього природного середовища і т. д.

Особливі характеристики таких об'єктів негативно впливають не лише на приватноправові відносини, але й створюють загрозу стабільності публічного порядку всередині країни. Тому держава, реалізуючи контрольну функцію, цілком виправдано встановлює обмеження щодо їх обороту. Зауважимо, що застосування дозвільного режиму є домінуючим способом обмеження обороту об'єктів, що входять до цього різновиду.

Перелік об'єктів, що наповнюють виокремлену групу, доволі широкий та охоплює наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, окремі лікарські засоби, незареєстровані в Україні пестициди й агрохімікати, що використовуються для проведення державних випробувань та наукових досліджень, алкогольні та слабоалкогольні напої, тютюнові вироби, електронні сигарети, рідини, що використовуються в електронних сигаретах, пристрої для споживання тютюнових виробів без їх згорання, хімічну продукцію, особливо небезпечні хімічні речовини (азбести, арсенопіритовий концентрат, ртуть та її неорганічні сполуки та ін.), радіоактивні відходи та речовини, небезпечні відходи.

До цього переліку належать також вибухові матеріали промислового призначення, перелік яких визначено Кабінетом Міністрів України. Їх виробництво, зберігання, перевезення та реалізація можуть завдати шкоди життю та здоров'ю людини, громадському порядку, а тому провадження діяльності щодо них може здійснюватися суб'єктами господарювання, які мають відповідний дозвіл або ліцензію [120].

Не залишаємо поза увагою і зброю, перелік та порядок отримання у власність деяких видів якої громадянами викладено у пункті «а» Додатку № 2 до Постанови №2471-ХІІ [123]. Окрім цього, сюди належить бойова нарізна зброя військових зразків або виготовлена за спеціальним замовленням, охолощена, нейтралізована, несучасна, спортивна, мисливська вогнепальна зброя, бойові припаси до зброї, основні частини зброї, пневматична, холодна зброя, пристрої та патрони до них. Підприємства, установи, організації, суб'єкти господарювання та громадяни можуть володіти цими об'єктами за

умови отримання спеціального дозволу від органів поліції [108].

Доцільно згадати і про генетично модифіковані організми (ГМО). Зважаючи на те, що введення генетично модифікованих продуктів у цивільний обіг вимагає отримання спеціальних дозволів, Н. Б. Москалюк цілком виправдано відносить їх до об'єктів, які обмежені в обігу [80, с. 17].

Особливий правовий режим для живих змінених організмів встановлений з метою запобігання деструктивного впливу на життя та здоров'я людини, а також на навколишнє природне середовище. Це твердження ґрунтується безпосередньо на приписах Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» № 1103-V від 31.05.2007 р., у якому серед ключових принципів державної політики в галузі генетично-інженерної діяльності та поводження з ГМО визначено пріоритетність збереження здоров'я людини й охорони навколишнього природного середовища, а також забезпечення заходів щодо дотримання біологічної і генетичної безпеки при створенні, дослідженні та практичному використанні ГМО в господарських цілях [104].

Відповідний перелік можна довго продовжувати, а тому пропонуємо перейти до наступного різновиду.

2) Обмежено оборотоздатні об'єкти, які визнані такими у зв'язку із потребою в охороні загальнонаціональних економічних інтересів.

Щоб розкрити сутність цього виду, правильно буде звернутися до характеристики природних об'єктів, які є його ключовим складником.

Перш за все, зосередимо увагу на тому, що природним об'єктам притаманні щонайменше дві істотні властивості. По-перше, це особливе походження. Вони існують незалежно від людської волі та діяльності. По-друге, це наявність природного зв'язку з природним середовищем. Особливий правовий режим природного об'єкта зберігається доти, доки він має виключно або переважно природне походження, існує як елемент екосистеми і зберігає з нею природний зв'язок. Унаслідок припинення такого зв'язку, об'єкт

трансформується у звичайний товар, аналогічний до інших об'єктів матеріального виміру (вирубани дерева, вбита тварина і т. п.) [164, с. 256–257].

Отже, самі собою вони є особливим об'єктом, щодо якого вимагається встановлення спеціального правового режиму.

Згідно зі статтею 13 Конституції України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р., земля, її надра, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу [41].

Відповідне положення Основного Закону спрямоване на гарантування охорони та захисту національного інтересу, який пов'язаний із суверенним правом Українського народу володіти, користуватися та розпоряджатися усіма природними об'єктами, що знаходяться в межах державного кордону.

Природні об'єкти становлять своєрідний природний капітал української нації, перехід, втрата або зменшення якого внаслідок різноманітних обставин, обмежуватиме державу в праві вирішувати внутрішньо- та зовнішньополітичні питання на власний розсуд, а також перешкоджатиме збалансованому економічному розвитку, заснованому на інтересах титульної нації.

Важливо зазначити, що значна частина таких об'єктів є невідтворюваною, тобто їх неможливо створити в технологічних процесах виробництва, а також вичерпною. Навіть найменше втручання у взаємодію природних об'єктів, яка відбувається відповідно до законів природи, може призвести до невиправних наслідків.

Зважаючи на викладене вище, держава повинна забезпечувати їх охорону, створювати такі умови приватноправового обороту, за яких природні ресурси будуть використовуватись розумно та контрольовано, не створюючи загроз для національної економічної безпеки та навколишнього природного середовища. Висловлюємо солідарність із думкою А. П. Гетьмана про те, що раціональне природокористування та охорона природних об'єктів виступає одним із стратегічних напрямів державної політики України в умовах європейської

інтеграції [12, с. 145].

Сьогодні майже усі природні об'єкти, які становлять загальнонаціональний інтерес, перебувають в обмеженому обороті. При цьому способами обмеження є одночасно запроваджений дозвільний режим та суб'єктне визначення статусу належності, що вважається відмінною рисою виокремленого різновиду.

Серед особливих умов оборотоздатності природних об'єктів та ресурсів В. А. Мартинюк пропонує виокремлювати: збереження цільового призначення природних об'єктів при зміні суб'єкта прав на них; обмеження суб'єктного та об'єктного складу відносин цивільного обороту; чітко прописаний порядок укладення правочинів (конкурсний, аукціонний); особливості визначення ціни (вартості) та майнової оцінки [69, с. 119].

Велика кількість обмежень стосується основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави – землі. У своєму дослідженні В. В. Савчак висновує, що значною мірою земельні ділянки є обмеженими в обороті. Це пов'язано із визначеним колом суб'єктів права на землю, встановленням цільового використання земельної ділянки, категорією земель та кількісним (числовим) обмеженням [138, с. 56].

Наприклад, Перехідними положеннями ЗК України № 2768-III від 25.10.2001 р. унормовано, що до 01.01.2024 р. забороняється купівля-продаж або відчуження в інший спосіб на користь юридичних осіб, зокрема земельних ділянок, які перебувають у приватній власності і віднесені до земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства. Правовим наслідком укладення відповідних договорів є визнання їх недійсними з моменту укладення (посвідчення) [30].

Обмежена оборотоздатність запроваджена також щодо інших природних об'єктів, а саме:

– лісових ресурсів, спеціальне використання яких можливе тільки за

спеціальним дозволом – лісорубним або лісовим квитком, та тільки на лісових ділянках, які виділяються для цієї мети, без надання земельних ділянок [61];

– водних біоресурсів, спеціальне використання яких відбувається за умови попереднього отримання дозволів на спеціальне використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) або на спеціальне використання водних біоресурсів за межами юрисдикції України [127];

– природного газу (метану) вугільних родовищ. Відповідно до Закону України «Про газ (метан) вугільних родовищ» № 1392-VI від 21.05.2009 р., здійснення господарської діяльності з геологічного вивчення запасів газу (метану), його видобування на шахтах, що готуються до експлуатації, та вугільних родовищах, промислова розробка яких не здійснювалася, незалежно від їх подальшого використання, а також на відпрацьованих вугільних родовищах провадиться на підставі спеціального дозволу [101];

– надр, для користування якими вимагається отримання спеціального дозволу із обов'язковим дотриманням умов та інших обмежень, які визначені Кодексом України про надра [37].

Поряд із цим актуальний підхід держави до упорядкування цивільного обороту природних об'єктів не є таким досконалим, як хотілось би. Погодимося із позицією В. А. Мартинюка про необхідність закріплення на рівні закону чіткого переліку природних об'єктів, які обмежені в обороті та умови їх оборотоздатності [69, с. 113].

Дійсно, така потреба існує та впливає із уже неодноразово згаданого нами положення статті 178 ЦК України. Однак доповнимо, що не тільки природні, а й інші обмежено оборотоздатні об'єкти повинні бути системно відображені на рівні спеціального закону.

Варто враховувати, що не всі природні об'єкти належать до цього різновиду. Винятком із правила вважаються, наприклад, об'єкти тваринного світу, зокрема екзотичні тварини, які за звичайних умов не зустрічаються у межах території України. Як правильно зауважує О. А. Устименко, їх

безконтрольний обіг може завдати шкоди індивіду, суспільству та екосистемі, а тому потрібно запровадити спеціальне урегулювання щодо них шляхом законодавчого закріплення можливості їх перебування в обороті тільки за спеціальним дозволом [163, с. 73–74].

Тобто екзотичних тварин правильно було б класифікувати як **небезпечні** обмежено оборотоздатні об'єкти. Національний економічний інтерес у цих об'єктах безумовно присутній, однак він поступається міркуванням держави про забезпечення публічного порядку.

Складною є також ситуація і з тваринами, які занесені до Червоної книги України, проте розглянути її потрібно в контексті наступного різновиду.

3) Обмежено оборотоздатні об'єкти, які визнані такими у зв'язку із особливою цінністю.

З огляду на своє походження, значущість, рідкісність, унікальність окремі об'єкти цивільних прав можуть становити матеріальну, природну, наукову, історичну, соціальну, культурну, естетичну, етнологічну і т. д. цінність. Вони являють основну національного надбання, успадкованого від минулих поколінь, виступають проміжною ланкою духовного та не лише зв'язку минулого, теперішнього та майбутнього.

Серед них доцільно виокремити твори образотворчого мистецтва, автентично збережені архітектурні споруди, які є творами відомих авторів і характеризуються відзнаками певних культур, стилів, традицій тощо, унікальні промислові, виробничі об'єкти, які демонструють рівень розвитку науки і техніки певної епохи, городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок та ін.

Збереження та охорона відповідних об'єктів вважається пріоритетними завданнями держави. Наприклад, Закон України «Про охорону культурної спадщини» № 1805-III від 08.06.2000 р. визначає своїм завданням врегулювання різного роду відносин у сфері охорони культурної спадщини з метою її збереження, а також використання об'єктів культурної спадщини у суспільному житті, захисту традиційного характеру середовища в інтересах нинішнього і

майбутніх поколінь [118].

Своєю чергою Закон України «Про охорону археологічної спадщини» № 1626-IV від 18.03.2004 р. покликаний унормувати відносини, пов'язані з охороною археологічної спадщини України, яка є невід'ємною складовою культурної спадщини людства, вразливого і невідновлюваного джерела знань про історичне минуле [117].

Впровадження обмежень щодо їх обороту виступає одним із найбільш ефективних способів досягнення поставлених завдань. Уже згадані вище нормативно-правові акти встановлюють спеціальні умови взаємодії із особливо цінними об'єктами. Зокрема, для проведення археологічних розвідок, розкопок на території пам'ятки, охоронюваній археологічній території, потрібно отримати документ установленого зразка (дозвіл), виданий центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини [117]. Окрім цього, для здійснення реабілітації, консервації, ремонту, музеєфікації, пристосування, реставрації пам'яток національного значення обов'язково повинен бути наявним письмовий дозвіл центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини на підставі погодженої з ним науково-проектної документації [118].

Пропонуємо повернутися до з'ясування питання щодо червонокнижних тварин. У підрозділі 2 розділу 2 цього дослідження зазначено, що особливий правовий режим щодо них застосовано з огляду на загрозу зникнення та водночас небезпеку, яку може нести будь-яка тварина. Відтак, поєднуючи у собі обидві ознаки, можна припустити, що вони класифікаційно належать як до цього різновиду, так і до обмежено оборотоздатних об'єктів із небезпечними властивостями. На додачу до цього, виступаючи природним об'єктом, вони можуть входити до групи об'єктів, які становлять національний економічний інтерес.

Вирішення описаної ситуації лежить у площині завдань, які поставлені перед спеціальним законодавством. Їх спрямованість повинна визначати місце об'єкта у класифікаційній структурі.

Аналізуючи приписи статті 2 Закону України «Про Червону книгу України» № 3055-III від 07.02.2002 р., можна з'ясувати, що цей нормативно-правовий акт покликаний врегулювати відносини щодо рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного світу з метою запобігання зникнення таких видів із природи, забезпечення збереження їх генофонду [130].

Отже, потреба у збереженні червонокнижних тварин превалює над його можливим негативним впливом на суспільство, людину та ін., а також відкидає на другий план економічну складову. Тому, ми переконані, що цей природний об'єкт споріднений із обмежено оборотоздатними об'єктами із особливою цінністю.

4) Обмежено оборотоздатні об'єкти, які визнані такими у зв'язку із морально-етичними міркуваннями, також становлять самостійний різновид. Альтернативним його визначенням можна вважати – об'єкти, що мають людське походження.

Серед них виокремлюються анатомічні, біологічні матеріали, репродуктивні та інші клітини, донорська кров, які є носіями генетичної інформації про людину, її організм, та які після фізичного відокремлення здатні набувати правового режиму самостійних об'єктів цивільних прав. Саме природний зв'язок із тілом людини та походження у сукупності із відособленістю упорядковує їх у самостійну групу.

Перебування таких об'єктів у обороті означає цілковиту відсутність економічного змісту останнього. Як вдало зауважує С. О. Сліпченко органи та інші анатомічні матеріали з людського тіла кваліфікуються як матеріальні, але немайнові блага. Попри володіння фізичною субстанцією, вони не здатні оцінюватися у грошах та бути об'єктом майнового права [150, с. 301–302].

Отримання фінансової вигоди від обороту тіла людини та його частин у цивілізованому світі є кримінально-караним діянням. Заборона комерціалізації у цій сфері цілком виправданий крок, який має моральні та етичні витoki. Тож, проведення грошової оцінки людини та/або її органів з метою подальшого

продажу порушують питання: чи є людина та її органи товаром, чи може одна людина володіти відокремленою частиною іншої людини та ін. Ствердні відповіді на ці запитання призводять до нівелювання особистісного, автономного значення людини, порушення її права на честь та гідність, які існують навіть після смерті, ототожнюють людину із простою річчю, що є неприпустимим.

Водночас заборона на використання людини та її частин як фінансового джерела не означає цілковите їх вилучення із обороту, а лише обмежує сферу поширення (медична практика і дослідження, лабораторне і наукове вивчення). Фактично, головна мета перебування цих об'єктів у цивільно-правовому вимірі пов'язана із забезпеченням охорони життя і здоров'я людини за допомогою трансплантації анатомічного матеріалу чи донорства.

Задля належного контролю держава застосовує спеціальний правовий режим обороту об'єктів, що мають людське походження. Обмеження, що впроваджені на сьогодні законодавством, значною мірою пов'язані із дозвільним (ліцензійним) режимом. Наприклад, заклади охорони здоров'я можуть проводити операції із трансплантації лише за наявності ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики, що передбачає право надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації.

Перелічені нами вище класифікаційні групи є головними представниками об'єктів, що іменуються обмеженими в обороті. Їх виокремлення на підставі застосованого критерію реалізовує концепцію природної класифікації, яка є такою необхідною для системного розуміння сукупності об'єктів, що виступають у якості досліджуваних у межах цієї наукової роботи. Поряд із цим, все ж визнаємо, що відповідна класифікація не є вичерпною та відкрита для доповнення.

Ми глибоко переконані, що хоча б приблизно, але природна класифікація повинна знайти своє відображення у ЦК України.

Що стосується штучних класифікацій, то до критеріїв для їх проведення відносяться такі традиційні для права, як джерело закріплення (закон,

підзаконний нормативний акт та ін.), суб'єкт права на обмежено оборотоздатний об'єкт (держава, орган місцевого самоврядування, фізична чи юридична особа і т. д.), характер відносин, що виникають стосовно обмежених у обороті об'єктів (відносини власності, користування спадкування та ін.).

Серед допоміжних критеріїв для класифікації доцільно виокремити також такий, як усталеність підходу до розуміння об'єкта цивільних прав у статусі обмеженого в оборотоздатності. Значною мірою він ґрунтується на давно сформованих уявленнях про об'єкти цивільних прав та розрахований ніби «на майбутнє», оскільки враховує динаміку суспільних відносин та виникнення усе нових об'єктів. На підставі нього обмежено оборотоздатні об'єкти поділяються на:

– ті, що традиційно розглядаються як обмежено оборотоздатні. Вони є звичайними, типовими для об'єктивної реальності і часу, в яких вони існують (природні об'єкти, вогнепальна зброя, культурні цінності тощо);

– ті, щодо яких відносно недавно застосовано спеціальний режим обмеженої оборотоздатності. Це, наприклад, забезпечені віртуальні активи, правовий статус яких визначено Законом України «Про віртуальні активи» № 2074-IX від 17.02.2022 р. Пунктом 16 статті 19 цього закону передбачено, що постачальник послуг, пов'язаних із оборотом віртуальних активів, який є небанківською фінансовою установою, має право надавати послуги, пов'язані з оборотом ЗВА(ВЦ), на підставі ліцензії Національного банку України на здійснення валютних операцій та дозволу на надання послуг, пов'язаних із оборотом віртуальних активів [98].

Визнання таких об'єктів обмеженими в обороті стало результатом розвитку суспільних відносин та формування законодавчого підходу щодо новоутворених об'єктів цивільних прав.

– ті, що потенційно можуть бути визнані обмеженими в оборотоздатності у майбутньому.

Висновки до Розділу 2

1. Розуміння цивільного обороту, попри загальноживаність цього поняття, не є єдиним серед наукової спільноти та варіюється від визначення його як сукупності усіх цивільних відносин до детермінування як сукупності юридичних фактів. У зв'язку із цим, ми запропонували власну дефініцію цивільного обороту як забезпеченого правовими механізмами переміщення (руху) об'єктів цивільних прав між учасниками цивільних правовідносин з урахуванням вимог та дотриманням обмежень, встановлених законом, метою якого є досягнення зміни стану присвоєності. Оскільки відповідне визначення відображає сутність цивільного обороту, засноване на положеннях закону та вказує на її межі, ми вказали на необхідність його відображення у Розділі III ЦК України.

2. Поняття цивільного обороту та об'єктів цивільних прав нерозривно пов'язане із правовою категорією «оборотоздатність», яку розглядають у широкому та вузькому розумінні. При цьому її зміст фактично зводиться до можливості передавати об'єкт цивільних прав у межах цивільно-правових відносин за допомогою тих чи інших правових конструкцій (відчуження, спадкування та ін.).

3. Саме можливість сепарованого існування об'єкта цивільних прав поза суб'єктом прав на нього відіграє вирішальне значення для встановлення здатності об'єкта до обороту. Якщо певний об'єкт цивільних прав нерозривно пов'язаний із його суб'єктом, то говорити про його оборотоздатність загалом не доводиться.

4. Не усі об'єкти цивільних прав, які перелічені у статті 177 ЦК України, володіють здатністю до обороту. Це стосується насамперед нематеріальних благ. Щодо послуг, то ми висловили позицію про неможливість їх оцінки на предмет оборотоздатності. За своїм змістом вони є діями (діяльністю),

невіддільними від суб'єкта надання, що унеможлиблює їх перехід від однієї особи до іншої в порядку відчуження чи спадкування. Крім цього, результат послуг, як правило, немає уречевленого результату, оскільки вони споживаються в процесі надання. Відтак, незрозуміло, оборот чого саме відбувається між учасниками цивільних відносин. Натомість, стосовно робіт ми виснували, що доцільно говорити про цивільний оборот її результатів, а не роботи як такої. При цьому оцінка результатів робіт на предмет оборотоздатності залежить від їх правової природи.

5. Зважаючи на те, що за критерієм оборотоздатності виокремлюють три різновиди об'єктів цивільних прав, ми кваліфікували обмежено оборотоздатні об'єкти як один із видів об'єктів цивільних прав, який виступає самостійним предметом правового регулювання. Притаманні їм специфічні характеристики обумовлюють об'єднання їх у межах одного різновиду. На відміну від об'єктів, вилучених із обороту, досліджувані об'єкти можуть перебувати у динаміці. Однак межі такої динаміки законодавчо встановлені, що відрізняє їх від об'єктів вільних у цивільному обороті.

6. В основному акті цивільного законодавства відсутнє нормативне визначення досліджуваних об'єктів, хоча потреба у його закріпленні існує. Передбачених у абзаці 2 частини 2 статті 178 ЦК України окремих ознак обмежено оборотоздатних об'єктів, а саме способи обмеження обороту та зовнішня форма правової фіксації, недостатньо для дефініціювання. Для того, щоб нормативне визначення було повноцінним, потрібно послуговуватися кваліфікуючими ознаками, які уможливлуватимуть ідентифікацію обмежених у обороті об'єктів серед інших об'єктів цивільних прав.

7. У ЦК України не передбачено чіткого переліку критеріїв, якими послуговується законодавець при віднесенні об'єкта цивільних прав до обмежено оборотоздатних. Ми зауважили, що відповідні критерії повинні визначатись, зважаючи на реальні характеристики об'єкта та дійсні потреби в охороні і врегулюванні суспільних відносин. Для їх законодавчого закріплення важливо дотримати справедливий баланс публічних та приватних інтересів,

враховувати такі принципи, як верховенство права, гарантування права власності, охорона навколишнього природного середовища та ін.

8. Хоча загальних закріплених критеріїв віднесення об'єктів цивільних прав до категорії обмежено оборотоздатних не передбачено, такими можуть виступати щонайменше такі: 1) небезпечний вплив на державу, суспільство, окремого індивіда, навколишнє середовище тощо; 2) вплив на економічні інтереси держави; 3) особлива цінність; 4) природний зв'язок із людським організмом. Оскільки перелічені критерії ґрунтуються на специфічних властивостях (ознаках) об'єктів цивільних прав, розкривають дійсні причини запровадження щодо них обмежень у цивільному обороті, то вони повинні бути зафіксовані у ЦК України. Така потреба обумовлена також і ризиками необґрунтованого обмеження обсягу оборотоздатності нових об'єктів цивільних прав.

9. Цивільний кодекс України передбачає два способи обмеження обороту об'єктів цивільних прав, а саме: належність лише певним учасникам обороту або перебування у цивільному обороті за спеціальним дозволом. Одночасна наявність обох обмежень для кваліфікації об'єкта обмеженим у обороті не вимагається.

10. Спеціальний суб'єкт права на обмежено оборотоздатні об'єкти прямо встановлюється законом. Якщо особа не зазначена у законодавчо встановленому переліку, то ми не можемо розглядати її як суб'єкта права на об'єкт цивільних прав. Суб'єктне обмеження може полягати у встановленні віку, до досягнення якого особа не може отримати доступ до об'єкта, позбавленні можливості іноземців отримати у власність окремі об'єкти цивільних прав, які становлять загальнонаціональний інтерес та ін.

11. Спеціальний дозвіл виступає зовнішньою формою легалізації державою перебування об'єктів цивільних прав у обороті. Він надається уповноваженими органами державної влади у встановленому законом порядку. Необхідність його отримання обмежує коло суб'єктів власників обмежено оборотоздатних об'єктів, оскільки вони також повинні відповідати певним

вимогам. Вимога про отримання спеціального дозволу може стосуватися як права на конкретний об'єкт, так і діяльності, пов'язаної із введенням його у оборот. Незалежно від найменування дозволів основний зміст і завдання цих документів є ідентичними.

12. Ми сформулювали власне визначення обмежених у обороті об'єктів, згідно із яким вони є законодавчо передбаченою самостійною групою об'єктів цивільних прав зі спеціальним правовим режимом допуску і перебування у цивільному обороті (дозвільним або суб'єктно визначеним), який запроваджено у зв'язку із їх специфічними властивостями (ознаками), серед яких можуть бути виокремлені небезпечний вплив на державу, суспільство, окремого індивіда, навколишнє середовище; вплив на економічні інтереси держави; особлива цінність; природний зв'язок із людським організмом та ін.

13. Обмежено оборотоздатні об'єкти становлять складно організовану систему із невизначеною кількістю елементів, для упорядкування якої у логічно послідовний ряд необхідно використовувати класифікацію. Взірцем для будь-яких наукових класифікацій повинна виступати нормативна класифікація, як результат обґрунтованого та послідовного законодавчого підходу, який враховує більшість та не залишає поза увагою майже нічого.

14. Класифікація обмежено оборотоздатних об'єктів, яка відображена у ЦК України та за основу якої взято спосіб обмеження обороту, є штучною (формальною), оскільки вона не ґрунтується на істотних ознаках досліджуваних об'єктів. При цьому формулювання згаданого у нормі абзацу 2 частини 2 статті 178 ЦК України критерію потребує більш чіткого визначення.

15. Залежно від способу обмеження обороту об'єкти цивільних прав класифікуються на обмежено оборотоздатні із дозвільним режимом, а також із суб'єктно визначеним статусом належності. Обидва різновиди характеризуються спільними та відмінними ознаками. При цьому перші можуть бути строковими та безстроковими, а другі, як правило, бувають лише безстрокові. Оскільки на законодавчому рівні не передбачено правил, які використовуються при виборі одного із двох альтернативних варіантів

обмеження, існує потреба у заповненні цієї правової прогалини.

16. Нами було проведено природну класифікацію на підставі такого критерію, як причини, що обумовлюють віднесення об'єкта цивільних прав до категорії обмежених в обороті. У результаті, ми виокремили приблизний перелік різновидів досліджуваних об'єктів, а саме обмежено оборотоздатні об'єкти, які визнані такими у зв'язку із їх небезпечними властивостями, обмежено оборотоздатні об'єкти, які визнані такими у зв'язку із потребою в охороні загальнонаціональних економічних інтересів, обмежено оборотоздатні об'єкти, які визнані такими у зв'язку із особливою цінністю, обмежено оборотоздатні об'єкти, які визнані такими у зв'язку із морально-етичними міркуваннями (об'єкти, що мають людське походження).

Запропонована природна класифікація наочно демонструє систему обмежено оборотоздатних об'єктів, яка насправді упорядкована залежно від найбільш інформативних ознак. Її результати відображають причини, керівні принципи та положення, якими керувався законодавець на момент закріплення обмеженої оборотоздатності того чи іншого різновиду об'єктів, а тому з метою забезпечення визначеності у правовому регулюванні, правильним було б відобразити її у ЦК України.

17. Серед інших критеріїв для класифікації ми виокремили також джерело закріплення, суб'єкта права на обмежено оборотоздатний об'єкт, характер відносин, усталеність підходу до розуміння об'єкта цивільних прав як обмеженого в обороті.

РОЗДІЛ 3.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕХОДУ ПРАВ НА ОБМЕЖЕНІ У ЦИВІЛЬНОМУ ОБОРОТІ ОБ'ЄКТИ

3.1. Особливості переходу обмежених у цивільному обороті об'єктів на підставі договорів

Взаємодія учасників цивільних відносин за своїм змістом є складним та багатомірним явищем, яке з кожним роком трансформується, набуває все нових і нових особливостей та зазнає деформацій. Це обумовлено економічною, політичною і культурною інтеграцією світової спільноти, бажанням людини задовольнити власні потреби у найбільш швидкий й ефективний спосіб та викликами об'єктивної реальності, що диктують умови існування того чи іншого суспільства.

Якщо говорити про Україну, то до ключових факторів видозміни і розвитку цивільно-правових відносин належать послідовна інтеграція із Європейським Союзом, пандемія коронавірусної хвороби (COVID-19), повномасштабне вторгнення держави-агресорки, розширення кола міжнародних партнерів та поглиблення економічних і не лише взаємозв'язків із більшістю держав світу.

У зв'язку із цим, перед нами стоїть завдання створити такі умови розвитку приватноправових відносин, які б відповідали сучасним викликам. Для цього необхідно використовувати правові механізми та засоби, які, з одного боку, будуть до певної міри гнучкими, та, з другого боку, ефективними, такими, що не створюватимуть у суб'єктів цивільного права уявлень про вседозволеність та безкарність.

Пошук та реалізація збалансованого підходу у цьому питанні набуває особливого значення у випадку із об'єктами, які обмежені у цивільному

обороті, наприклад, зброєю. Правова природа останніх у сукупності із можливістю їх залучення до обороту вимагають встановлення щодо них такого правового режиму, який за своїм змістом не буде надто обмеженим, щоб повністю не вилучити їх із цивільного обороту, та водночас не надто диспозитивним, щоб не вважати їх вільними в обороті. Зважаючи на це, стандарти упорядкування пов'язаних із ними відносин є вищими порівняно з тими ж вільно оборотоздатними об'єктами.

Констатуємо, що глобалізація у поєднанні із процесами демократизації надають людині можливість послуговуватися широким колом правових засобів для досягнення власних цілей, у тому числі тих, що пов'язані із володінням певними благами та/або правами на них, та, водночас, зобов'язують її використовувати виключно ті засоби, які є дозволені та не заборонені державою.

У цьому переліку чільне місце належить цивільно-правовому договору, який у юридичній літературі характеризують як найважливіший юридичний феномен, що відіграє видатне значення у забезпеченні суспільного відтворення матеріального життя [39, с. 35]. Договір належить до одного із головних елементів правопорядку, з огляду на забезпечення ним дійсності обмінних процесів задля задоволення потреб як суспільства в цілому, так і окремих його громадян [50, с. 41].

Як зазначає С. В. Резніченко, на підставі договору виробники товарів здатні самостійно та на власний розсуд виробляти продукцію та здійснювати її реалізацію. За його допомогою задовольняють свої потреби у товарах, послугах і споживачі, що забезпечує розвиток виробничої сфери [134, с. 157].

Сучасні юридичні підходи до розуміння цього правового феномену можна виокремити у такі групи. Запропоновано розглядати його у функціональному значенні, тобто як угоду двох або декількох осіб про встановлення, зміну або припинення прав та обов'язків; у формальному – як документ, у якому висловлюється зміст договору; та в онтологічному – договір як один із найважливіших юридичних фактів [132, с. 42].

Зазначимо, що не варто визначати договір лише з однієї сторони, оскільки це поняття є комплексним, багатограним та змістовно наповненим усіма переліченими вище значеннями. Однак, все ж погодимось із А. О. Кодинцем про те, що головною концепцією для розуміння договору є його визначення як юридичного факту [38, с. 77].

Нормативне визначення договору міститься у частині 1 статті 626 ЦК України та передбачає його розуміння як домовленості двох або більше сторін, спрямованої на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [38, с. 77]. Відтак, воно відображає той підхід, що використовують, говорячи про договір у функціональному значенні.

Як правильно зазначає В. В. Луць, в сучасних умовах договір виступає універсальною правовою конструкцією у механізмі правового регулювання суспільних відносин [64, с. 25]. Він здатен урегульовувати як приватноправові, так і окремі публічно-правові відносини [157, с. 12]. При цьому предметом його регулювання можуть виступати ті суспільні відносини, зміст, характер і тенденції розвитку яких постійно змінюються [174, с. 197], що вказує на його гнучкість та адаптивність до сучасних реалій.

Погодимось із думкою Ю. М. Юркевича про те, що в умовах розвитку багатоукладної ринкової економіки, договір відіграє роль одного з основних та найбільш ефективних соціальних регуляторів та засобів регламентації цивільних взаємовідносин [184, с. 221].

Такий статус договору є не випадковістю, а логічним результатом тривалого послугування ним у суспільних відносинах та перевірки часом. Його історія має глибоке коріння та сягає ще часів Стародавнього Риму, де вчення про договір утворювалося на основі поняття «contractus» (домовленість, що породжує зобов'язання) та «pactaconventa» (неформальна угода, позбавлена за загальним правилом позовного захисту) [85, с. 86].

У Давньореспубліканському римському праві основним видам договірних зобов'язань була притаманна значна формалізованість, що ускладнювало процедуру їх укладення. До них належали: зобов'язання, що опосередковувало

особисте підпорядкування неплатоспроможного боржника кредитору щодо його обов'язку відробити борг, яке здійснювалося у формі складного обряду із застосуванням злитків та ваг (*nexum*), письмовий договір (*litteris*) та словесна угода (*stipulatio*). У процесі суспільного розвитку, *nexum*, як найстаріша форма договору, почала відмирати, а *litteris* та *stipulatio* продовжували застосовуватися, однак із поступовим обмеженням формалізму при їх укладенні [88, с. 144–145].

Як тисячі років тому, так і зараз договір, як правовий феномен, продовжує активно використовуватись у приватноправових відносинах. Більше того, його правове значення сьогодні перебуває на якісно новому рівні. Так, виокремлення ЦК України загальних положень про договір у окремий розділ підтверджує його зростаючу роль як універсальної форми опосередкування правовідносин в умовах переходу на ринкову економіку [55, с. 65].

Значення цивільно-правового договору, як одного із основних регуляторів приватноправових відносин важко переоцінити. Завдяки закріпленій на законодавчому рівні можливості укладати договори, суб'єкти цивільного права здатні не лише встановлювати, змінювати чи припиняти свої цивільні права та обов'язки, але й залучати до цивільного обороту різноманітні об'єкти цивільного права, в тому числі й ті, які обмежені у обороті [199, р. 2.31].

Національний законодавець допускає використання договірних конструкцій різного роду для забезпечення оборотоздатності об'єктів цивільних прав. На це безпосередньо вказує зміст статті 178 ЦК України. Її системний аналіз засвідчує, що об'єкти, обмежені в обороті, можуть відчужуватися, тобто переходити із власності однієї особи до іншої [171].

Як вказує А. С. Сліпченко, об'єктами відчуження як способу цивільного обороту можуть вважатися виключно об'єкти цивільного права. Відчуження вказує на те, що певне благо не належить (перестає належати) особі та охоплює як випадки зміни належності об'єкта, так і випадки, коли він перестає належати кому б то не було, тобто стає чужим, не є своїм абсолютно для всіх [145, с. 62].

Типовими прикладами договорів відчуження обмежено оборотоздатних об'єктів є купівля-продаж, дарування, міна, а також інші непоіменовані види цивільно-правових договорів.

Стаття 178 ЦК України також закріплює здатність обмежених у обороті об'єктів іншим чином переходити від однієї особи до іншої [171]. Деякі науковці наголошують на тому, що невдала правотворча техніка, застосована при формуванні норми частини 1 статті 178 ЦК України у сукупності із відсутністю легального визначення змісту слів «переходити ... іншим чином» створюють хибне враження про те, що речі, обмежені в обороті, не можуть вільно переходити між учасниками правовідносин на праві власності, однак можуть вільно переходити на підставі похідних речових прав [32, с. 117–118].

На наше переконання, застосоване в аналізованій нормі формулювання «переходити ... іншим чином» вказує ні на що інше, як на наявність у суб'єктів цивільних правовідносин опції укласти інші види договорів, передача об'єкта, за якими не пов'язана із втратою права власності в одного суб'єкта та виникнення такого права в іншого. Якщо відповідне формулювання застосовне не з цією метою, то тоді незрозуміло, для яких цілей законодавець взагалі використав його [199, р. 2.32].

Для оформлення переходу досліджуваних об'єктів на підставі договору потрібно керуватися загальними положеннями про конкретний договір із одночасним врахуванням особливостей правового режиму обмежено оборотоздатного об'єкта. Наприклад, при укладенні між продавцем та покупцем договору купівлі-продажу дикої тварини застосовуватимуться загальні положення про договір купівлі-продажу, які передбачені ЦК України, та, наприклад, норми Закону України «Про тваринний світ» № 2894-III від 13.12.2001 р., згідно зі статтею 7 якого законність набуття у приватну власність об'єктів тваринного світу повинна бути підтверджена відповідними документами, що засвідчують законність вилучення цих об'єктів із природного середовища, ввезення в Україну з інших країн, факту купівлі, обміну,

отримання у спадок тощо, які видаються в установленому законодавством порядку [128].

Цивільно-правові договори, які укладають щодо обмежено оборотоздатних об'єктів, характеризуються певними особливостями, які пов'язані зі звуженням обсягу одного із основних принципів цивільного права – свободи договору, який закріплено у пункті 3 частини 1 статті 3 ЦК України.

Принагідно зауважимо, що свобода договору також є центральним принципом у системі принципів договірної права Європейського Союзу, який викладено у Принципах європейського договірної права [165, с. 129].

Цей принцип є втіленням диспозитивності в цивільному праві, який відіграє основоположне значення для розвитку майнового обігу [13, с. 25]. Фіксація у головному кодифікованому акті цивільного права цієї засади розглядається як позитивний крок у напрямку демократизації правової системи України, вагомий фактор та важлива гарантія лібералізації суспільного життя [4, с. 5]. Як правильно зауважує О. С. Яворська, свобода договору можлива лише в умовах ринкової економіки. Потреба в більш широкій свободі договору, яка відповідатиме інтересам учасників суспільних відносин, продиктована економічними законами розвитку суспільства [188, с. 93].

Згідно із частиною 1 статті 627 ЦК України, сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору [171]. Варто мати на увазі, що ця стаття повною мірою не розкриває змісту свободи договору та залишає поза увагою, зокрема такі її прояви, як вступ особи у договірні відносини за вільним виявом власної волі, свобода у виборі сторонами форми договору, право сторін змінювати, розривати або продовжувати дію укладеного договору, встановлювати форми (міри) відповідальності за порушення договірних зобов'язань тощо [62, с. 4].

Попри свою значущість, принцип свободи договору не можна розглядати як абсолютний, оскільки за такого трактування виникатиме враження про вседозволеність дій у межах цивільних відносин, що призвело б до негативних наслідків. Очевидно, що він має межі своєї дії, які продиктовані імперативними

приписами актів цивільного законодавства, звичаями ділового обороту, вимогами розумності та справедливості.

На думку Н. Ю. Голубевої, наявність винятків обумовлена потребою у захисті суспільних інтересів у цілому та окремих індивідів, особливо в тих царинах економіки, які є природними монополіями або ж у яких можливим є порушення допустимих меж реалізації цивільних прав особами, які займають на ринку домінуюче становище [13, с. 29].

Зокрема, В. М. Никифорак деталізує цю думку та доходить висновку про існування залежності між межами законодавчих обмежень принципу свободи договору та економічної ситуації в державі. На його переконання, при рецесії держава схильна до більшого обмеження договірної свободи і, навпаки, в умовах економічної експансії активно поширюється ідеологія свободи договірних відносин [84, с. 105].

Обмеження свободи договору наявне тоді, коли цивільні відносини виникають щодо досліджуваних нами об'єктів. У разі, якщо предметом договірної зобов'язання виступає обмежено оборотоздатний об'єкт, сторони повинні зважати на особливий правовий режим, встановлений законодавцем для відповідного різновиду об'єктів цивільних прав. Останній являє собою сукупність специфічних правил про порядок набуття, користування, відчуження та передачі досліджуваних об'єктів, які при їх застосуванні можуть обмежувати свободу договору. Імперативність означених правил є безсумнівною.

Укладаючи договір, його сторони не можуть проігнорувати вимогу закону про те, що окремі об'єкти цивільних прав здатні перебувати у цивільному обороті лише за наявності спеціального дозволу. За такої умови, суб'єктний склад договірних зобов'язань обмежується власниками санкціонованих державою дозволів (ліцензій), що значно звужує можливість вільного вибору контрагента.

Відповідна вимога може однаково стосуватися як того, хто пропонує укласти договір, так і того, хто акцептує пропозицію [199, р. 2.3 –2.33]. До

прикладу, договір купівлі-продажу зброї укладають лише між продавцем, який отримав від органів поліції дозвіл на продаж зброї, та покупцем-власником дозволу на її придбання, що передбачено наказом Міністерства внутрішніх справ України № 622 від 21.08.1998 р.

Принагідно висловимо сподівання, що у найближчому майбутньому відносини, пов'язані з обігом цивільної вогнепальної зброї та бойових припасів до неї, у тому числі договірні, будуть комплексно урегульовані спеціальним законом. На цьому наголошують і В. В. Голубош [14, с. 167–168], О. В. Куций [58, с. 355].

Такий стан справ продиктований насамперед об'єктивною реальністю – повномасштабним вторгненням держави-агресорки. Із цього моменту суспільна підтримка процесів легалізації вогнепальної зброї досягла небачених з часу проголошення незалежності показників [28].

Як правильно зауважують С. В. Мельник та О. В. Грецьких нормативне регулювання цивільного обігу зброї в умовах воєнного стану є для України новою правовою проблемою і законодавчим викликом [72, с. 253]. Дослідження цієї проблематики завжди було актуальним питанням для української юридичної спільноти, проте у цей період часу вона набула ознак нагальності та потребує ще більшої уваги як від наукового співтовариства, так і законодавчого органу влади.

Одним із перших позитивних кроків у цьому напрямі доцільно вважати прийняття за основу проєкту Закону про право на цивільну вогнепальну зброю № 5708 від 25.06.2021 р. (надалі – Законопроект № 5708). Він покликаний, серед іншого, визначити вихідні засади обороту вогнепальної зброї, а також встановити загальні правила провадження господарської діяльності із виробництва, торгівлі, володіння, користування, розпорядження та ремонту вогнепальної цивільної зброї та бойових припасів до неї [131].

На наше глибоке переконання, його положення є революційними для вітчизняного законодавства, оскільки покликані змінити застарілі підходи до питань оборотоздатності окремих видів вогнепальної зброї.

Положеннями Законопроєкту № 5708 запропоновано врегулювати порядок укладення договорів відчуження цивільної вогнепальної зброї (як платного, так і безоплатного) фізичними та юридичними особами, а також торгівлі цим об'єктом цивільних прав. Аналізуючи пропонований порядок, виокремимо декілька недоліків, які варто врахувати при остаточному прийнятті закону.

По-перше, не зрозуміло, чому за юридичними особами закріплено право відчужувати цивільну вогнепальну зброю виключно іншим юридичним особам. З огляду на те, що для фізичних осіб передбачено право відчуження на користь будь-якої особи, видається правильним встановити аналогічне право і для юридичних осіб. У протилежному випадку, пропонований для них обсяг права виглядатиме не виправдано обмеженим.

По-друге, редакція частин 1 та 2 статті 41 проєкту закону № 5708 передбачає, що фізична та юридична особи можуть у встановленому порядку відчужувати належну їм цивільну вогнепальну зброю шляхом укладення цивільно-правових договорів, які підлягають нотаріальному посвідченню. Вказане формулювання не є достатньо однозначним. На перший погляд, йдеться про обов'язкове нотаріальне посвідчення будь-якого договору. В той же ж час, можна говорити, що під договорами, які підлягають нотаріальному посвідченню, маються на увазі лише ті, які повинні бути посвідчені у чітко передбачених законом випадках.

Зауважимо, що у частині 11 статті 41 Законопроєкту № 5708 застосовано перший підхід, оскільки перед формулюванням, «який підлягає нотаріальному посвідченню», перераховано договори відчуження, які можуть опосередковувати договірні відносини сторін, а саме купівля-продаж, дарування, міна. При цьому автори законопроєкту не дають відповіді на запитання, чи є перелік згаданих договорів вичерпним, чи ні?

Отже, в одних випадках відбувається конкретизація різновидів договорів, що підлягають нотаріальному посвідченню, а в інших – ні, що свідчить про

недосконалість правотворчої техніки, застосованої при викладенні змісту статті.

Зважаючи на це, з метою забезпечення єдності у розумінні, видається правильним доповнити статтю 41 самостійним пунктом із наступним формулюванням: цивільно-правові договори про відчуження цивільної вогнепальної зброї укладають у письмовій формі та підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню.

По-третє, положення законопроекту доволі суперечливо визначають статус фізичної особи-підприємця у сфері обігу вогнепальної зброї. У статті 13 передбачено, що суб'єктом ведення Єдиного державного реєстру цивільної вогнепальної зброї є фізичні особи-підприємці, які провадять господарську діяльність з виробництва та ремонту, а також торгівлі вогнепальною зброєю відповідно до отриманої ліцензії. Проте, згідно зі статтею 40, яка врегульовує питання виробництва і ремонту цивільної вогнепальної зброї та бойових припасів до неї, лише юридичні особи вправі виробляти зброю, а право ремонту належить у т. ч. фізичній особі-підприємцю. Аналогічно й у випадку з торгівлею, здійснення якої є прерогативою юридичних осіб.

Отже, задля взаємоузгодження окремих приписів законопроекту, правильно було б наділити фізичних осіб-підприємців правом на торгівлю вогнепальною зброєю та можливістю її виробництва.

По-четверте, статтю 41 законопроекту доцільно доповнити нормою про те, що залежно від різновиду договору відчуження до нього застосовуватимуться загальні положення ЦК України про порядок укладення та виконання відповідного договору. Наприклад, якщо договірні відносини сторін опосередковані оплатним договором, то відповідні правовідносини врегульовуватимуться Главою 54 «Купівля-продаж»; якщо ж говорити про безоплатні договори, то застосовуванню підлягатимуть норми Глави 55 «Дарування».

По-п'яте, зважаючи на запропоновані авторами законопроекту особливості правового режиму цивільної вогнепальної зброї, загальних

положень ЦК України буде недостатньо для належного унормування відносин передачі у власність цього обмежено оборотоздатного об'єкта. Це зумовлює потребу у виокремленні особливостей укладення таких договорів на рівні спеціального законодавства.

У контексті цього питання стаття 41 Законопроєкту № 5708 містить лише загальну вказівку на те, що порядок відчуження зброї встановлює Кабінет Міністрів України. На наше переконання, цього недостатньо для забезпечення стабільності договірних відносин та гарантування дотримання прав та інтересів кожної зі сторін договору.

Ми вважаємо, що на рівні закону правильно було б закріпити перелік істотних умов договорів про відчуження цивільної вогнепальної зброї. Така необхідність впливає безпосередньо із приписів частини 1 статті 638 ЦК України, відповідно до якої істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні [131].

Як зазначає В. В. Луць, коло істотних умов, які названі такими законом, можна визначити, дослідивши норми ЦК України і спеціальних нормативних актів, що регулюють цей вид договірних відносин [65, с. 142].

Проаналізувавши положення Законопроєкту № 5708, пропонуємо виділити у ньому окрему статтю, присвячену істотним умовам договору про відчуження цивільної вогнепальної зброї, та виокремити серед таких умов наступні.

Згідно із усталеним підходом істотною умовою договору варто вважати умову про предмет. Це єдина умова, яка необхідна для всіх без винятку договорів. Усі інші умови договору можуть бути істотними у двох випадках: якщо це потрібно для врегулювання відповідного різновиду договору та коли сторони за власною ініціативою включають їх у зміст свого договору [74, с. 38].

Предметом досліджуваних договорів може бути цивільна вогнепальна зброя, основні частини до неї, що мають маркування та бойові припаси. Однією із умов відчуження перелічених об'єктів є те, що вони не повинні бути

внесеними до переліку тих, які заборонені до цивільного обороту або для яких встановлені спеціальні правила обороту.

У договорі варто вказувати ідентифікаційні ознаки його предмета, а саме відомості про виробника, вид, марку, модель, маркування, калібр, номер та рік випуску зброї, а також його класифікаційну належність (категорія, конструкція тощо). Важливо, щоб предметом договору виступала лише та зброя, яку обліковує держава та внесена до відповідного державного реєстру.

У разі, якщо укладається оплатний договір, то істотною умовою варто визнавати також умову про ціну та/або порядок її визначення. Грошова сума, яка підлягатиме сплаті, може встановлюватися за взаємною згодою сторін, беручи до уваги особливі характеристики предмета договору, його значення для відчужувача, цін, що звичайно склалися на ринку на аналогічний товар тощо.

Враховуючи те, що зброя є об'єктом обмеженим в обороті, обов'язковою умовою укладення договору про її відчуження є також наявність дозвільних документів на неї, які підтверджуватимуть право власності відчужувача та права набувача придбавати, володіти, користуватися і розпоряджатися вогнепальною зброєю.

До інших істотних умов договору варто віднести ті, щодо яких за наполяганням однієї або двох сторін має бути досягнуто взаємної згоди. Це можуть бути умови щодо місця виконання договору, строків передачі зброї у власність та проведення оплати, забезпечення виконання зобов'язань за договором, прав та обов'язків сторін, якості предмета договору, відповідальності за невиконання договірних зобов'язань, порядку розірвання договору та урегулювання спорів і т. д.

Отже, для досягнення поставлених цілей Законопроект № 5708 повинен бути доопрацьованим з урахуванням здійснених нами зауважень та запропонованих змін і доповнень. Вважаємо, що тільки належно визначений правовий режим вогнепальної зброї як обмежено оборотоздатного об'єкта можна вважати гарантом дотримання принципу верховенства права та стабільності розвитку суспільних відносин. Щоб закласти ґрунтовний

нормативний базис у сфері цивільного обороту вогнепальної зброї, законодавцю варто виважено та всесторонньо підходити до викладу положень майбутнього нормативно-правового акту.

Перевірка наявності спеціального дозволу на об'єкт цивільних прав має вирішальне значення для можливості укладення договорів. Його відсутність позбавляє права розпоряджатись об'єктом та унеможливорює судовий захист прав відчужувача невластника. Вказане підтверджується судовою практикою. Так, у межах господарської справи № 909/952/16 суди розглядають спір між двома юридичними особами про зобов'язання повернути диких тварин, а саме самок та самців оленя благородного, оленя плямистого, лані європейської, бізона та муфлона європейського, які були передані відповідачу згідно із договором про передачу тварин на тимчасове утримання.

В обґрунтуванні позовних вимог позивач посилався на закінчення терміну дії вказаного вище договору та на відмову відповідача повернути йому переданих тварин. Відповідач своєю чергою заперечував факт виникнення між сторонами договірних відносин та зазначав, що тварин завезено за усними вказівками директора підприємства без жодних документів, які б свідчили про їх походження; так само за вказівками директора побудовано вольєри для цих тварин та здійснено заготівлю сіна для їх утримання.

Справу розглядали протягом тривалого часу суди першої, апеляційної та касаційної інстанцій. За результатами її розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду залишив без змін рішення судів нижчих інстанцій про відмову у задоволенні позовних вимог. При ухваленні остаточного судового рішення суд касаційної інстанції керувався тим, що висновком експерта підтверджується, що на договорі й актах приймання-передачі тварин відтиски печаток нанесено рельєфним кліше печаток сторін не в той час, яким вони датовані. Крім цього, він зазначив, що судами попередніх інстанцій не встановлено, а матеріали справи не містять доказів оплати вартості придбаних тварин та законності їх набуття позивачем у приватну власність; дозволів на спеціальне використання об'єктів тваринного світу, на їх

переміщення, ветеринарних сертифікатів, паспортів, свідоцтв, доказів походження тварин та їх віку. Незважаючи на тривалий розгляд справи, позивач не надав жодного із перелічених доказів до суду [93].

Ще одним прикладом є цивільна справа № 369/11197/16-ц, предметом якої були матеріально-правові вимоги фізичної особи до юридичної особи про визнання права власності та витребування майна з чужого незаконного володіння, а саме дельфінів афаліна, південноамериканських морських котиків та північних морських котиків.

У межах цієї справи позивач посилався на те, що між ним та відповідачем укладено договори купівлі-продажу, на підставі яких він набув право власності на морських тварин. Надалі позивач передав їх в оренду відповідачу на підставі окремого договору. Оскільки після повідомлення про припинення договору найму відповідач відмовився повертати тварин разом із їх приплодом, вважаючи, що він набув прав власності на них унаслідок великих витрат на утримання, позивач просив суд захистити його право власності.

Рішенням Києво-Святошинського районного суду Київської області від 22.12.2016 р. позов було задоволено [136], проте за результатами його апеляційного перегляду Апеляційний суд Київської області дійшов висновку про наявність підстав для скасування вказаного рішення та відмови у задоволенні позовних вимог.

Суд апеляційної інстанції вказав, що для правильного вирішення спору у цій справі необхідно перевірити докази належності спірного майна позивачеві. Застосовуючи правові норми для вирішення спору, суд, серед іншого, вказав, що чорноморські дельфіни афаліни є тваринами, занесеними до Червоної книги України, а тому законність набуття їх у приватну власність повинна бути підтверджена відповідними документами. Сторонами було надано дозвіл для підтвердження права власності на дельфінів, проте згідно із його змістом дельфіни, які були добуті за ним, підлягають поверненню до природного середовища до 20.09.2009 р.

Зі змісту рішення Апеляційного суду Київської області вбачається, що договір оренди було укладено 26.09.2009 р., тобто після закінчення строку дії дозволу на морських тварин. Відтак, вказаний вище висновок суду свідчить про визнання відповідного дозволу неналежним та недопустимим доказом права власності позивача [136].

Потрібно розуміти, що вимога щодо наявності спеціального дозволу не завжди стосується обох суб'єктів договірної зобов'язання. Наприклад, коли йдеться про введення у цивільний оборот алкогольних напоїв, то ліцензія на торгівлю ними повинна бути лише у продавця. Покупцеві для купівлі алкогольного напою спеціальний дозвіл не потрібен. Натомість, обов'язковою умовою придбання є досягнення ним встановленого законом віку.

Продовжуючи дискутувати про обмеження принципу свободи договору, зазначимо, що дозволи, які видає держава, у переважній більшості випадків мають строк дії, протягом якого допускатиметься перебування об'єкта цивільних прав у обороті. Зокрема, дозволи на придбання вибухових матеріалів надають на строк до 6 місяців [108]. Закінчення строку дії дозволу позбавляє особу права вчиняти будь-які юридично значущі дії щодо відповідного об'єкта цивільних прав [199, р. 2.33].

За таких умов загальний строк договору не повинен перевищувати строку дії дозволів, виданого особі, яка передає обмежено оборотоздатний об'єкт, та особі, яка приймає його. Тому, при укладенні, наприклад, договору оренди наймач та наймодавець будуть позбавлені можливості погодити строк користування більший, ніж той, на який кожному із них видано спеціальний дозвіл. При цьому, у разі, якщо в договорі не буде встановлено строку, то до правовідносин сторін не застосовуватимуться приписи частини 2 статті 763 ЦК України, про укладення договору найму на невизначений строк [171]. Загальний строк договору у цьому випадку визначатиметься загальним строком дії дозволів, а вирішальне значення матиме той дозвіл, строк якого спливає раніше.

Зважаючи на це, пропонуємо закріпити у Главі 58 ЦК України положення про те, що у випадку, якщо предметом договору оренди (найму) виступає річ, яка обмежена в обороті та може перебувати у ньому лише за наявності спеціального дозволу, договір оренди (найму) може укладатися на строк, що не перевищує загального строку дозволу, виданого тій стороні договору (наймодавцеві або наймачеві), у якої строк дії такого дозволу спливає раніше.

Із моментом закінчення строку дії дозволу доцільно пов'язувати момент закінчення строку дії договору та неможливості майбутнього виникнення між сторонами взаємних прав та обов'язків, що випливали із такого договору. Однак, незважаючи на закінчення строку дії договору, ті зобов'язання, які існували на момент його закінчення, автоматично не припиняються, а продовжують діяти до моменту припинення на підставах, встановлених договором або законом (за домовленістю сторін, прощенням боргу та ін.).

У разі, якщо дія дозволу закінчилася або такий дозвіл було анульовано (скасовано) у встановленому порядку, то правових підстав для перебування об'єкта цивільних прав у цивільному обороті більше немає. Відтак, якщо особа, якій було передано відповідний об'єкт у користування, продовжує вилучати з нього корисні властивості, одержувати плоди і доходи, з метою задоволення власних потреб, то такі її дії є протиправними та прямо суперечать закону.

У таких випадках видається правильним встановити на законодавчому рівні обов'язок особи наймодавця із передачі об'єкта цивільних прав у найкоротші строки у відання повноважних органів державної влади. Схожий порядок закріплено у Главі 4 Розділу I наказу Міністерства внутрішніх справ України № 622 від 21.08.1998 р., відповідно до якого після анулювання дозволу на придбання, зберігання, носіння зброї, основних частин зброї та пристроїв власник зобов'язаний здати зброю (за наявності – основні частини зброї) чи пристрій, патрони і боєприпаси до них до органу поліції та прийняти рішення щодо подальшого її переоформлення чи реалізації [108].

Ми вважаємо, що покладення такого обов'язку на наймача є невинуватим, оскільки його право є похідним від права наймодавця. Саме

передача власником речі у користування спричинила виникнення відповідного права у наймача, а тому у нього наявний лише обов'язок у добровільному порядку повернути річ наймодавцеві.

Зауважимо, що якщо строк дії дозволу наймача сплив першим або саме його дозвіл було анульовано (скасовано), то вимога наймодавця щодо повернення речі за своєю правовою природою спрямована на захист права власності, яке засвідчене чинним дозволом. Якщо ж першим спливає строк дозволу наймодавця або анульовано (скасовано) саме його дозвіл, то дії щодо повернення речі спрямовані виключно на виконання імперативного нормативного припису, який ми пропонуємо закріпити у законі.

На вимогу наймодавця орендар зобов'язаний негайно повернути першому річ, яка була передана йому за договором. Повернення предмета оренди із затримкою або відмова у вчиненні таких дій не повинні передбачати відповідальність орендодавця за несвоєчасну передачу відповідної речі органам державної влади, за умови вчинення ним усіх можливих дій, спрямованих на її повернення (звернення із претензією-вимогою, подання до суду позову про повернення переданої в оренду речі та ін.).

Що стосується об'єктів із суб'єктно визначеним статусом належності, то при укладенні щодо них договорів скорочується коло контрагентів, з якими той чи інший договір може бути укладено. Зокрема, землі оборони не можуть бути відчужені на користь суб'єктів права приватної та комунальної власності, оскільки згідно зі статтею 77 ЗК України вони належать до виключної власності держави [30].

На перший погляд, видається, що встановлене обмеження унеможливило укладення договорів відчуження обмежено оборотоздатних об'єктів. Натомість до способів залучення їх до цивільного обороту належать, зокрема договори користування. Разом із цим ми переконані, що відповідне твердження не є аксіомою та може бути спростованим. Йдеться, наприклад, про договори купівлі-продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Обіг таких земель є обмеженим, оскільки вони можуть набуватися у власність лише

тими суб'єктами, перелік яких визначено у статті 130 ЗК України [30], а їх договірна передача у власність іноземцям виключається.

Враховуючи скасування мораторію, відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення можливе за договором купівлі-продажу, якщо його сторони є громадянами України [199, р. 2.33–2.34].

Вплив запроваджених законодавцем обмежень обороту досліджуваних об'єктів на можливість сторін обирати договірну конструкцію, що врегульовуватиме їхні правовідносини, є доволі значним. Говорячи у цьому контексті, згадаймо про донорські органи людини, які, як слушно зазначають В. Л. Скрипник [141, с. 67] та О. М. Лісничка [60, с. 174], доцільно вважати об'єктами цивільних прав, специфічним самостійним предметом цивільно-правових угод, обмеженим у цивільному обороті.

Акти міжнародного характеру доволі однозначно вирішують питання комерційного обороту людських органів. Декларацією з трансплантації органів людини, прийнятою на 39-й Всесвітній медичній асамблеї в Мадриді (Іспанія) у жовтні 1987 року засуджується купівля-продаж людських органів для трансплантації [192]. Також резолюцією Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я ВНА 63.22 «Трансплантація органів і тканин людини» від 21.05.2010 р., прийнятою на 63-й сесії ВАОЗ, затверджено оновлені Керівні принципи ВООЗ із трансплантації клітин, тканин та органів людини. Одним із головних завдань цієї резолюції є запобігання шкоді, заподіяній з метою отримання фінансової вигоди або іншої подібної вигоди при проведенні операцій з частинами людського тіла, включаючи торгівлю органами та трансплантаційний туризм [198].

Щодо вітчизняного законодавства, то актуальна редакція Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» № 2427-VIII від 17.05.2018 р. також встановлює заборону на укладання або пропонування укладення договорів, що передбачають купівлю-продаж анатомічних матеріалів людини [107], хоча зовсім нещодавно цим законом допускалась можливість

обміну анатомічними матеріалами людини шляхом їх купівлі-продажу у рамках міжнародного співробітництва.

Зважаючи на моральну та етичну сторони питання, вважаємо цілком виправданим існування заборони на отримання матеріальної вигоди від торгівлі органами людини. У цій ситуації обмеження принципу свободи договору є результатом дотримання законодавцем балансу між публічними і приватними інтересами, що є позитивним прикладом реалізації державою соціальної функції [199, р. 2.34–2.35].

Доцільно зважати, що вказана вище заборона не означає повного позбавлення учасників приватноправових відносин можливості договірною залучення органів людини до цивільного обороту. Варто погодитись із думкою І. В. Спасибо-Фатєєвої, яка відзначає, що вилучені органи людини як об'єкти права можуть так чи інакше використовуватися (для пересадки й в інших медичних цілях). Поряд із цим, вони здатні підлягати науковим розробкам, що свідчить про їх застосування у сфері інтелектуальної власності [154, с. 15].

Природні властивості обмеженого в обороті об'єкта також можуть звужувати перелік договірних конструкцій, які допускають його передачу від однієї особи до іншої. Зокрема, щодо електроенергії можуть укладатися договори постачання через приєднану мережу, купівлі-продажу та ін. Водночас укладення щодо цього об'єкта цивільних прав договорів зберігання, оренди, позички виключається.

3.2. Перехід прав на обмежені у цивільному обороті об'єкти у порядку правонаступництва

Положеннями частини 1 статті 178 ЦК України передбачено, що об'єкти цивільних прав можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи

до іншої в порядку правонаступництва [171].

Категорія правонаступництва є загальнопоширеною у правовій науці. Її зміст зводиться до переходу прав та (або) обов'язків від однієї особи, якій ці права та обов'язки належали (ауктора), до іншої (сукцесора). Відповідний перехід обумовлений або об'єктивним спотворенням структури цивільного правовідношення (смерть фізичної особи, припинення юридичної особи) або суб'єктивною необхідністю зміни (відступлення права вимоги тощо) [46, с. 49].

Як вдало зауважує А. О. Гелич, ключовим у правонаступництві є факт передачі права однією особою та його прийняття іншою. Факт втрати права та його набуття важливої ролі не відіграє. Саме передача права, а не його втрата, і наступництво іншим суб'єктом визначає похідний характер правонабуття, що відбувається і становить суть юридичної категорії правонаступництва [10, с. 177].

Виступаючи похідною підставою для правонабуття, правонаступництво призводить до зміни суб'єктного складу цивільного правовідношення. Один із суб'єктів «виходить» з його структури, а його місце займає інший, що набуває право. У результаті попереднє правовідношення продовжує існувати у видозміненому вигляді, а на його місці нового правовідношення не виникає.

До нового суб'єкта, як правило, переходять право в обсязі, тотожному обсягу права правопередника, а також відповідні обов'язки. Наприклад, при наступництві права власності на річ до сукцесора переходять усі правомочності, що становлять зміст згаданого права (володіння, користування, розпорядження) та обов'язки, що пов'язані із правом власності на річ.

Означений вище підхід до розуміння правонаступництва вважається класичним у правовій науці та іменується транслятивним.

Поряд із цим, А. С. Сліпченко зауважує, що правонаступництво допускає як передачу права з усіма його правомочностями, так і лише частини правомочностей, що змістовно наповнюють таке право. При цьому юридичний титул може зберігатися або ж ні [149, с. 10]. Наприклад, при передачі ауктором в оренду майна, його правовий статус власника не припиняється, а до сукцесора

переходять тільки правомочності володіння та користування.

З огляду на таку диференціацію, залежно від тотожності права правопередника та правонаступника поряд із транслятивним виокремлюють також конститутивне правонаступництво. Конститутивне правонабуття не призводить до заміни суб'єкта-володільця права внаслідок переходу такого права до іншої особи. Початковий правовласник із взаємодії не вибуває, а право сукцесора встановлюється на підставі права ауктора, однак без втрати останнім цього права в цілому та/або окремих правомочностей, які входять до його складу [18, с. 84].

У контексті цього дослідження потрібно також згадати про класифікацію правонаступництва на універсальне та сингулярне, в основу якої покладено критерій обсягу прав та обов'язків, що переходять до наступника. Універсальне наступництво наявне в тих випадках, коли відбувається перехід усього комплексу прав та обов'язків від правопередника до правонаступника. Своєю чергою сингулярне правонаступництво передбачає перехід лише частини прав та обов'язків, які належали ауктору.

Варто зазначити, що правонаступництво забезпечує оборот об'єктів цивільних прав, у тому числі й тих, щодо яких запроваджено спеціальний правовий режим. Досліджуючи співвідношення поняття « правонаступництво » та « цивільний оборот », А. О. Гелич визначає перше як спосіб досягнення відчуження об'єктів цивільних прав та їх перехід від ауктора до сукцесора способами іншими, ніж відчуження. Саме в якості встановлення того чи іншого права щодо об'єктів матеріального світу, об'єкти розглядають з погляду їх знаходження в цивільному обороті, що й визначає оборотоздатність об'єктів цивільних прав [9, с. 11].

Своєю чергою А. С. Сліпченко визначає правонаступництво як одну із форм цивільного обороту. Він розглядає його як динаміку, в результаті якої відбувається перехід суб'єктивних прав (обов'язків), та на основі цього висновує, що об'єктом правонаступництва є відповідні суб'єктивні права (обов'язки), адже щодо них виникає процес перенесення. Згідно із його

позицією цивільний оборот і правонаступництво пов'язані між собою поняття, проте їх ототожнення не є виправданим. Ключова відмінність полягає у функціональній самостійності їх об'єкта. Динаміка об'єктів цивільного обороту забезпечує доступ певної кількості суб'єктів, оскільки саме об'єкти цивільних прав здатні задовольняти потреби учасників цивільних правовідносин. Динаміка об'єктів правонаступництва тільки юридично оформлює відповідні відносини та забезпечує правомірний доступ до тих чи інших благ, їх динаміку [148, с. 88–89].

Інститут правонаступництва, який активно використовується у різноманітних сферах суспільного життя та має усталені алгоритми дії, набуває якісно нової форми, ускладненої «перебуванням» у його межах об'єктів зі спеціальним правовим режимом. Специфічні властивості обмежено оборотоздатних об'єктів у сукупності із запровадженням щодо них особливим правовим режимом неминуче впливають та видозмінюють порядок переходу прав на них.

Найбільш ілюстративно означене вище твердження проявляється при спадкуванні, а також при переході прав на обмежено оборотоздатні об'єкти у разі реорганізації юридичних осіб. Тому пропонуємо перейти до безпосереднього висвітлення особливостей правонаступництва у кожному із цих випадків.

Спадкування вважається історично першою формою правонаступництва, в якій найбільш повно виражена ідея транслятивного правонаступництва [57, с. 40]. В. В. Маньковський також відносить спадкування до категорії правопереносного. Він висновує, що використання конститутивного правонаступництва для характеристики спадкування є неможливим, оскільки перше не можна вважати правонаступництвом у чистому вигляді [68, с. 91].

Окрім цього, за загальним правилом, спадкування відносять до універсальної форми правонаступництва, що полягає у такому: 1) спадщина переходить до спадкоємців як єдине ціле; 2) безпосередність, яка виявляється у тому, що спадкоємець набуває спадщину безпосередньо від спадкодавця без

попередньої передачі її третім особам; 3) одномоментність переходу спадщини до спадкоємців з часу її відкриття незалежно від часу прийняття та державної реєстрації; 4) права та обов'язки, що належали спадкодавцеві, переходять до спадкоємців у незмінному вигляді в тому складі, обсязі та вартісному виразі, які існували на час відкриття спадщини; 5) безумовність і беззастережність актів прийняття спадщини та відмови від її прийняття [57, с. 47].

Особливості спадкового наступництва прав на обмежено оборотоздатні об'єкти потрібно досліджувати крізь призму загальних положень Книги шостої «Спадкове право» ЦК України.

У статті 1216 ЦК України закріплено легальну дефініцію цього поняття, під яким доцільно розуміти перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) [171].

Зважаючи на те, що спадкування пов'язується виключно із юридичним фактом смерті фізичної особи або оголошення її померлою, то права на обмежено оборотоздатні об'єкти не можуть переходити в порядку спадкового правонаступництва від юридичних осіб, держави, територіальних громад та інших суб'єктів цивільних відносин.

Обмеження суб'єкта спадкодавця впливає також на перелік об'єктів, права на які здатні до переходу до правонаступників. Такий висновок пов'язаний із тим, що відповідно до абзацу 2 частини 2 статті 178 ЦК України досліджувані об'єкти належать виключно певним особам [171], а закон може не виокремлювати серед них фізичних осіб суб'єктів права приватної власності. Йдеться, наприклад, про землі оборони, як об'єкти права виключно державної власності.

Аналіз норми статті 1218 ЦК України засвідчує, що національний законодавець розглядає спадкування лише як перехід прав та обов'язків, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті (спадщина) [171], а не обмежено оборотоздатних об'єктів як таких.

Вказане відрізняє його, наприклад, від договірної відчуження (купівля-

продаж, дарування та ін.), за якого, як правило, відбувається передача об'єкта. Зауважимо, що оскільки в обмеженому обігу перебувають саме об'єкти цивільних прав, а не права на них, то права на об'єкт виступають елементом правового механізму забезпечення переходу відповідного об'єкта.

Закріплений у цивільному кодексі підхід, на наше переконання, є цілком правильним, адже створює умови, за яких при спадкуванні відбувається перехід підтверджених прав на об'єкт, існування яких можливо перевірити, а також виключає випадки передачі спадкодавцем об'єкта, який може перебувати у нього, однак за невідомих підстав.

При цьому належність конкретних прав спадкодавцеві означає реальну можливість здійснення ним правомочностей володіння, користування та розпорядження об'єктами цивільних прав, що посвідчена документами відповідного характеру та/або передбачена законом.

Отже, фізичний перехід від спадкодавця до спадкоємця об'єкта цивільних прав можливий лише за наявності у першого права на нього, яке входить до складу спадщини. Об'єкти, щодо яких у нього не виникло жодних прав на момент відкриття спадщини, до правонаступників переходити не можуть.

Зазначене має важливе значення при спадкуванні прав на обмежено оборотоздатні об'єкти, адже такі об'єкти можуть належати тільки певним учасникам обороту або перебувати у цивільному обороті за спеціальним дозволом.

Встановлення належності прав на обмежено оборотоздатні об'єкти конкретній особі передбачає перевірку дотримання нею вимог абзацу 2 частини 2 статті 178 ЦК України. Отриманий результат має вирішальне значення на практиці, оскільки впливає на здатність передачі права в порядку спадкового правонаступництва.

Особливістю спадкування прав на досліджувані об'єкти є те, що визначені ЦК України вимоги беззастережно стосуються як спадкодавця, так і його спадкоємців. Без спеціального дозволу спадкодавець не передасть, а правонаступник не зможе успадкувати права на об'єкт цивільних прав, навіть

якщо в силу закону або заповіту він визначений як спадкоємець.

Якщо спадкодавець на момент відкриття спадщини володів спеціальною правосуб'єктністю, то спадкоємець, який має намір набути в порядку спадкового правонаступництва права на обмежено оборотоздатний об'єкт, повинен у встановленому законом порядку звернутися до компетентного органу та отримати потрібний дозвіл [180, с. 213–214]. Наприклад, якщо спадкоємець бажає залишити у власності та користуватися мисливською нарізною або гладкоствольною вогнепальною зброєю, він зобов'язаний зареєструвати права на неї у нормативно встановленому порядку.

У разі, якщо спадкодавець та спадкоємець не віднесені законом до категорії осіб, яким може належати відповідний різновид об'єктів цивільних прав, то спадкування виключається. Принагідно зауважимо, що у таких випадках законодавець може допускати спадкування прав на конкретний об'єкт, однак із встановленням подальших умов його перебування в обороті. Наприклад, незважаючи на те, що іноземці та особи без громадянства не належать до переліку суб'єктів права власності на землі сільськогосподарського призначення, вони згідно із частиною 4 статті 81 ЗК України можуть приймати їх у спадщину, однак протягом року повинні відчужити такі землі [30].

Ми солідарні із позицією В. М. Скрипника, який вважає, що відмова у видачі спеціального дозволу на обмежені в цивільному обороті речі або позбавлення спадкоємця права набувати у власність таку річ, передбачають подальше її оплатне відчуження [144, с. 39]. Механізм продажу речі та компенсація спадкоємцеві її вартості повинні відбуватися у чітко визначеному законом порядку.

Зважаючи на встановлені законом рамки обороту об'єктів цивільних прав та особливості їх правового режиму, постає низка запитань, пов'язаних із особливостями прийняття спадкоємцями спадщини, зокрема: «Який порядок прийняття спадщини, до складу якої входять права на обмежено оборотоздатні об'єкти?»; «Що відбувається із об'єктом цивільних прав до моменту отримання спадкоємцем документа дозвільного характеру?» тощо.

На жаль, відповіді на вищенаведені запитання не завжди є очевидними, а їх пошук не обов'язково означає беззаперечне досягнення бажаного результату.

Актуальна редакція ЦК України містить лише загальні положення про спадкування та не передбачає особливого порядку переходу прав на обмежено оборотоздатні об'єкти. У Книзі шостій не міститься узагальненого положення про те, що особливості спадкування прав на окремі об'єкти цивільних прав встановлюються законом або про те, що спадкування таких прав повинно відбуватися з урахуванням умов та обмежень, визначених законом. Відсутня також і вказівка про спадкування прав на обмежено оборотоздатні об'єкти на загальних підставах.

Винятком може слугувати норма частини 1 статті 1225 ЦК України, яка все ж передбачає, що право власності на земельну ділянку переходить до спадкоємців на загальних підставах, зі збереженням її цільового призначення [171].

Той факт, що ЦК України залишає поза межами правового унормування питання, які стосуються порядку переходу прав на обмежено оборотоздатні об'єкти, негативно позначається на визначеності спадкових відносин та динаміці їх розвитку, ускладнює правозастосування та порушує вимогу щодо якості закону.

Враховуючи це, ми переконані, що основний акт цивільного законодавства повинен зазнати змін шляхом доповнення запропонованими нами вище положеннями.

Оскільки окремого нормативного акту, який би комплексно урегулював правовідносини щодо обмежено оборотоздатних об'єктів, у тому числі про спадкування прав на них, не прийнято, видається правильним при з'ясуванні порядку спадкування прав на конкретний об'єкт керуватися нормами права, які опосередковують спадкові правовідносини, тобто ЦК України, а також тими нормативними приписами, які визначають особливості обороту цього об'єкта.

Проте, навіть за таких умов, заповнити усі прогалини, пов'язані із

досліджуваною тематикою, неможливо, що обумовлено недосконалістю законодавства. В окремих випадках взагалі не зрозуміло, як необхідно діяти спадкоємцям. Наприклад, якщо до складу спадщини входять права на тварин, які віднесені до Червоної книги України.

У своєму дослідженні Н. Л. Бондаренко-Зелінська, М. В. Бориславська та О. М. Трач також наголошують на відсутності чіткої регламентації алгоритму дій спадкоємців чи особи, яка здійснюватиме охорону спадкового майна щодо спадщини, до складу якої входять права на наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори. При цьому вони вважають, що права на перелічені об'єкти хоча й входять до складу спадщини, проте не можуть перейти до спадкоємців з огляду на дії заборон, встановлених чинним законодавством [5, с. 46].

Неможливість переходу прав на такі речовини є цілком виправданим, зважаючи на те, що вони могли бути призначені лікарем спадкодавцеві в індивідуальних цілях (для лікування), що виключає їх використання іншими особами. Відтак, передача у відповідні заклади та подальше знищення повинні визнаватись обов'язковою завершальною складовою процесу їх цивільного обороту [180, с. 214–215].

Доречно констатувати, що порядок спадкування прав на зброю є одним із найбільш урегульованих. Зокрема, порядку дій спадкоємців при успадкуванні прав на окремі види зброї присвячені пункти 12.2., 12.15., 12.16. Глави 12 Розділу II наказу Міністерства внутрішніх справ України № 622 від 21.08.1998 р.

Поряд із цим, він не позбавлений недоліків. Н. Д. Когут звертає увагу на те, що на нормативному рівні не передбачено суб'єкта, відповідального за передачу зброї на зберігання уповноваженим органам державної влади. У пошуках найбільш збалансованого підходу до вирішення означеної проблеми, вона пропонує покласти на працівників поліції обов'язок перевіряти, чи був спадкодавець власником зброї. Якщо так, то необхідно уповноважити їх на вилучення зброї за місцем зберігання на підставі акта приймання-передачі

негайно після смерті особи [36, с. 22–23].

На аналогічну проблему звертає увагу також і Г. Л. Крушельницька. Науковиця, аналізуючи положення наказу Міністерства внутрішніх справ України № 622 від 21.08.1998 р., слушно відзначає, що законодавство чітко не визначає момент, із якого відраховується п'ятиденний термін, протягом якого зброю особи, що померла, необхідно здати на тимчасове зберігання до органів внутрішніх справ, не визначає змісту поняття «близькі родичі» тощо [49, с. 16].

На доповнення зазначимо, що норми наказу Міністерства внутрішніх справ України № 622 від 21.08.1998 р. прямо не закріплюють права спадкоємців на відшкодування вартості зброї, яка на підставі абзацу 3 пункту 12.16 була реалізована в установленому порядку особі, що має дозвіл органів поліції на придбання зброї, основних частин зброї, пристрою, або здана на реалізацію в магазин з торгівлі зброєю, спеціальними засобами активної оборони, а також не передбачають порядку такого відшкодування і методики розрахунку його розміру.

Згадану прогалину частково запропоновано усунути статтею 30 проекту Закону про право на цивільну вогнепальну зброю № 5708 від 25.06.2021 р., у якій сформульовано право спадкоємця у разі неприйняття спадщини на відшкодування вартості зброї та боєприпасів, які були продані уповноваженими органами [131].

Зауважимо, що навіть у випадку прийняття цього законопроекту, одразу не вдасться урегулювати відносини спадкування прав на окремі види зброї, адже на його виконання повинні бути розроблені та прийняті підзаконні нормативно-правові акти із викладенням у них, зокрема процедури зберігання, продажу зброї, тимчасово вилученої у померлої особи, а також методики визначення розміру відшкодування спадкоємцям, що потребує часу [180, с. 215].

Перехід прав на обмежено оборотоздатні об'єкти в порядку правонаступництва можливий також у випадку проведення реорганізації юридичних осіб. Питання пов'язані із порядком, формами та особливостями

реорганізації юридичних осіб урегульовані приписами статей 104–112 ЦК України, нормами Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» № 755-IV від 15.05.2003 р. (надалі – Закон № 755-IV), а також положеннями Господарського кодексу України.

Відповідно до частини 1 статті 104 ЦК України юридична особа припиняється в результаті реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації. У разі реорганізації юридичних осіб майно, права та обов'язки переходять до правонаступників. У своєму дисертаційному дослідженні Ю. М. Юркевич визначає припинення юридичних осіб з правонаступництвом як склад юридичних фактів, пов'язаний із переходом єдиного майнового комплексу юридичних осіб-правопередників до їх правонаступників, у результаті якого відбувається припинення юридичних осіб-правопередників та, як правило, утворення нових юридичних осіб (за винятком приєднання, у результаті якого відбувається лише припинення юридичних осіб). Представник львівської школи права також зазначає, що означений вище термін за своїм змістом є вузьчим, ніж поняття «реорганізація» та входить до складу останнього. Серед форм реорганізації він виокремлює виділ, злиття, приєднання, поділ та перетворення юридичної особи, а « правонаступницького» – лише останні чотири із перерахованих форм [183, с. 189].

У юридичній літературі стрижнем та визначальною рисою реорганізації визначають універсальне правонаступництво [77, с. 98]. Як зазначає Л. В. Сіщук, на думку більшості вчених, перехід майна юридичної особи в порядку універсального правонаступництва виступає єдиною спільною рисою для усіх форм реорганізації [140, с. 34].

З означеним твердженням можна погодитися лише частково, адже злиття, приєднання, поділ та перетворення дійсно передбачають перехід до правонаступника усього комплексу прав та обов'язків ауктора. Проте, як слушно зауважують Г. Б. Яновицька та В. О. Кучера, у деяких випадках

реорганізації юридичних осіб відбувається часткове правонаступництво [169, с. 226]. Погодимось із думкою Д. В. Жекова про те, що під час виділу як форми реорганізації юридичної особи наявне сингулярне правонаступництво, адже юридична особа продовжує функціонувати, зберігаючи при цьому частину прав та обов'язків. Своєю чергою до новоутвореної юридичної особи переходить інша частина прав та обов'язків [25, с. 284].

Отже, твердження про беззастережну універсальність правонаступництва при реорганізації юридичних осіб не є абсолютним.

Принагідно зауважимо, що ключове значення для цього дослідження мають саме форми реорганізації юридичних осіб. Говорити про припинення юридичної особи ліквідацією не є виправданим, адже як правильно вказує О. В. Титова при ліквідації до інших осіб не переходять права та обов'язки у порядку правонаступництва, окрім спеціально передбачених законом випадків [160, с. 15].

Досліджуючи особливості переходу прав на обмежено оборотоздатні об'єкти у разі припинення юридичних осіб потрібно дати відповідь на запитання щодо моменту правонаступництва у цих правовідносинах.

Відповідне питання доволі неоднозначно трактується у спеціалізованій юридичній літературі. Деякі науковці переконані, що перехід прав та обов'язків у разі реорганізації юридичних осіб відбувається одночасно разом із підписанням передавального акта, розподільчого балансу. Інші ж вважають, що при визначенні моменту правонаступництва обов'язково потрібно враховувати зв'язок між підписанням передавального акта та/або розподільчого балансу і проведенням державної реєстрації припинення юридичної особи [25, с. 16].

Наша позиція з приводу цього полягає у наступному. Оформлення передавального акта, розподільного балансу не має самостійного значення для визначення моменту правонаступництва. Так, воно є обов'язковим елементом юридичного складу реорганізації юридичних осіб, однак не вирішальним для досягнення кінцевого результату у вигляді переходу прав та обов'язків від ауктора до сукцесора. Вказані документи забезпечують зовнішню фіксацію

відомостей про майно, права та обов'язки юридичної особи, що передаються, а також слугують технічною передумовою для юридичного оформлення правонаступництва.

Вагому роль у процесі універсального правонаступництва відіграє факт державної реєстрації юридичної особи, утвореної за наслідками виділу, злиття, приєднання, поділу та перетворення правопередника. Як уже зазначено вище, правонаступництво – це завжди перехід прав та обов'язків від одного до іншого суб'єкта. Щоб передати та, відповідно, прийняти певний комплекс прав та обов'язків, кожен із суб'єктів, який бере участь у відносинах правонаступництва, повинен володіти правоздатністю та бути наділений дієздатністю. Відсутність в учасника цивільних відносин правосуб'єктності виключає будь-яку можливість правонаступництва.

Системний аналіз положень ЦК України та Закону № 755-IV дає підстави для висновку про те, що юридична особа набуває правосуб'єктності з моменту її створення, який визначається датою державної реєстрації. До цього часу юридичної особи як окремого, автономного суб'єкта не існує, що унеможлиблює будь-яку легальну можливість передачі ауктором належних йому прав та обов'язків.

Не менш важливе значення відіграє і факт державної реєстрації припинення юридичної особи правопередника. Якщо ж ідеться про виділення, то згідно зі статтею 4 Закону № 755-IV значення має державна реєстрація новоутворених юридичних осіб, а також реєстрація змін до відомостей, що містяться в Єдиному державному реєстрі, про юридичну особу, з якої здійснено виділ, щодо юридичної особи- правонаступника [103].

Отже, саме момент державної реєстрації повинен визначати момент переходу прав та обов'язків від надавача до набувача. На підставі цього, висновуємо, що реорганізація та правонаступництво юридичних осіб збігаються у часі.

Важливо, що правонаступництво реорганізованих юридичних осіб передбачає перехід виключно тих прав, які належали юридичній особі-ауктору

на момент правонаступництва. Якщо до моменту державної реєстрації юридичної особи ті чи інші права припинили своє існування, то їх перехід не відбувається.

Ми солідарні із позицією Л. В. Сіщук про те, що при реорганізації юридичних осіб правонаступництво виникає як одномоментна дія, яка відбувається під час реєстрації новоствореної юридичної особи та/або припинення юридичної особи-правопередника і в результаті проведення якої майно, права та обов'язки юридичної особи-правопередника переходять до юридичної особи- правонаступника [140, с. 34–35].

При цьому, варто зауважити, що на рівні закону не передбачено фікції зворотної сили прийняття, яка, наприклад, становить основну одномоментності прийняття спадщини [57, с. 45]. Відповідна фікція закріплена у частині 5 статті 1268 ЦК України, відповідно до якої незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини [171]. Зважаючи на пряму вказівку закону, ми можемо стверджувати, що при спадкуванні права на обмежено оборотоздатний об'єкт із дозвільним режимом належать правонаступникові з дня смерті особи, ігноруючи той факт, що день отримання дозволу спадкоємцем віддалений від нього у часі. Відтак, незалежно від дати видачі дозволу, підставою набуття буде спадкове правонаступництво.

На жаль, щодо юридичних осіб аналогічної за змістом норми законодавчо не передбачено, як і не встановлено спеціальних строків для прийняття сукцесором прав та обов'язків правопередника.

На перший погляд видається, що за описаних вище умов набуття юридичною особою прав на обмежено оборотоздатний об'єкт із дозвільним режимом у порядку правонаступництва неможливе. Оскільки процес отримання дозволу на об'єкт цивільних прав або на провадження діяльності, пов'язаної із введенням його у цивільний оборот, потребує значних затрат часу, то одномоментність як іманентна ознака наступництва прав та обов'язків реорганізованих юридичних осіб не може бути реалізована.

Наприклад, якщо юридична особа-ауктор володіла вогнепальною зброєю

на підставі дозволу органів поліції, то можна припустити, що в результаті її реорганізації перехід прав на таку зброю до юридичної особи-сукцесора виключається з огляду на відсутність у момент державної реєстрації останньої дозволу уповноважених державною органів на її зберігання чи використання. Тож, виникає ситуація, за якої після припинення юридичної особи залишається майно, права на яке не можуть бути передані у порядку правонаступництва.

Проте ми переконані, що існуюча законодавча прогалина ніяк не заперечує того, що одномоментність переходу прав та обов'язків є характеристикою правонаступництва в цілому, тобто як спадкового, так і того, що стосується реорганізованих юридичних осіб. Відтак, згадане вище положення може бути поширене і на правовідносини переходу прав та обов'язків від юридичної особи-ауктора до юридичної особи-сукцесора. У такому випадку належність прав (обов'язків) правонаступника визначатиметься днем державної реєстрації юридичної особи, незалежно від часу їх прийняття.

Очевидним є те, що юридична особа- правонаступник зацікавлена в отриманні усього майна правопередника. Характер такого інтересу різноманітний: від економічного до особливо цінного значення для суб'єкта господарювання.

Говорячи про право сукцесора, важливо зазначити, що воно є похідним від права ауктора, воно ніби опирається на нього [10, с. 177]. Отже, в універсальному правонаступництві наявність прав ауктора та їх перехід обумовлюють наявність такого ж комплексу прав у сукцесора. Видається, що отримання спеціального дозволу не повинно розглядатись як перешкода для досягнення кінцевої мети правонаступництва. У протилежному випадку, доводилося б говорити про те, що у відносинах реорганізації юридичних осіб законодавчо запроваджений режим оборотоздатності об'єктів цивільних прав призводить до опосередкованого позбавлення юридичних осіб- правонаступників права на отримання майна. Тоді права сукцесора були б не виправдано обмеженими та порушувались би нормами закону, що є неприпустимим.

Зважаючи на це, поряд зі звичайним інтересом, у правонаступника наявне також право на отримання від правопередника майна зі спеціальним правовим режимом. Умови для реалізації цього права повинні бути забезпечені законодавчо, зокрема, шляхом закріплення моменту правонаступництва юридичної особи, а також фікції зворотної сили прийняття. Це усуватиме будь-які неоднозначності щодо можливості набуття реорганізованими юридичними особами прав на обмежено оборотоздатні об'єкти у порядку правонаступництва.

Відповідні положення варто передбачити у ЦК України, адже саме ним визначено вихідні приписи щодо припинення юридичних осіб.

Продовжуючи говорити про обмежено оборотоздатні об'єкти із дозвільним режимом, важливо згадати про умови і порядок отримання юридичною особою- правонаступником дозволу на обмежено оборотоздатний об'єкт або на введення його у цивільний оборот.

Так, відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» якщо ліцензіат припинився в результаті злиття, приєднання чи перетворення і його правонаступник має намір провадити вид господарської діяльності, на провадження якого ліцензіат мав ліцензію, то останній має право для забезпечення завершення організаційних заходів, пов'язаних із отриманням нової ліцензії на його здійснення, провадити у строк, що не перевищує шести місяців, такий вид господарської діяльності на підставі раніше виданої ліцензії. Після закінчення цього строку правонаступник зобов'язаний отримати нову ліцензію, а раніше видана ліцензія підлягає анулюванню (частина 4 статті 15).

Подібний підхід застосовується і до випадків припинення ліцензіата в результаті поділу. Відмінність полягає лише у тому, що тільки один правонаступник за згодою інших правонаступників має право провадити вид господарської діяльності, на провадження якого ліцензіат мав ліцензію.

Своєю чергою перетворення ліцензіата (акціонерного товариства) в інше господарське товариство не вважається підставою для переоформлення ліцензії.

Закон передбачає, що товариство вправі продовжувати провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності на підставі виданої раніше такому товариству відповідної чинної ліцензії [114].

Тож, якщо юридична особа, яка мала ліцензію на провадження господарської діяльності із виробництва і торгівлі алкогольними напоями, припинилася, то її правонаступник може протягом певного відрізка часу на підставі його ліцензії здійснювати діяльність, пов'язану із введенням у цивільний оборот відповідного об'єкта цивільних прав. Після спливу встановленого строку, юридична особа-сукцесор зобов'язана отримати нову ліцензію у порядку, який передбачений нормами згаданого вище закону.

У цій частині варто відзначити збалансованість законодавчого підходу. З одного боку, він забезпечує сталість економічної складової цивільного обороту, адже господарська діяльність, що підлягає ліцензуванню, продовжує здійснюватися правонаступником, відбувається безперервний обмін речей, грошових коштів. З іншого боку, він створює необхідні передумови для організації своєї діяльності правонаступником та реалізації ним права на продовження ведення підприємницької чи будь-якої іншої, не пов'язаної з отриманням прибутку діяльності, яку провадив правопопередник.

Якщо ж зазначити про законодавчі прогалини, то звернемо увагу на проблематику неврегульованості відносин, пов'язаних із переходом прав на зброю.

З аналізу положень наказу Міністерства внутрішніх справ України № 622 від 21.08.1998 р. вбачається, що вона залишає поза межами правового унормування порядок дій, які вчиняються щодо зброї під час та після реорганізації юридичних осіб. Цим наказом не передбачено навіть права юридичної особи- правонаступника на отримання дозволу на зброю. Така ситуація є доволі дивною, зважаючи на те, що у цьому підзаконному нормативно-правовому акті викладено положення щодо спадкування прав на зброю.

На наше глибоке переконання, заповнення існуючих пробілів має

важливе значення для системного обліку зброї, контролю за її обігом зі сторони держави та дотримання прав правонаступників юридичної особи. Відтак, правильним було б створити юридичним особам-сукцесорам належні умови для доступу до зброї шляхом закріплення права на набуття її у власність після отримання дозволу.

На рівні закону доцільно також визначити осіб, які будуть відповідальні за передачу зброї на зберігання; органи, у відання яких передаватимуться такі об'єкти; встановити строки передачі, зберігання зброї, а також отримання дозволу на зброю юридичною особою; перелічити правові наслідки спливу відповідних строків; закріпити право юридичних осіб- правонаступників на отримання відшкодування вартості зброї у разі відмови від набуття її у власність після реалізації та ін.

З наведеного вище вбачається, що залежно від сфери суспільних відносин законодавчий підхід до врегулювання правонаступництва реорганізованих юридичних осіб відрізняється кардинально.

Що стосується об'єктів із суб'єктно визначеним статусом належності, то на відміну від об'єктів із дозвільним режимом, перехід прав на них у разі реорганізації юридичної особи вирішується в загальному порядку. Це обумовлено відсутністю особливої процедури схвалення державою перебування об'єкта цивільних прав у обороті. Законодавче формулювання переліку суб'єктів права на об'єкти цивільних прав – єдине, що враховується при з'ясуванні можливості переходу прав на них.

Якщо юридична особа, як суб'єкт права власності, віднесена до встановлених законом осіб, яким може належати обмежено оборотоздатний об'єкт, та, відповідно, володіє ним, то перехід прав на цей об'єкт до юридичної особи- правонаступника дозволено. Якщо ж юридична особа-сукцесор не внесена до нормативно встановленого переліку, то правонаступництво виключається. Зокрема, коли йдеться про землі сільськогосподарського призначення, а правонаступником виступає юридична особа іноземного права.

Висновки до Розділу 3

1. Законодавець передбачає можливість суб'єктів зобов'язального права послуговуватися різними видами договорів задля урегулювання відносин, які виникають щодо обмежених у обороті об'єктів. До цього переліку належать насамперед договори відчуження. Нами констатовано, що застосоване у частині 1 статті 178 ЦК України формулювання «переходити ... іншим чином» вказує на наявність у суб'єктів цивільних відносин можливості укладати також інші види договорів, передача об'єкта за якими не пов'язана із втратою права власності. Тобто відносини щодо обмежено оборотоздатних об'єктів можуть бути опосередковані договорами користування.

2. При оформленні переходу досліджуваних об'єктів на підставі договору сторони повинні керуватися загальними положеннями про цей договір та одночасно враховувати особливості правового режиму обмежено оборотоздатного об'єкта.

3. Цивільно-правові договори щодо обмежених у обороті об'єктів характеризуються звуженням обсягу принципу свободи договору. Це проявляється в обмеженні кола суб'єктів договірної зобов'язання, строків існування договірних правовідносин, можливості обирати вид договору, що урегулюватиме взаємні права та обов'язки сторін.

4. Вимога про наявність спеціального дозволу може стосуватися як обох сторін правочину, так і однієї із них. У останньому випадку йдеться, зокрема про продаж алкогольних напоїв, де ліцензію на торгівлю повинен мати тільки продавець.

5. Ми встановили, що загальний строк договору не повинен перевищувати строку дії дозволів, виданих особі, яка передає обмежено оборотоздатний об'єкт, та особі, яка приймає його. Закінчення строку дії дозволу позбавляє особу права вчиняти будь-які юридично значущі дії щодо відповідного об'єкта цивільних прав. Із моментом закінчення строку дії дозволу пов'язується момент закінчення строку дії договору. При цьому зобов'язальні

відносини сторін, які існували на момент закінчення договору, не припиняються.

6. Главу 58 ЦК України варто доповнити нормою такого змісту: у випадку, якщо предметом договору оренди (найму) виступає річ, яка обмежена в обороті та може перебувати у ньому лише за наявності спеціального дозволу, то договір оренди (найму) може укладатися на строк, що не перевищує загального строку дозволу, виданого тій стороні договору (наймодавцеві або наймачеві), у якої строк дії такого дозволу спливає раніше.

7. Існує необхідність передбачити на рівні закону обов'язок наймодавця після закінчення строку дії дозволу або у випадку його анулювання (скасування) здати обмежену в обороті річ, яка передавалась в оренду, у найкоротші строки у відання повноважних органів державної влади. Покладення такого обов'язку на наймача є невиправданим, оскільки його право є похідним від права власника. Якщо наймач продовжує користуватися річчю, попри припинення чинності дозволу, він зобов'язаний повернути її на першу вимогу орендодавця.

8. Коло контрагентів, з якими можуть укладатися договори щодо об'єктів із суб'єктно визначеним статусом належності, є обмеженим. Укладення щодо цих об'єктів договорів відчуження передбачено законодавчо.

9. Залежно від різновиду об'єкта, що обмежений у обороті, перелік договорів, які забезпечуватимуть його оборот, може бути звуженим. Наприклад, щодо анатомічних матеріалів людини заборонено укладати договори купівлі-продажу, а оформлення договірних відносин стосовно електроенергії за допомогою договорів зберігання, оренди, позички є неможливим.

10. Нами наголошено на нагальності прийняття закону про оборот вогнепальної зброї, а також проаналізовано Законопроект № 5708 у частині, що стосується договірних зобов'язань. У результаті ми запропонували удосконалити його так: а) передбачити право юридичних осіб відчужувати цивільну вогнепальну зброю на користь будь-якої особи; б) доповнити статтю

41 самостійним пунктом із таким формулюванням: цивільно-правові договори про відчуження цивільної вогнепальної зброї укладають у письмовій формі та підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню; в) з метою взаємоузгодження окремих приписів законопроекту наділити фізичних осіб-підприємців правом на торгівлю вогнепальною зброєю та можливістю її виробництва; г) доповнити статтю 41 положенням про те, що залежно від різновиду договору відчуження до нього застосовуватимуться загальні положення ЦК України про порядок укладення та виконання відповідного договору; д) передбачити окрему статтю, присвячену переліку істотних умов договорів про відчуження цивільної вогнепальної зброї. До істотних умов таких договорів доцільно віднести умови про предмет із його ідентифікуючими ознаками, ціну договору та/або порядок її визначення (якщо укладається оплатний договір) та інші умови, щодо яких за наполяганням однієї або двох сторін має бути досягнуто взаємної згоди. До них належать умови щодо місця виконання договору, строків передачі зброї у власність та проведення оплати, забезпечення виконання зобов'язань за договором, прав та обов'язків сторін, якості предмета договору, відповідальності за невиконання договірних зобов'язань, порядку розірвання договору та урегулювання спорів тощо.

11. Перехід прав на обмежено оборотоздатні об'єкти відбувається внаслідок об'єктивного спотворення структури цивільного правовідношення. Так, унаслідок смерті фізичної особи відбувається спадкове правонаступництво, а при реорганізації юридичних осіб – «транзит» прав та обов'язків від юридичної особи-правопопередника до юридичної особи- правонаступника.

12. Оскільки особою спадкодавцем може бути тільки фізична особа, то в порядку спадкування не можуть переходити права на деякі обмежені в обороті об'єкти. Насамперед це стосується об'єктів із суб'єктно визначеним статусом належності, які з огляду на пряму вказівку закону апріорі не можуть належати фізичним особам.

13. При спадкуванні відбувається виключно перехід підтверджених прав

на об'єкт. Наявність спеціального дозволу або перебування у законодавчо встановленому переліку осіб суб'єктів права на обмежено оборотоздатний об'єкт – вимоги, які одночасно стосуються і спадкодавця, і спадкоємця та дотримання яких впливає на саму можливість переходу прав спадкуванням.

14. Якщо спадкоємець відмовляється від отримання прав на обмежено оборотоздатний об'єкт, він має право на відшкодування його вартості. Механізм продажу речі та компенсація спадкоємцеві її вартості повинні бути регламентовані законом.

15. У Книзі шостій ЦК України відсутні загальні положення щодо переходу прав на обмежено оборотоздатні об'єкти в порядку спадкування, а тому її потрібно доповнити нормою про те, що спадкування прав на обмежено оборотоздатні об'єкти відбувається в загальному порядку з урахуванням умов та обмежень, визначених законом. Окрім цього, ми встановили, що станом на сьогодні на рівні закону не передбачено чіткого та універсального алгоритму дій спадкоємців у разі прийняття спадщини, до складу якої входять права на обмежені в обороті об'єкти.

16. Аналізуючи порядок спадкування прав на зброю, нами з'ясовано недоліки правового регулювання у цій сфері, серед яких виокремлено відсутність закріпленого права спадкоємців на відшкодування вартості зброї, яка була реалізована, а також порядку такого відшкодування і методики розрахунку його розміру.

17. Ми сформувавши власну позицію щодо моменту правонаступництва реорганізованих юридичних осіб та пов'язали його із державною реєстрацією юридичної особи- правонаступника. Саме з цього моменту юридична особа набуває правосуб'єктності, що уможливорює передачу прав та обов'язків правопередником та їх прийняття правонаступником. Зважаючи на це, ЦК України доцільно доповнити положенням про правонаступництво юридичної особи у день її державної реєстрації.

18. Серед недоліків законодавчого врегулювання відносин правонаступництва реорганізованих юридичних осіб ми виокремили

відсутність фікції зворотної сили прийняття. Оскільки така фікція закріплена щодо відносин спадкування, а також враховуючи, що одномоментність є характеристикою правонаступництва в цілому, ми запропонували доповнити ЦК України положенням про те, що юридичній особі- правонаступнику належать права (обов'язки) юридичної особи-правопередника з дня державної реєстрації юридичної особи, незалежно від часу прийняття відповідного комплексу прав (обов'язків).

19. Законодавчий підхід до врегулювання правонаступництва реорганізованих юридичних осіб не є послідовним. В одних випадках він до певної міри унормований, а в інших – взагалі відсутній. На нормативному рівні не перебачено порядку переходу прав на зброю при реорганізації юридичних осіб. Враховуючи це, запропоновано закріпити право юридичної особи- правонаступника на набуття зброї у власність після отримання дозволу; визначити осіб, які будуть відповідальні за передачу зброї на зберігання; органи, у відання яких передаватимуться такі об'єкти; встановити строки передачі, зберігання зброї, а також отримання дозволу на зброю юридичною особою; перелічити правові наслідки спливу відповідних строків; закріпити право юридичних осіб- правонаступників на отримання відшкодування вартості зброї у разі відмови від набуття її у власність після реалізації. Відповідні доповнення повинні бути відображеними у наказі Міністерства внутрішніх справ України № 622 від 21.08.1998 р.

20. Що стосується об'єктів із суб'єктно визначеним статусом належності, то ми констатували, що перехід прав на них у разі реорганізації юридичної особи відбувається в загальному порядку.

ВИСНОВКИ

У дисертації відображено теоретичні результати та раніше непропоноване вирішення наукового завдання, яке полягає у теоретико-правовому дослідженні проблематики правового режиму обмежено оборотоздатних об'єктів в Україні. Головні висновки дисертаційного дослідження зводяться до наступних:

1. Національне законодавство, яке врегульовує відносини щодо обмежено оборотоздатних об'єктів, є відносно молодим. Під впливом об'єктивних факторів воно безперервно вдосконалювалось, набувало все нових ознак та якісних характеристик. У зв'язку із цим, історія його розвитку охоплює такі етапи розвитку: 1991–1996 рр. (із моменту відновлення незалежності України до набрання чинності Конституцією України); 1996–2004 рр. (з часу визначення Основним Законом правових засад функціонування української держави до дати набрання чинності ЦК України); 2004–2014 рр. (від початку врегулювання особистих немайнових та майнових відносин на засадах ринкової економіки до дня ратифікації Угоди про асоціацію); 2014 рр. – сьогодні (із дня закріплення євроінтеграційного курсу нашою державою дотепер).

2. Законодавство допускає врегулювання значної кількості питань, пов'язаних із передачею однією особою іншій обмежено оборотоздатного об'єкта нормативними актами ієрархічно нижчого рівня, ніж закон, що суперечить припису абзацу 2 частини 2 статті 178 ЦК України. Норми права щодо цих об'єктів «розкидані» по великій кількості нормативно-правових документів, які майже завжди не пов'язані між собою. Згадані норми несистематизовані, не перебувають у ієрархічному підпорядкуванні, хоча стосуються широкого кола суспільних відносин. Саме тому одним із основних завдань законодавця у цій сфері є прийняття спеціального нормативно-правового акта, який визначатиме загальні положення про цивільний оборот обмежено оборотоздатних об'єктів, встановлюватиме особливості правового режиму цих об'єктів та закріплюватиме їх розширений перелік.

3. На рівні підзаконного нормативно-правового акта не може бути встановлений особливий порядок набуття права власності та правовий режим власності на обмежено оборотоздатні об'єкти, оскільки відповідні питання згідно із Основним Законом віднесені до сфери законодавчого врегулювання. Відтак, постанову Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» № 2471-ХІІ від 17.06.1992 р. у встановленому законом порядку потрібно визнати такою, що втратила чинність, адже вона прямо суперечить приписам статей 41, 92 Конституції України.

4. Доцільність застосування на практиці цього підзаконного нормативно-правового акта є сумнівною. По-перше, він не відповідає нормі абзацу 2 частини 2 статті 178 ЦК України про те, що саме закон є зовнішньою формою закріплення видів обмежено оборотоздатних об'єктів. По-друге, він є застарілим, оскільки приймався задовго до набрання чинності ЦК України та на виконання закону, який станом на сьогодні втратив чинність. По-третє, він неповно визначає перелік обмежено оборотоздатних об'єктів, не приведений у відповідність до реалій сьогодення та не вирішує спірних питань, пов'язаних із можливістю поширення правового режиму обмеженої оборотоздатності на окремі об'єкти цивільних прав.

5. Зважаючи на відсутність єдиного підходу до розуміння категорії «цивільний оборот», ми запропонували визначати його як забезпечене правовими механізмами переміщення (рух) об'єктів цивільних прав між учасниками цивільних правовідносин з урахуванням вимог та дотриманням обмежень, встановлених законом, метою якого є досягнення зміни стану присвоєності. Вказану дефініцію необхідно закріпити у Розділі III ЦК України, адже вона відображає сутність цивільного обороту, заснована на положеннях закону та вказує на межі відповідної правової категорії.

6. Можливість об'єкта цивільних прав існувати поза суб'єктом прав на нього є вирішальним при з'ясуванні наявності чи відсутності у нього здатності до обороту.

7. Не усі об'єкти цивільних прав, які перелічені у статті 177 ЦК України,

володіють оборотоздатністю. Така властивість відсутня, зокрема у нематеріальних благ та послуг. Останні є діями (діяльністю) невіддільними від суб'єкта надання, а також не мають уречевленого результату, що унеможлиблює їх оборот у порядку відчуження чи спадкування. Робота як об'єкт цивільних прав також позбавлена здатності до обороту. Натомість результати роботи такою властивістю наділені, хоча встановлення такої властивості залежить від їх правової природи.

8. Обмежено оборотоздатні об'єкти є одним із різновидів об'єктів цивільних прав, виокремленим за ознакою меж оборотоздатності. Вони здатні перебувати у динаміці, однак її межі законодавчо визначені. Виокремлення цих об'єктів у самостійну групу та впровадження щодо них спеціального правового режиму обумовлене притаманними їм специфічними властивостями.

9. Попри те, що загальних критеріїв віднесення об'єктів цивільних прав до категорії обмежено оборотоздатних законодавством прямо не передбачено, такими можуть виступати щонайменше такі: 1) небезпечний вплив на державу, суспільство, окремого індивіда, навколишнє середовище тощо; 2) вплив на економічні інтереси держави; 3) особлива цінність; 4) природний зв'язок із людським організмом. Перелічені критерії повинні бути відображені у ЦК України, адже ґрунтуються на специфічних властивостях (ознаках) об'єктів цивільних прав, розкривають дійсні причини запровадження щодо них обмежень у цивільному обороті. Завдяки цьому вдасться мінімізувати ризики необґрунтованого обмеження обсягу оборотоздатності нових об'єктів цивільних прав.

10. Цивільний кодекс України передбачає два способи обмеження обороту об'єктів цивільних прав, а саме: належність лише певним учасникам обороту та перебування у цивільному обороті за спеціальним дозволом. Одночасна наявність обох обмежень для кваліфікації об'єкта обмеженим у обороті не вимагається.

11. Під обмеженими в обороті об'єктами варто розуміти законодавчо передбачену самостійну групу об'єктів цивільних прав зі спеціальним правовим

режимом допуску і перебування у цивільному обороті (дозвільним або суб'єктно визначеним), який запроваджено у зв'язку із їх специфічними властивостями (ознаками), серед яких можуть бути виокремлені небезпечний вплив на державу, суспільство, окремого індивіда, навколишнє середовище; вплив на економічні інтереси держави; особлива цінність; природний зв'язок із людським організмом та ін.

12. Нормативна класифікація, яка передбачена статтею 178 ЦК України та в основу якої покладено критерій способу обмеження обороту, передбачає розподіл обмежено оборотоздатних об'єктів на об'єкти із дозвільним режимом, а також із суб'єктно визначеним статусом належності. За своєю природою вона належить до категорії штучних (формальних), оскільки не ґрунтується на істотних ознаках досліджуваних об'єктів.

Серед штучних критеріїв для класифікації виокремлюються також джерело закріплення, суб'єкт права на обмежено оборотоздатний об'єкт, характер відносин, що виникають стосовно обмежених у обороті об'єктів, усталеність підходу до розуміння об'єкта цивільних прав як обмеженого в обороті.

13. У ЦК України повинна бути відображена природна класифікація, що заснована на причинах, які обумовлюють віднесення об'єкта цивільних прав до категорії обмежених в обороті. На підставі цього критерію виокремлюються обмежено оборотоздатні об'єкти, які визнані такими у зв'язку із їх небезпечними властивостями, обмежено оборотоздатні об'єкти, які визнані такими у зв'язку із потребою в охороні загальнонаціональних економічних інтересів, обмежено оборотоздатні об'єкти, які визнані такими у зв'язку із особливою цінністю, обмежено оборотоздатні об'єкти, які визнані такими у зв'язку із морально-етичними міркуваннями (об'єкти, що мають людське походження).

14. Передача обмежено оборотоздатних об'єктів від однієї особи до іншої можлива завдяки цивільно-правовим договорам відчуження. Застосоване у частині 1 статті 178 ЦК України формулювання «переходити ... іншим чином»

вказує на наявність у суб'єктів цивільних відносин можливості укласти також інші види договорів, передача об'єкта, за якими не пов'язана із втратою права власності.

15. При укладенні цивільно-правових договорів щодо досліджуваних об'єктів обмежується принцип свободи договору. Це проявляється в обмеженні кола суб'єктів договірної зобов'язання, строків існування договірних правовідносин, можливості обирати вид договору, що урегульовуватиме взаємні права та обов'язки сторін.

16. Вимога про наявність спеціального дозволу може стосуватися як обох сторін правочину, так і однієї із них. Загальний строк договору не повинен перевищувати строку дії дозволів сторін договору, а його закінчення позбавляє права вчиняти будь-які юридично значущі дії щодо обмеженого в обороті об'єкта. Закінчення строку дії договору варто пов'язувати із закінченням строку дії дозволу. При цьому зобов'язальні відносини сторін, які існували на момент закінчення договору, не припиняються.

17. Главу 58 ЦК України потрібно доповнити нормою такого змісту: у випадку, якщо предметом договору оренди (найму) виступає річ, яка обмежена в обороті та може перебувати у ньому лише за наявності спеціального дозволу, то договір оренди (найму) може укладатися на строк, що не перевищує загального строку дозволу, виданого тій стороні договору (наймодавцеві або наймачеві), у якої строк дії такого дозволу спливає раніше.

18. На рівні закону необхідно встановити обов'язок наймодавця після закінчення строку дії дозволу або у випадку його анулювання (скасування) здати обмежену в обороті річ, яка передавалась в оренду, у найкоротші строки у відання повноважних органів державної влади.

19. Об'єкти із суб'єктно визначеним статусом належності, як предмет договору, звужують коло контрагентів, з якими можуть укладатися цивільно-правові договори. Укладення щодо цих об'єктів договорів відчуження передбачено законодавчо.

20. За результатами аналізу Законопроекту № 5708 у частині, що стосується договірних зобов'язань, ми запропонували удосконалити його так: а) передбачити право юридичних осіб відчужувати цивільну вогнепальну зброю на користь будь-якої особи; б) доповнити статтю 41 самостійним пунктом із таким формулюванням: цивільно-правові договори про відчуження цивільної вогнепальної зброї укладаються у письмовій формі та підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню; в) з метою взаємоузгодження окремих приписів законопроекту наділити фізичних осіб-підприємців правом на торгівлю вогнепальною зброєю та можливістю її виробництва; г) доповнити статтю 41 положенням про те, що залежно від різновиду договору відчуження до нього застосовуватимуться загальні положення ЦК України про порядок укладення та виконання відповідного договору; д) передбачити окрему статтю присвячено переліку істотних умов договорів про відчуження цивільної вогнепальної зброї та віднести до них умови про предмет із його ідентифікуючими ознаками, ціну договору та/або порядок її визначення (якщо укладається оплатний договір) та інші умови, щодо яких за наполяганням однієї або двох сторін має бути досягнуто взаємної згоди.

21. Зважаючи на те, що особою-спадкодавцем може бути тільки фізична особа, в порядку спадкування не можуть переходити права на деякі об'єкти із суб'єктно визначеним статусом належності, зокрема землі оборони.

22. Наявність спеціального дозволу або перебування у законодавчо встановленому переліку осіб суб'єктів права на обмежено оборотоздатний об'єкт – вимоги, які одночасно стосуються і спадкодавця, і спадкоємця та дотримання яких впливає на саму можливість переходу прав спадкуванням.

23. Книгу шосту ЦК України потрібно доповнити нормою про те, що спадкування прав на обмежено оборотоздатні об'єкти відбувається в загальному порядку з урахуванням умов та обмежень, визначених законом.

24. Нормативно врегульований порядок спадкування прав на зброю, потрібно удосконалити шляхом закріплення права спадкоємців на відшкодування вартості зброї, яка була реалізована, та встановлення порядку

такого відшкодування і методики розрахунку його розміру.

25. Цивільний кодекс України потрібно доповнити положенням про те, що правонаступництво реорганізованих юридичних осіб відбувається у день державної реєстрації юридичної особи- правонаступника. Також у ЦК України повинна бути передбачена така норма: юридичній особі- правонаступнику належать права (обов'язки) юридичної особи-правопередника з дня державної реєстрації юридичної особи, незалежно від часу прийняття відповідного комплексу прав (обов'язків). Завдяки цьому можна буде стверджувати, що права на обмежено оборотоздатні об'єкти із довільним режимом переходять до правонаступника з дня державної реєстрації, а не з моменту отримання спеціального дозволу.

26. Задля підвищення рівня правової визначеності наказ Міністерства внутрішніх справ України № 622 від 21.08.1998 р. потрібно доповнити положеннями про право юридичної особи- правонаступника на набуття зброї у власність після отримання дозволу; про осіб, які будуть відповідальні за передачу зброї на зберігання; про органи, у відання яких передаватимуться такі об'єкти; про строки передачі, зберігання зброї, а також отримання дозволу на зброю юридичною особою; про правові наслідки спливу відповідних строків, а також закріпити право юридичних осіб- правонаступників на отримання відшкодування вартості зброї у разі відмови від набуття її у власність після реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамова О. С. Поняття правової класифікації. *Часопис цивілістики*. 2015. № 18. С. 19–24.
2. Акт проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки № 1427-ХІІ від 24.08.1991 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>.
3. Безух О. В. Господарський (комерційний) та цивільний обороти: сутність та відмінності в умовах ринкової економіки. *Приватне право і підприємництво*. 2016. № 16. С. 35–41.
4. Беляєва А. П. Принцип свободи договору в правовому регулюванні зовнішньоекономічного контракту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2005. 20 с.
5. Бондаренко-Зелінська Н. Л., Бориславська М. В., Трач О. М. Передумови виникнення процесуальних правовідносин щодо визнання спадщини відумерлою. *Університетські наукові записки*. 2021. № 5 (83). С. 39–61.
6. Булеца С. Б. Анатомічні матеріали як об'єкти цивільних прав. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. № 68. С. 46–51.
7. Водний кодекс України № 213/95-ВР від 06.06.1995 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
8. Гасяк О. С. Формальна логіка. Розв'язкові процедури, алгоритми, словник базових термінів і понять: навч. посібник / вид. 2-ге, переробл. та доповн. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. 544 с.
9. Гелич А. О. Об'єкти спадкування за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2011. 18 с.

10. Гелич А. О. Співвідношення понять «об'єкт цивільного правовідношення» та «об'єкт цивільного правонаступництва». *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 177–182.

11. Герилів Д. Ю. Розмежування типології та класифікації держави: проблемні питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2013. № 22. Ч. I. Т. 1. С. 19–23.

12. Гетьман А. П. Екологічна функція держави в сучасних глобалізаційних процесах. *Проблеми законності*. 2015. № 128. С. 145–153.

13. Голубєва Н. Ю. Свобода договору як принцип цивільного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. № 51. С. 25–29.

14. Голубош В. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої (статті 262, 263, 263-1, 264 КК України) : монографія. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2020. 340 с.

15. Гордеюк А. О. Особливості правового регулювання різних видів об'єктів цивільних прав. *Пропілеї Права та Безпеки*. 2022. № 1 (1). С. 74–79.

16. Громенко Ю. О. Правове забезпечення господарсько-торговельної діяльності: навч.-метод. посібник / за заг. ред. Шелухіна М. Л. Донецьк : ДЮІ, ПП «ВД «Кальміус», 2013. 268 с.

17. Грущинська Н. І., Тур О. Т. Особливості речових прав на об'єкти нерухомого майна з урахуванням їх оборотоздатності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3 С. 153–156.

18. Гудима М. М. Конститутивне і транслятивне правонабуття в контексті вчення про перехід права власності. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. № 9(31). С. 82–88.

19. Гудима М. М. Системний підхід до розуміння категорії цивільного обороту. *П'яті Таврійські юридичні наукові читання : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 15–16 травня 2020 р. Київ : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2020. С. 46–49.*

20. Даниленко О. В. Об'єкти цивільних прав: системний підхід до інтерпретації. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав* : матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова (Харків, 16.12.2020 р.). Харків, 2020. 324 с.

21. Дашковська О. Р. Правові дефініції як різновид нормативних приписів. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 3(70). С. 16–23.

22. Декларація про державний суверенітет України № 55-ХІІ від 16.07.1990 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.

23. Дідух Я. П. Сучасні підходи до класифікації біотичних об'єктів. *Вісник НАН України*. 2005. № 1. С. 32–45.

24. Довгерт А. С. Рекодифікація Цивільного кодексу України: основні чинники і передумови для старту. *Право України*. 2019. № 1. С. 27–41.

25. Жеков Д. В. правонаступництво як елемент реорганізації юридичної особи. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. № 74. С. 281–287.

26. Жеков Д. В. Припинення юридичної особи за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2015. 20 с.

27. Жеребкін В. Є. Логіка : підруч. для юрид. вузів та факультетів / 2-ге вид. Харків : Основа, К.іїв : Знання, 1998. 208 с.

28. За вільну зброю виступає 58,75% українців – опитування в «Дії». URL : <https://suspilne.media/245619-za-vilnu-zbrou-vistupae-5875-ukrainciv-opituvanna-v-dii/>.

29. Зверховська В. Ф. Культурні цінності як об'єкти цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2015. 212 с.

30. Земельний кодекс України № 2768-III від 25.10.2001 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

31. Земельний кодекс України № 561-ХІІ від 18.12.1990 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12/ed19920313#Text>
32. Зубенко К. В. Введення в цивільний оборот рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. № 20.4. С. 116–120.
33. Ільків О. В. Проблеми регулювання речових прав в цивільному законодавстві України : дис. ... д-ра. юрид. наук. 12.00.03. Львів, 2021. 448 с.
34. Кізлов С. А. Обмеження права власності суспільних інтересах. *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 95–99.
35. Кобецька Н. Р. Природні об'єкти і природні ресурси як об'єкти цивільних прав. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної безпеки, використання та охорони природних ресурсів» 09–10 жовтня 2009 р.* /за заг. редакцією проф. Гетьмана А. П. та проф. Шульги М. В. Харків : Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. 2009. 229 с.
36. Когут Н. Д. Прогалини та аномалії в правовому регулюванні спадкових відносин. *Юридична Україна*. 2016. № 1–2. С. 17–27.
37. Кодекс України про надра № 132/94-ВР від 27.07.1994 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80>
38. Кодинець А. О. Правова природа договору в системі цивільно-правових категорій: доктринальні традиції та сучасне розуміння. *Актуальні проблеми держави і права*. 2018. № 80. С. 72–78.
39. Колянковська Т. О. Договір як засіб правового регулювання суспільних відносин. *Часопис цивілістики*. 2015. № 16. С. 35–38.
40. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

41. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
42. Коренга Ю. В. Визначення правового статусу ембріона. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 2(8). С. 99–102.
43. Коробцова Н. В. Нематеріальні блага як об'єкт цивільного права. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2015. Т. 1. № 5. С. 119–122.
44. Коров'як О. Я. Правовий звичай як джерело права. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2019. № 6. С. 14–17.
45. Коссак В. М. Донорський орган як об'єкт цивільних правовідносин. *Нове українське право*. 2023. № 1. С. 65–72.
46. Коструба А. В. Встановлення правонаступництва юридичної особи – кредитодавця в кредитних відносинах при зміні назви та видів діяльності: проблемні питання практики «оновленого складу» Верховного Суду. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 45–51.
47. Коструба А. В. Цивільно-правовий договір як аргет-нормативна форма регламентаційного впливу на суспільні відносини. *Договір як універсальна форма правового регулювання* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 16 березня 2018 р.). Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018. С. 22–26.
48. Кравців Я. В. Продукти харчування як об'єкти цивільних прав : дис. ... д-ра філос : 12.00.03. Тернопіль, 2019. 228 с.
49. Крушельницька Г. Л. Проблемні питання переходу права власності на зброю в порядку спадкування. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 13–18.
50. Кузнецова Н. С. Подрядные договоры в инвестиционной деятельности в строительстве. Киевский государственный университет им. Т. Г. Шевченко. Київ : Наукова думка. 1993. 158 с.

51. Кузнецова Н. С. Проблемы гармонизации и унификации современного частного права. *Вибрані праці*. Київ : ПрАТ «Юридична практика», 2014. С. 309–334.

52. Кузнецова Н. С. Собственность как основа гражданского общества и демократического государства *Вибрані праці*. Київ : ПрАТ «Юридична практика», 2014. С. 257–271.

53. Кузнецова Н. С. Договір у механізмі регулювання цивільно-правових відносин. *Вибрані праці*. Київ : ПрАТ «Юридична практика», 2014. С. 397–408.

54. Кузнецова Н. С. Шляхи розвитку комерційного законодавства в Україні (до питання про співвідношення Цивільного і Господарського (Комерційного) кодексів. *Вибрані праці*. Київ : ПрАТ «Юридична практика», 2014. С. 449–461.

55. Кузнецова Н. С., Довгерт А. С. Сучасне цивільне законодавство України: здобутки, проблеми, перспективи. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 51–67.

56. Кузнецова Н. С., Кохановська О. В. Сучасне приватне право України: вектори європейського розвитку. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3 (86). С. 49–55.

57. Кухарев О. Є. Догматична конструкція універсального правонаступництва у сфері спадкового права. *Вісник ХНУВС–Bulletin of KhNUIA*. 2020. № 3(90). С. 40–49.

58. Куций О. В. Обмеження цивільного обороту зброї в Україні. *Форум права*. 2012. № 3. С. 351–356.

59. Куций О. В. Щодо проблеми обмеження цивільного обороту речей. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 66. С. 166–172.

60. Лісничка О. М. Органи й тканини людини як особливі об'єкти цивільного права. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 172–174.

61. Лісовий кодекс України № 3852-ХІІ від 21.01.1994 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>
62. Луць А. В. Свобода договору в цивільному праві : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2001. 18 с.
63. Луць В. В. Договір як регулятор цивільних відносин. *Право України*. 2012. № 9. С. 19–25.
64. Луць В. В. Інститут договору в цивільному праві України. *Право України*. 2014. № 2. С. 25–33.
65. Луць В. В. Контракти у підприємницькій діяльності: навч. посібник. Москва : Юрінком Інтер, 1999. 560 с.
66. Майданик Р. А. Вчення про джерела цивільного права України. *Право України*. 2017. № 6. С. 53–63.
67. Майкут Х. В., Юркевич Ю. М. Співвідношення віндикації, реституції, кондикції як цивільно-правових способів захисту права власності: деякі аспекти. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України* : збірник наукових праць. 2023. Вип. 61. С. 2.1–2.9. URL : <https://scijournals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/view/6624/6861> (дата звернення: 17.05.2023).
68. Маньковський В. В. Поняття та види спадкування за цивільним законодавством України, Литви та Польщі: порівняльно-правовий аналіз : дис. ... д-ра філос. Одеса, 2022. 181 с.
69. Мартинюк В. А. Природні об'єкти та природні ресурси як об'єкти цивільних прав : дис. ... д-р. філос. Івано-Франківськ, 2020. 234 с.
70. Марцеляк О. В. Історичне значення Конституції України 1996 р. для вітчизняного державотворення. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (присвяченої 30-тій річниці з дня проголошення незалежності України), м. Ужгород, 23 серпня 2021 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2021. С. 159–166.

71. Мацькевич М. М. Класифікація гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Юридичний вісник*. 2014. № 3 (32). С. 60–65.

72. Мельник С. В., Грецьких О. В. Закон про зброю в Україні: воєнна необхідність чи вимога часу? *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 3. С. 250–253.

73. Мілаш В. С. Договірні засади правопорядку у сфері господарювання. *Юридичний вісник*. 2014. № 1. С. 66–73.

74. Мілаш В. С. Істотні умови договору і диспозитивність їх правового регулювання. *Підприємництво, господарство, право*. 2004. № 7. С. 36–39.

75. Мілаш В. С. Про співвідношення термінів «оборотоздатність» і «товароздатність» у контексті визначення об'єкта підприємницького комерційного договору. *Проблеми законності*. 2006. № 79. С. 79–83.

76. Міхно О. І. До питання про визначення майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин. *Бізнес-адміністрування в умовах турбулентної економіки* : матеріали міжнар. наук.- практ. Інтернетконференції. Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова. 2015. С. 44–47.

77. Мовчан О. О. правонаступництво при реорганізації акціонерних товариств шляхом поділу та виділу. *Наукові записки. Юридичні науки*. 2006. Т. 53. С. 97–101.

78. Мороз О. Б. Проблеми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Альманах міжнародного права*. 2020. № 23. С. 21–28.

79. Москаленко К. В. Правовий статус ембріона: окремі правові проблеми. *Матеріали засідання «круглого столу»: Правове регулювання темпоральних меж життя людини*. м. Київ, 22.10.2019 р. С. 21–26.

80. Москалюк Н. Б. Генетично модифіковані продукти як об'єкти цивільно-правових відносин : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2011. 47 с.

81. Музика Л. А. Концепція цивільно-правової політики України: монографія. Київ : Паливода А. В., 2020. 504 с.
82. Наконечна К. В. Регулювання ринку землі в Україні в контексті його лібералізації та зняття мораторію на продаж. *Агросвіт*. 2015. № 17. С. 19–25.
83. Настасяк І. Ю. Співвідношення поняття «типологізація» з суміжними поняттями. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. № 61. С. 37–44.
84. Никифорак В. М. Межі свободи договору крізь призму розумності, справедливості та добросовісності. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 104–111.
85. Олійник О. С. Формування категорії «договір» в римському приватному праві. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2015. № 38. С. 86–96.
86. Омарова А. А. Розбудова української держави після прийняття Акту проголошення незалежності України. *Право і суспільство* 2017. № 2 частина 2. С. 24–28.
87. Орловська Н. А. Щодо прецедентного характеру рішень ЄСПЛ у кримінальному праві України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 15. С. 120–126.
88. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Харків : Право, 2008. 224 с.
89. Первомайський О. О. Кодифікація цивільного законодавства: проміжні результати та подальші перспективи. *Приватне право і підприємництво*. 2018. № 18. С. 25–28.
90. Первомайський О. О. Поняття «оборотоздатність об'єктів цивільних прав» у контексті права власності та інших речових прав суб'єктів публічного права. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп.учасників наук.-практ. конф., присвяч. 96-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (Харків, 21 травня 2021 р.) С. 178–180.

91. План заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Постанова Кабінету Міністрів України № 1106 від 25.10.2017 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF#Text>.

92. Погребняк В. Я. Обороздатність суб'єктивних цивільних прав. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Т. 31 (70) № 1. С. 84–88.

93. Постанова Верховного Суду від 17.07.2019 р. у справі № 909/952/16. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83150528>.

94. Пояснювальна записка до проекту закону України «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» від 15.06.2020 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=3648&conv=9>.

95. Прієшкіна О. В. Декларація про державний суверенітет України та її роль у становленні української держави. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 91–94.

96. Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові : Закон України № 931-IX від 30.09.2020 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-20#Text>.

97. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України № 3477-IV від 23.02.2006 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.

98. Про віртуальні активи : Закон України № 2074-IX від 17.02.2022 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>.

99. Про власність : Закон України № 697-XII від 07.02.1991 р. (у редакції від 14.10.1992 р.) *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-12/ed19921014#Text> (втратив чинність).

100. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України № 552-IX від 31.03.2020 р..

101. Про газ (метан) вугільних родовищ : Закон України № 1392-VI від 21.05.2009 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-17#Text>.

102. Про дерадянізацію законодавства України : Закон України № 2215-IX від 21.04.2022 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20#Text>.

103. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України № 755-IV від 15.05.2003 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>.

104. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів : Закон України № 1103-V від 31.05.2007 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-16#Text>.

105. Про економічну самостійність Української РСР : Закон Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки № 142-XII від 03.08.1990 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-12#Text>.

106. Про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення : Конвенція ООН від 13.01.1993 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text.

107. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України № 2427-VIII від 17.05.2018 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text>.

108. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 622 від 21.08.1998 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text>.

109. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я : Постанова Кабінету Міністрів України № 286 від 02.03.2016 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2016-%D0%BF#Text>.

110. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 787 від 09.09.2013 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text>.

111. Про затвердження Правил виписування рецептів на лікарські засоби і виробу медичного призначення, Порядку відпуску лікарських засобів і виробів медичного призначення з аптек та їх структурних підрозділів, Інструкції про порядок зберігання, обліку та знищення рецептурних бланків : Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 360 від 19.07.2005 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0782-05#Text>.

112. Про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням : Базельська конвенція ООН від 22.03.1989 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_022#Text.

113. Про лікарські засоби : Закон України № 123/96-ВР від 04.04.1996 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

114. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України № 222-VIII від 02.03.2015 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>.

115. Про мисливське господарство та полювання : Закон України № 1478-III від 22.02.2000 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1478-14#Text>.

116. Про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення : Конвенція ООН від 03.03.1973 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_129#Text.

117. Про охорону археологічної спадщини : Закон України № 1626-IV від 18.03.2004 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text>.

118. Про охорону культурної спадщини : Закон України № 1805-III від 08.06.2000 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>.

119. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки № 1264-XII від 25.06.1991 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/ed19910625#Text>.

120. Про поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення : Закон України № 2288-IV від 23.12.2004 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2288-15#Text>.

121. Про порядок продажу, придбання, реєстрації, обліку і застосування спеціальних засобів самооборони, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії : Постанова Кабінету Міністрів України № 706 від 07.09.1993 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-93-%D0%BF#Text>.

122. Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР : Постанова Верховної Ради України № 1545-XII від 12.09.1991 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1545-12#Text>.

123. Про право власності на окремі види майна : Постанова Верховної Ради України № 2471-XII від 17.06.1992 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2471-12#Text>

124. Про правонаступництво України : Закон України № 1543-XII від 12.09.1991 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text>.

125. Про процедуру Попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі : Роттердамська конвенція ООН від 10.09.1998 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a35#Text.

126. Про реалізацію Закону «Про економічну самостійність Української РСР» № 143-XII від 03.08.1990 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-12#Text>.

127. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів : Закон України № 3677-VI від 08.07.2011 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17>.

128. Про тваринний світ : Закон України № 2894-III від 13.12.2001 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text>.

129. Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю) : Закон України № 2242-III від 18.01.2001 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2242-14/ed20040108#Text>.

130. Про Червону книгу України: Закон України № 3055-III від 07.02.2002 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14#Text>

131. Проект Закону про право на цивільну вогнепальну зброю № 5708 від 25.06.2021 р. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27190>

132. Рагуліна К. А. Поняття й сутність договору як правового явища загалом і джерела права зокрема. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 47. С. 41–46.

133. Рамкова конвенція ВООЗ із боротьби проти тютюну від 21.05.2003 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897_001#Text.

134. Резніченко С. В. Поняття договору та його місце в цивільно-правових відносинах. *Кримський юридичний вісник*. № 1 (13). 2015. С. 155–163.

135. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу: монографія / за заг. ред. Кузнєцової Н. С. 2-ге вид., доп. та перероб. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 908 с.

136. Рішення Апеляційного суду Київської області від 28.03.2017 р. у справі № 369/11197/16-ц. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65638107>.

137. Рішення Києво-Святошинського районного суду Київської області від 22.12.2016 р. у справі № 369/11197/16-ц. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63723066>.

138. Савчак В. В. Оборотоздатність земельних ділянок. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Право*. 2015. № 35(2.2). С. 54–57.

139. Сафончик О. І. Право власності та інші речові права в контексті рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України. *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С. 85–90.

140. Сіщук Л. В. Реорганізація юридичних осіб: теоретико-правові аспекти. *Приватне право і підприємництво*. 2015. № 14. С. 32–36.
141. Скрипник В. Л. Донорські органи як об'єкти цивільних правовідносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 62–67.
142. Скрипник В. Л. Оборотоzdатність об'єктів цивільних прав. *Публічне право*. 2018. № 4 (32). С. 190–197.
143. Скрипник В. Л. Оборотоzdатність як умова використання об'єктів цивільних прав. *Актуальні проблеми національного законодавства* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Кропивницький, 8 листопада 2018 року. Кропивницький : ПОЛМЕД-Сервіс, 2018. С. 52–55.
144. Скрипник В. Л. Речі, обмежені в цивільному обороті, як об'єкти цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 36–40.
145. Сліпченко А. С. Відчуження у цивільному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 7. С. 59–63.
146. Сліпченко А. С. Значення дефініції «цивільний оборот» у юриспруденції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1 (88). С. 201–210.
147. Сліпченко А. С. Мета цивільного обороту. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, Харків, 24 трав. 2019 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Харків. обласний осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». - Харків : ХНУВС, 2019. С. 319–320.
148. Сліпченко А. С. Поняття об'єктів цивільного обороту. *Вісник ХНУВС–Bulletin of KhNUIA*. 2022. № 2(97). С. 81–93.
149. Сліпченко А. С. Способи та форми цивільного обороту речей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2019. 18 с.
150. Сліпченко С. О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоzdатних об'єктів: монографія. Харків : Діса Плюс, 2013. 552 с.

151. Словник іншомовних слів / Уклад. Морозов С. М., Шкарапута Л. М. Київ : Наукова думка, 2000. 680 с.
152. Словник української мови : в 11 томах. Том 5, 1974.552 с. URL : <http://sum.in.ua/s/oborot>.
153. Соколова І. О. Правовий режим: поняття, особливості, різновиди : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. Харків, 2011. 23 с.
154. Спасибо-Фатєєва І. В. Види об'єктів цивільних прав. *Часопис цивілістики*. 2015. № 18. С. 13–18.
155. Спасибо-Фатєєва І. В. Обороздатність об'єктів цивільних прав та її значення для вчинення правочинів. *Цивілістика на шляху формування доктрин*: вибр. наук. праці. Харків : Золоті сторінки, 2012. С. 367.
156. Стефанчук Р. О. Цивільний кодекс України: робота над помилками (до п'ятої річниці набрання чинності Цивільним кодексом України). *Приватне право і підприємництво*. 2009. № 8. С. 17–19.
157. Стрибко Т. І. Нормативно-правовий договір та договірний процес у суверенній Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 121.00.01. Одеса, 2016. 255 с.
158. Стричинець О. В. Класифікація як логічна операція у галузі права. *Гуманітарний часопис*. 2007. № 4. С. 112–117.
159. Терещук М. М. Методологія дослідження інституту юридичної відповідальності в публічному праві. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 2 (14). С. 130–141.
160. Титова О. В. Захист майнових інтересів учасників процесу ліквідації на підприємствах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк, 2006. 19 с.
161. Тягло О. В. Критичне мислення : навч. посібник. Харків : Вид. група «Основа»: «Триада +», 2008. 192 с.
162. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

163. Устименко О. А. Оборотоздатність тварин як об'єктів цивільних прав. *Право і суспільство*. 2016. № 2 частина 2. С. 70–74.

164. Філатова Н. Ю. Особливості правового режиму природних об'єктів. *Актуальні проблеми приватного права* : Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 93-й річниці з дня народж. В. П. Маслова (Харків, 27 лют. 2015 р.). Харків, 2015. С. 255–258.

165. Ханик-Посполітак Р. Ю. Принцип свободи договору в європейському праві. *Наукові записки НаУКМА: Юридичні науки*. 2006. Т. 53. С. 128–130.

166. Ходико Ю. Є. Співвідношення приписів розділу III Книги I ЦК України з іншими частинами ЦК України, Конституцією України та спеціальними законами. *Нове українське право*. 2023. № 1. С. 60–64.

167. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. Т. 1. 656 с.

168. Цивільне право України (у запитаннях та відповідях): Навчальний посібник : Практикум / за ред. В. К. Матвійчука, І. С. Тімуша. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2013. 348 с.

169. Цивільне право України : навч. посібник / кол. авторів; за ред. Г. Б. Яновицької, В. О. Кучера. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. 468 с.

170. Цивільне право України : підручник: в 2 т. Т. 1 / кол. авторів; за ред. Яновицької Г. Б., Кучера В. О. Львів : «Новий Світ-2000», 2014. 444 с.

171. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

172. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позиції вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 4 – Об'єкти.

Правочини. Представництво. Строки / за ред. проф. І. Списибо-Фатєєвої. Серія «Коментарі та аналітика». Харків : ФО-П А. Колісник, 2010. 768 с.

173. Цивільний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки № 1540-VI від 18.07.1963 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06/ed20040101#Text> (втратив чинність).

174. Чернега А. П. До поняття договору у сфері господарських відносин. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 197–201.

175. Чечельницька Г. В. Утворення незалежної України та її юридичне оформлення. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. 2021. № 25. С. 69–73.

176. Шигаль Д. А. Основні елементи теорії історико-правового порівняльного методу. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України», Харків, 20–21 листопада 2013 р. / Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 179–183.

177. Шимон С. І. Майнові права в системі об'єктів цивільних правовідносин та цивільного обороту. *Форум права*. 2011. № 4. С. 841–846.

178. Шляховська І. М. Деякі питання правового унормування об'єктів, оборотоздатність яких обмежена. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 лютого 2023 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 422-425.

179. Шляховська І. М. Окремі питання правового режиму обмежено оборотоздатних об'єктів в Україні. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні*: збірник матеріалів VI Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 09 грудня 2022 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 367–371.

180. Шляховська І. М. Перехід прав на обмежені у цивільному обороті об'єкти у порядку спадкового правонаступництва. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 212–216.

181. Шляховська І. М. Поняття обмежено оборотоздатних об'єктів: цивільно-правові аспекти. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2022. Т. 1. № 74. С. 137–141.

182. Шляховська І. М. Правове регулювання обмежено оборотоздатних об'єктів в Україні. *Актуальні проблеми приватного права в умовах євроінтеграційних процесів в Україні*: збірник тез доповідей учасників науково-практичного семінару (11 листопада 2022 р.) / за заг. ред. М. С. Долинської, І. В. Красницького, Ю. М. Юркевича. Львів: ЛьвДУВС, 2022. С. 131–134.

183. Юркевич Ю. М. Припинення юридичних осіб з правонаступництвом: монографія. Хмельницький: В-тво «Цюпак», 2010. 224 с.

184. Юркевич Ю. М. Роль договору у регулюванні відносин зі створення фермерських господарств. *Актуальні проблеми приватного права: Договір як правова форма регулювання приватних відносин*: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 95-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента АН УРСР В.П. Маслова. м. Харків, 17.02.2017 р. С. 221–223.

185. Юркевич Ю. М., Майкут Х. В. Охорона та захист права власності в Україні: деякі проблеми правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 209–211. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2023/47.pdf (дата звернення: 17.05.2023).

186. Яворська О. С. Договірне право як регулятор цивільних відносин. *Соц-ек.проблеми сучас. періоду України*. 2008. № 6(74). С. 148–168.

187. Яворська О. С. Договірні зобов'язання про передання майна у власність: цивільно-правові аспекти: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. 384 с.

188. Яворська О. С. Договори приєднання: проблеми правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10. С. 93–95.
189. Якубівський І. Є. Майнові права інтелектуальної власності як об'єкти цивільного обороту. *Право та інновації*. 2014. № 4 (8). С. 30–38.
190. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції) : монографія. Харків : Право, 2006. 544 с.
191. Ятченко Є. О. Речові права релігійних організацій на майно культового призначення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2010. 218 с.
192. Declaration on Human Organ Transplantation, adopted by the 39th World Medical Assembly Madrid, Spain, October 1987. URL : <http://hrlibrary.umn.edu/instreet/organtransplantation.html>.
193. Gorovenky and Bugarav. Ukraine, nos. 36146/05 and 42418/05, ECHR від 12.01.2012 р. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108572>.
194. Knecht v. Romania, no. 10048/10, ECHR від 11.02.2013р. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-113291>.
195. Maikut Kh., Andrusiv U., Yurkevych Y., Dutko A., Zaiats O. Protection of the right to property in the case law of the European court of human rights. *Revista Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9. Iss. 28. P. 497–507.
196. Makaratzis v. Greece, no. 50385/99, ECHR від 20.12.2004 р. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67820>.
197. Petrova v. Latvia, no. 4605/05, ECHR від 24.09.2014 р. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-144997>.
198. Resolution WHA 63.22 Human organ and tissue transplantation, adopted by World Health Assembly on 21.05.2010. URL : http://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA63/A63_R22-en.pdf.
199. Shliakhovska I. M. The contract as the ground for the emergence of rights and obligations regarding restricted turnover objects in civil trade. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2023. № 61. P. 2.31. – 2.38.

200. Zaiats O. S., Vovk M. Z. The concepts of «goods», «works» and «services» in civil law and public procurement legislation of Ukraine. *Наукові перспективи*. 2023. № 3(33). С. 271–278.

ДОДАТКИ

Додаток А.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ: наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Шляховська І. М. Поняття обмежено оборотоздатних об'єктів: цивільно-правові аспекти. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2022. Том 1. № 74. С. 137–141. URL : <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/272948/268455>.

(DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.23>).

2. Шляховська І. М. Перехід прав на обмежені у цивільному обороті об'єкти у порядку спадкового правонаступництва. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 212–216. URL : http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/APP_01_2023_FINAL.pdf. (DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.32>).

3. Shliakhovska I. M. The contract as the ground for the emergence of rights and obligations regarding restricted turnover objects in civil trade. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2023. № 61. Р. 2.31.–2.38.

URL : <https://scijournals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/view/6627/6864>. (DOI: <https://doi.org/10.15330/apiclu.61.2.31-2.38>).

Наукові публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Шляховська І. М. Правове регулювання обмежено оборотоздатних об'єктів в Україні. *Актуальні проблеми приватного права в умовах євроінтеграційних процесів в Україні: збірник тез доповідей учасників науково-практичного семінару (11 листопада 2022 р.) / за заг. ред. М. С. Долинської, І. В. Красницького, Ю. М. Юркевича*. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 131–134.

2. Шляховська І. М. Окремі питання правового режиму обмежено оборотоздатних об'єктів в Україні. *Теоретико-прикладні проблеми правового*

регулювання в Україні: збірник матеріалів VI Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 09 грудня 2022 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 367–371.

3. Шляховська І. М. Деякі питання правового унормування об'єктів, оборотоздатність яких обмежена. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 лютого 2023 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 422-425.

Проректор
Львівського державного університету
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор

Ольга БАЛИНСЬКА

24.04.2023

АКТ

24.04.2023

Львів

№ 23

**Про впровадження результатів дисертації
Шляховської Ірини Миколаївни «Цивільно-
правове регулювання обігу обмежено
оборотоздатних об'єктів» в освітній процес
ЛьвДУВС**

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу забезпечення якості освіти та методичної роботи кандидата юридичних наук, доцента Руслана СТРОЦЬКОГО;
- заступника начальника відділу організації наукової роботи кандидата юридичних наук Галини САВЧИН;
- директора Інституту права ЛьвДУВС кандидата юридичних наук, професора Івана КРАСНИЦЬКОГО;
- завідувача кафедри цивільно-правових дисциплін Інституту права доктора юридичних наук, професора Юрія ЮРКЕВИЧА;
- директора загальної бібліотеки Ірини КРАВЕЦЬ.

Комісія відповідно до наказу по університету від 24 березня 2021 року № 100 розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право» (напрямок підготовки – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право) та наукові праці аспірантки кафедри цивільно-правових дисциплін Інституту права ЛьвДУВС Шляховської Ірини Миколаївни «Цивільно-правове регулювання обігу обмежено оборотоздатних об'єктів».

Проаналізовано основні результати дослідження Ірини ШЛЯХОВСЬКОЇ, зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Шляховська І. Поняття обмежено оборотоздатних об'єктів: цивільно-правові аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* Том 1. № 74. 2022. С. 137-141. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/272948/268455> (DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.23>).
2. Шляховська І.М. Перехід прав на обмежені у цивільному обороті об'єкти у порядку спадкового правонаступництва. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 1. С. 212-216. URL: http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/APP_01_2023_FINAL.pdf (DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.32>).
3. Shliakhovska I.M. The contract as the ground for the emergence of rights and obligations regarding restricted turnover objects in civil trade. *Actual problems of improving of current legislation of Ukraine.* 2023. № 61. P. 2.31.-2.38. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/view/6627/6864> (DOI: <https://doi.org/10.15330/apiclu.61.2.31-2.38>)
4. Шляховська І.М. Деякі питання правового унормування об'єктів, оборотоздатність яких обмежена. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 28 лютого 2023 р.).* Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2023.
5. Шляховська І.М. Правове регулювання обмежено оборотоздатних об'єктів в Україні. *Актуальні проблеми приватного права в умовах євроінтеграційних процесів в Україні: збірник тез доповідей учасників науково-практичного семінару (11 листопада 2022 року) / за заг. ред. М. С. Долинської, І. В. Красницького, Ю. М. Юркевича.* Львів: ЛьвДУВС, 2022. 201 с. С. 131-134.
6. Шляховська І. Окремі питання правового режиму обмежено оборотоздатних об'єктів в Україні. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: збірник матеріалів VI Всеукраїнської наук.- практи. конф. (м. Львів, 09 грудня 2022 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького.* Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 524 с. С. 367-371.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що наукові праці Ірини ШЛЯХОВСЬКОЇ містять науково-обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Львівського державного університету внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальної дисципліни «Цивільне право України», а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «бакалавр», «магістр» та освітньо-наукового ступеня «доктор філософії».

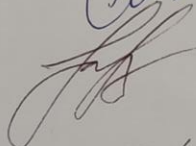
Члени комісії:

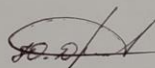
Руслан СТРОЦЬКИЙ

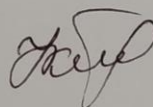
Галина САВЧИН

Іван КРАСНИЦЬКИЙ

Юрій ЮРКЕВИЧ

Ірина КРАВЕЦЬ

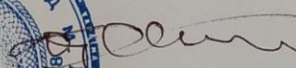

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

На підставі розгляду результатів дисертаційного дослідження аспірантки кафедри цивільно-правових дисциплін Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ ШЛЯХОВСЬКОЇ Ірини Миколаївни на здобуття ступеня доктора філософії в галузі права за спеціальністю 081 «Право» на тему: «Цивільно-правове регулювання обігу обмежено оборотоздатних об'єктів», вважаємо за можливе зазначити, що вказані у дисертації положення щодо правового режиму обмежено оборотоздатних об'єктів у цивільному обороті, підстав виникнення прав та обов'язків щодо таких спеціальних об'єктів, правового механізму їх набуття у власність та відчуження, у тому числі в примусовому порядку, є доцільними та аргументованими, а тому можуть бути враховані під час здійснення повноважень суду, а також підлягають застосуванню під час обґрунтування висновків та внесення пропозицій щодо змін до чинних нормативно-правових актів.

Голова Сихівського районного
суду м. Львова

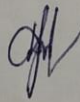

Н. І. Дулебко

Заступник голови Сихівського
районного суду м. Львова

Б. Р. Мичка

Керівник апарату Сихівського районного
суду м. Львова

О. В. Пуківська